

Dansk folkekultur

Meddelelse om bibliografiens fremtid

Et fast inventar i Folk og Kultur plejer at være bibliografien over dansk folkekultur, i de sidste mange år udarbejdet af Else Marie Kofod. Når den ikke er med i år, skyldes det bl.a. overvejelser, om tiden er løbet fra den slags bibliografi. Kan man lige så godt selv finde bøgerne og artiklerne på nettet? Redaktionen er i tvivl. Hvad mener læserne?

Redaktionen

Anmeldelser

Cecilie Rubow: Hverdagens Teologi
Folkereligiøsitet i danske verdener. Forlaget ANIS. København 2000. 286 sider.

Når man får Cecilie Rubows bog i hånden bemærker man med det samme det lidt specielle omslag, uden man dog gør sig helt klart, hvad det egentlig forestiller. Efterhånden som man får læst hendes afhandling, opdager man, at omslaget forestiller patchwork, som jo består af mange forskellige stykker stof, der er syet ind over hinanden, og som tilsammen danner et helt kludetæppe. Omslaget afspejler én af hovedpointerne i Rubows afhandling, nemlig at folkereligiøsitet er en samlebetegnelse for mange forskellige måder at tro, forklare og fortolke på. Og som Rubow slutter afhandlingen: »religion formår i dag ikke at forbinde én verden og én virkelighed socialt set ... Fællesskabets kunst er at forbinde andres verdener med virkelighed og med denne realisme at skabe mangearterede forbindelser mellem mennesker. Folkereligiøsiteten er en af disse erfaringer«.

Afhandlingen placerer sig, som forfatteren skriver i indledningen, med sin fremstillingsform »med vilje imellem en hel del stole, og ikke alle vil finde sig til rette i alle disse mellemrum af forskydninger«. Der vil være kapitler eller passager, som især den teologisk og kirkeligt interesserede læser

vil kunne få udbytte af, og andre som den antropologisk og religionshistorisk interesserede vil fordybe sig i. »Og endelig, den læser, der ikke har særlige faglige interesser, men gerne vil vide noget om hverdagens teologi, vil måske læse hist og pist og finde, at det er et lidt mærkeligt sprog, der gennemstrømmer siderne, og gør det hele noget mere indviklet, end det egentlig behøver at være. Det er helt i orden«, skriver forfatteren, »for det er rigtigt, at hver ting taget for sig ikke nødvendigvis er så indviklet, men det tager tid og tanker at få de mange enkeltheder udviklet og sat i den rette sammenhæng«. Bogen er en lettere redigeret udgave af en Ph.d.-afhandling.

Rubow ønsker i sin afhandling at forskyde interessen fra hvad mennesker tror på, til de måder, hvorpå noget tros. Derfor kan hun ikke benytte sig af spørgeskemaer, publikationer eller det, mennesker tilkendegiver rituelt, for her får man ifølge Rubow kun svar på, hvad mennesker tror på, og det er ikke hendes ærinde. For at kunne beskrive de måder, hvorpå der tros, må man »tage udgangspunkt i, hvad folk her og nu i deres dagligdag opfatter som det at tro i de sammenhænge, hvor troen praktiseres«. Det kan ifølge Rubow ske gennem interviews eller samtaler, hvor de centrale spørgsmål centrerer sig om, hvad det vil sige at deltage i en rituel handling,

hvordan man taler om, hvad man tror på, og hvad man forstår ved de tekster, som udtrykker og redegør for et kosmologisk indhold.

I begyndelsen af 1960'erne blev der sat fokus på folkereligion og folkereligiøsitet af blandt andet professor Hal Koch, og ca. 10 år senere gennemførte sociologen Per Salomonson en stor sociologisk interviewundersøgelse, hvor informanterne blev stillet en række enslydende spørgsmål, der bl.a. berørte både dåb, konfirmation, begravelse, psalming af grave og mystiske oplevelser. Siden 1940'erne er der desuden jævnligt blevet gennemført forskellige typer af opinionsundersøgelser, der har skullet belyse folkereligiøsiteten i Danmark, herunder f.eks. også danskernes forhold til overtro. Men det er undersøgelser, der nok i højere grad har forsøgt at af-dække, hvad mennesker tror på end de måder, hvorpå der tros, sådan som Rubow har sat sig for at gøre.

Da det dels vil være uoverkommeligt at gå ind i alle afhandlingens aspekter, og da min kompetence ikke rækker i forhold til de teologiske og kirkelige spørgsmål, der tages op, vil jeg først og fremmest forholde mig til de afsnit af bogen, som Rubow mener falder inden for det antropologiske og – jeg kunne tilføje – det folkløriske interessefelt. Det er foruden det første kapitel, *Felten og feltet*, hvor Rubow bl.a. redegør for sin metode og sit materiale, især kapitel 2: *Ritual og hverdag* samt kapitel 6: *Tilbage til en begyndelse*.

De enkelte kapitler er opdelt i en række underafsnit, hvoraf nogle særligt skal fremhæves her. I afsnittet *Ritualisering* gør Rubow rede for den ritualteori, som i særlig grad har givet hende selv inspiration, og som er fremlagt af de engelske antropologer Caroline Humphrey og James Laidlaw. Styrken i denne teori er, at den giver en forståelse for, hvordan den rituelle handling på én gang muliggør et handlet fællesskab og skaber plads for flere fortolkninger evt. med indre uoverensstemmelser. I modsætning til en stor del af den klassiske ritualteori argumenterer de to engelske antropologer imod de egenskaber, der normalt er knyttet til ritualer, såsom udpræget formalisering, stilisering, orden osv., og at ritualer er en særlig kom-

munikationsform for f.eks. sociale budskaber, en ideologi eller andre former for autoritative udsagn.

I afsnittet *Temaer i den reflektive praksis* kommer Rubow ind på, hvordan de forskellige tolkningsmuligheder er med til at forårsage spændingsfelter eller konflikter, som kommer til udtryk i den måde de rituelle forløb tilrettelægges på. Det gælder specielt de elementer, som ikke er liturgisk foreskrevne, som f.eks. i hvilket rum og på hvilket tidspunkt ritualerne hører hjemme. Skal en barnedåb kunne foregå på andre tidspunkter end i forbindelse med søndagsgudstjenesten eller skal et bryllup kunne holdes uden for kirkens rum. Konfliktforholdet mellem det specifikt kirkelige og det verdslige opstår helt ned i detaljerne om, hvilken musik, der kan spilles, hvilke sange, der kan synges og hvilket indhold, der skal være i begravelses- eller bryllupstaler. Af andre strids spørgsmål kan nævnes pyntede hestesko til bryllupper, juletræer, julemænd og nisser samt brugen af videokameraer.

Til studiet af rituelle begivenheder hører også opbygningen af deres tidsrum, historie og kontekst. I afsnittet *Kalendertider og andre tidstraditioner* giver Rubow en kort oversigt over de kulturhistoriske, folkløriske, samtidshistoriske og teologiske traditioner for at fortolke de rituelle begivenheders betydning. Og som hun skriver: »I forholdet mellem tro og kristendommen som religion er hverken juletræets, påskeharens, julemandens, vielsens, dåbens eller Bibelens betydning afklaret«. Alle har hver deres bud på, hvad symbolerne betyder, og hvordan de bliver omdannet og genopbygget i tidens løb. Med afsæt i disse betragtninger kommer Rubow i slutningen af afsnittet ind på traditionsbegrebet, hvor hun bl.a. siger, at »tradition er overlevering, som altid er mere end en tung gentagelse af fortidens handlinger. Der overleveres 'her og nu' i udvekslingsforhold mellem fortiden og fremtiden; der genoplades, genbruges og genfortolkes«.

Hvordan denne kulturelle bagage, som Rubow her taler om, bestandigt bliver om-ladet og tilpasser sig den tid, den lever i, har også mange folkløriser været optaget af. Som et tidligt eksempel herpå, har jeg lyst til at bringe et citat fra 1899 af H.F.

Feilberg, som både var præst og folkemindedesamler, og som samtidig med at han var praktiker også fulgte med i, hvad der foregik i den akademiske verden. Citatet er fra anden del af hans *Dansk Bondeliv*: »sideordnet med alle Trosælrdomme raadede Overtroen i Hjærterne, ikke i en enkelt Retning, et enkelt Forhold, nej, den omsluttede hele Livet ... Jeg tør vel ogsaa tilføje: hvem kan sige sig at være helt fri for alt, hvad der hedder Overtro. I Stedet for de hedenske Gudeprocessioner førte man Heiligenbilleder om, kort sagt, man beholdt i mange Tilfælde Karret, men hældte Indholdet ud, gav de gamle kjendte Tanker og Skikke Kristenklæder paa« (s. 153-155).

I afsnittet *Ritualernes revitalisering og sekulariseringen i Europa* kommer Rubow ind på den oprigtigelse, der ikke alene har kunnet iagttages i Danmark, men i hele Europa. Og som hun skriver: »Selvom der ikke foreligger nogen registrering af rituelle handlinger uden for kirkeligt regi, synes ritualer og performance de seneste tiår generelt at have vundet en forøget interesse, også blandt forskere«. I denne forbindelse vil jeg tillade mig at nævne, hvad Rubow naturligvis ikke kan vide, at Dansk Folkemindedsamling i de seneste år netop har satset på at få belyst dette område i form af et institutionsprojekt om traditionsændringer og nyritualisering i Danmark.

I kapitlets sidste underafsnit, *Det religiøse og det verdslige*, diskuteres atter forskellige ritualteorier, for at forstå, »hvad der er det rituelle ved ritualer, og hvad der er det religiøse ved religion«. Bl.a. fremdrages Sally F. Moore og Barbara Meyerhoff og deres identifikation af, hvad de kalder de 'sekulære' ritualers særlige betydning i modsætning til 'religiøse' ritualer. Rubow ender dog med endnu engang at fremhæve styrken i Humphrey og Laidlaws ritualteori, fordi den ved at præsentere det rituelle ved ritualer som en særlig handlingsform, lader plads til åbenhed i forståelsen af forholdet mellem ritual og religion.

I kapitel 6 *Tilbage til en begyndelse*, kommer Rubow ind på det forhold, at antropologer i løbet af de sidste ti år i stigende grad er begyndt at interessere sig for vestlige samfund, herunder også Danmark. Det har betydet, at det antropologi-

ske begrebsapparat er vendt tilbage til det samfund, hvori det er blevet opfundet, og det har ifølge Rubow medført, at den selvantropologiske relation mellem fag og verden har fået ny styrke. Rubow pointerer da også i sin afhandling, at den skal betragtes som »et bidrag til diskussionen om, hvordan studiet af religion i vestlige samfund i dag kan forme sig som en aktuel sammenlignende kulturanalyse med en kritisk teoriehistorisk forankring«, d.v.s. som et indlæg til fordel for den selvantropologiske arbejdsmetode.

Denne arbejdsmetode hører ind under det, som Rubow kalder for »den tredje translokation«, hvor translokation betyder bevægelser mellem forskellige steder og lokaliteter. Til den første translokation henfører hun de klassiske undersøgelser i slutningen af 1800-tallet, der er prototyper på feltarbejds metodiske åbenhed, dvs. at feltarbejderen udvikler sit undersøgelsesfelt, sin metode og sine begreber efter de givne forhold. Den anden translokation består i, at feltarbejderen ikke bliver ude i det fremmede og ikke lader den indfødte viden uberørt, men fortolker den indfødte praksis; det studerede samfund skal sættes ind i et sammenligneligt rum med begreber om, hvad 'kultur' er. Dette er i følge Rubow »'den generelle' antropologiske opkomst«. I antropologiens begyndelse former der sig et teoretisk kompleks »i form af grundbegreberne evolution, kultur, symbol og funktion, som tilsammen samler sig om en gåde for tænkningen over 'de andres' status; det udgør både det antropologiske problems vanskelighed og retfærdiggørelse«. Disse to translokationer betragter Rubow som den klassiske antropologiske adelsmærke, og de er blevet udmøntet i komparative studier, hvor de indfødte ikke-vestlige samfund enten blev sammenlignet med hinanden eller med vestlige samfund.

Den tredje translokation opstår indenfor antropologien i forbindelse med, at det vestlige samfund »selv bliver et undersøgelsesfelt, både det videnskabelige og det indfødte«. Dertil kommer, at fordi den faglige distance imellem faget og den verden, der skal undersøges, er blevet reduceret, medfører det »en forøget opmærksomhed på processerne i forskningsfor-

løbet og objektiveringens muligheder og begrænsning«; herved opstår da den »selv-antropologiske relation«.

I forbindelse med disse overvejelser aktualiseres ifølge Rubow fagets formative periode, og det medfører, at hun i kapitel 6 *Tilbage til en begyndelse* finder det relevant bl.a. at nylæse James Frazer's »The Golden Bough« (1922). Han mente, at antropologien har to hovedopgaver. Den ene er at studere »de vildes« eller »de primitive« trosforestillinger og skikke. Den anden opgave er at studere de rester af primitive trosforestillinger og skikke, der er overleveret som fossiler i højere kulturer. »Folklore« kalder Frazer denne afdeling af antropologien. Om Frazers udformning af denne form for folklore skriver Rubow, at »sprogbrugen er nervepirrende. Det ene øjeblik er det ikke til at udholde, mens det andet, oplivende øjeblik opstår, hvis ikke man giver normativiteten i det evolutionære skema lov til at gøre Frazer ulæselig«. Rubow mener, man kan opdatere Frazers »folklore« og hans opfattelse af antropologien som »studiet af det menneskelige samfunds oprindelse« til at betyde »studiet af de elementære sociale og kulturelle processer, d.v.s. praksis, frem for systemer, ideologier og selvrefererende, rationelle, moderne institutioner«. En anden ting, man kan gøre, er »at læse den evolutionære normativitet som en uoriginal, indlysende ramme for datidens forståelse af verden, se bort fra den og glemme den og dernæst fokusere på, hvad der foregår på trods af den.«

Når jeg fremtrækker Rubows nylæsning af Frazer, er det fordi hun med sin karakteristik af Frazer implicit også beskriver den udvikling, der er foregået i Danmark indenfor faget folkloristik. I overensstemmelse med den tidlige folkemindedvidenskabs metodiske synspunkter skulle man kun indsamle de ældste lag af, hvad folk sang, fortalte og troede på – helt i forlængelse af de tanker, der lå til grund for Frazer's folklorebegreb. Allerede Axel Olrik gjorde dog i slutningen af 1800-tallet opmærksom på konsekvenserne heraf, nemlig at man vidste meget lidt om traditionernes funktion hos de mennesker, man havde indsamlet hos. Olriks tanker slog dog kun i meget ringe omfang igennem førend langt se-

ner. Det afspejler sig blandt andet i den kritik, som Vilhelm Grønbech rettede imod folkloristerne, f.eks. som den kom til udtryk i en artikel i Berlingske Tidende fra 1940: »Moderne Forskere optegner Eventyr og Overleveringer og Ordsprog til museumsagtig Beskrivelse, ganske uden Fornemmelse af, at dette Stof er Menneskelivets intime Udtryk. Det stilles i Rad og Række og diskuteret af Folk, der er aldeles uden Føling med dets oprindelige og virkelige Væsen«.

Faktisk skal vi helt ned i 1960'erne før opbrudet fra den traditionelle filologiske og den historisk-geografiske metode for alvor slog igennem. Under indflydelse først af kultursociologien og siden antropologien kom der mere og mere fokus på folkemindernes sociale og psykologiske betydning og herunder de elementære sociale og kulturelle processer, som Rubow mener at kunne påvise i sin nylæsning af Frazer.

Når folkloristene var så længe om at gå videre med Olriks ideer hænger det blandt andet sammen med, at der kun fandtes tre af slagsen i hele første halvdel af 1900-tallet. De var alle tre uddannede som filologer, foruden at én af dem også var historiker og uddannet organist. Desuden skulle de som arkivarer på Dansk Folkemindesamling dels ordne og systematisere de store mængder af folkeminder, der allerede var blevet indsamlet helt tilbage fra 1800-tallet, og dels fortsat sørge for at få de sidste ting i hus, førend den gamle bondekultur helt var gået i opløsning. Først i slutningen af 1960'erne, hvor en ny generation af folklorister kom til, begyndte man at sætte fokus også på samtidens folkelige traditioner.

Men det ikke særligt flatterende skudsmål, som Grønbech gav folkloristerne, var dog ikke sådan at slippe af med. I 1986 rettede antropologen Kirsten Hastrup i forbindelse med en diskussion af de folkloristiske hekseforskere et ret krast angreb mod folkloristerne: »antropologien diskurs forudsætter en høj grad af bevidsthed om antropologens position som oversætter mellem to virkeligheder, som man ikke står udenfor. I modsætning hertil arbejder folkloristen som dokumentator. Det, som folkloristen ser som sin opgave, er at arkivere

en forsvindende folkekultur. Som arkivar står han udenfor folkekulturen. Det gør ham urørlig i en vis forstand. Hvor antropologen går ind og investerer sin person i feltarbejdet (ofte med en ikke ringe grad af kulturel schizofrenia til følge), så bliver folkloristen udenfor – og kan om folketroen kun anvende en fortidig diskurs, eller en diskurs holdt i datid. Gennem afstanden i tid gøres den direkte påvirkning i rum mulig, og arkivaren kan sove roligt«. Og for nu at vende tilbage til Rubow og hendes nylæsning af Frazer, så er jeg næsten også sikker på, at hun vil mene, at »sprogbrugen er nervepirrende« og indholdet normativ, når det f.eks. gælder de svar, vi på Dansk Folkemindesamling stadigvæk og ofte giver offentligheden vedrørende folkemindernes alder, udbredelse og betydning.

Antropologernes kritik af folkloristerne skal selvfølgelig ses i sammenhæng med deres krav om, at analyser skal bygge på primære data, hvorfor det historiske perspektiv må vige for nutidsperspektivet. Der er således tale om to forskellige fagtraditioner, der måske også bunder i, at antropologerne overvejende har arbejdet i skriftløse samfund og derfor ikke har haft mulighed for at inddrage historiske beretninger. Men når det er sagt, så mener jeg også, at folkloristerne må gribe i egen barm og indrømme, at vi har været for dårlige til at kommunikere til f.eks. andre fag, at vi kan andet end at være nisseforskere, for nu at anvende et af de hyppigt tilbagevendende øgenavne, der bliver hæftet på folkloristerne.

Rubows undersøgelse af folkereligøsiteten i Danmark er endnu et eksempel på, hvordan folklorister og antropologer har fået fælles arbejdsfelt, og det samme var også tilfældet med hendes ligeså fremragende undersøgelse af begravelsesritualer. Der er ingen tvivl om, at folklorister fortsat kan hente inspiration hos antropologerne og deres arbejdsmetoder. Til gengæld har vi jo så et mangeårigt kendskab til det at arbejde i vores eget land samt til det store arkivariske kildemateriale. I virkeligheden tror jeg godt, at en antropolog og en folklorist vil kunne nå til samme slutresultat i forbindelse med hver sin analyse af det samme felt, omend måden, det ville foregå på, sandsynligvis ville

være forskellige. Det kunne i heldigste fald være til gensidig inspiration, og som det skulle være fremgået af denne anmeldelse, har Rubows bog i alt fald givet mig meget stof til eftertanke, og måske også medført en række kommentarer, der ikke er strengt relevante i forbindelse med en anmeldelse. Men der skal ikke herske tvivl om, at hendes bog demonstrerer en stor indsigt, ikke alene når det drejer sig om ritualer og ritualisering, men også, så vidt jeg kan bedømme, når det gælder teologiske og kirkelige spørgsmål. Der er meget at hente i den.

Else Marie Kofod

**Peter Meilstrup:
Danmarksting 1945-2000**

København, Gyldendal, 2000. 175 sider, rigt ill. ISBN 87-00-47804-0. Kr. 299,-.

I forordet til bogen kaldes Danmarkstingene *de hellige ting* eller relikvier, dvs. ting der har en særlig symbolværdi, fordi de knytter sig til særlige begivenheder og personer. Samtidig er det ting, som alle danskere har til fælles eller som er gemt i den fælles erindring. Danmarksting er en række små historier om ting eller måske rettere om personer, begivenheder, fænomener, hver illustreret ved en udvalgt ting. Af disse har de 45 tidligere været publiceret i DSBs blad *Ud & Se*, december 1999 i anledning af årtusindskiftet, hvor titlen i øvrigt var *de hellige ting*. Nogle af historierne har fået lidt mere fyld på og yderligere 30 er kommet til. I modsætning til historierne i *Ud & Se* præsenteres de her kronologisk og det er absolut en fordel. Tilmed er der ved hver ting eller begivenhed et lille ur med det pågældende årstal, så man altid ved, hvor man er i tid.

Som sagt knytter en stor del af historierne sig til begivenheder og personer. I mange tilfælde kan man kalde dem mediebegivenheder, som har stået på avisernes forsider eller som vi har fulgt i tv, men som kun har haft betydning som nyhed, ikke for os som danskere. Det gælder dog ikke den første ting, telegrammet med meddelelsen om Danmarks befrielse, der blev læst op i BBCs danske nyhedsudsendelse den 4. maj 1945.

Den meddelelse har vi hørt igen og igen gennem årene, og den er lige god hver gang. Andre begivenheder er fx dobbeltmordet på Peter Bangsvej i 1948 og Ederkoppesagen 1950, som mange har i frisk erindring efter tv-serien. Går vi længere op i tid er der Hovsa-missilet fra 1982, Blekingegadesagen fra 1988, 18. maj urolighederne i 1993 og Trads og Thorsensagen i 1998. Der knytter sig mest pressebilleder, avisforsider, politirapporter til denne type begivenheder med undtagelse af de missilstumper, der er bevaret på Stenstrup Museum i Odsherred og brostenene på Politimuseet.

Især er de første 15-20 år præget af ting med tilknytning til store personligheder, Karen Blixens skrivemaskine og Niels Bohrs arbejdsværelse. Arne Jacobsen er med to gange, i 1952 med stolen Myren og i 1959 med Royal Hotel med det bevarede værelse 606. Jørn Utzon får flere sider om Sidneyoperaen. Her er tingen en skitse suppleret med et par billeder. Simon Spies' store limousine er symbol på personen Spies ikke så meget på charterfænomenet, som han var med til at starte. Karen Blixens skrivemaskine og Dan Turélls hat har dog en langt større symbolværdi end fx Dirch Passers sydvest fra monologen Mudderkliren [ornitologisk] og Poul Nyrups cykelhjelm, som i øvrigt slet ikke var hans. Mens en gipsnæse – i Uffe Ellemanns eje – symboliserer de 21 næser, han fik i forbindelse med fodnotepolitikken i 80'erne, er det ikke lykkedes, trods ihærdige forsøg, at finde Ritt Bjerregaards famøse hotelregning, og det kan vel også være lige meget.

Fra 70'erne og 80'erne er der meget rigtigt fokuseret på de nybrud, der var i tiden med happenings, aktioner og protester. Et glas hestehove fra Bjørn Nørgaards hesteslagtning, provoen Jens Jørgen Thorsens leopardbukser, den røde hat fra rødstrømpernes aktion i 1970 rettet mod modeindustriens kvindeideal. Anti-atomkraftbevægelsen illustreres selvfølgelig med solmærket, her i form af den første skitse. Overtagelsen af Christiania ved en glemt rekvisitionsblok fra den nedlagte kaserne, mens et banner fra en af fredsmarcherne er symbol for den nu ophørte fredsbevægelse. Symbolerne, der knytter sig til

disse bevægelser, vil uden tvivl længe have en stærk udsagnskraft. Musikken er også med, Gasolin, The Walkers, Anne Linnét samt punkmusikken – eller skulle man måske snarere sige – gruppernes scenetøj. Symbolet på »De vilde engle« er også tøj, nemlig englen Bjørn Andersens uniform fra o. 1970. Her ville en »kværn« have gjort sig nok så godt, men alt er jo ikke bevaret.

Ting, der har haft betydning for mange, er der kun få af.

En af dem er den store regnemaskine DASK fra regnecentralen 1957, der indledte den elektroniske æra, og som nu er på Teknisk Museum. En anden epokegørende ting fra denne periode er radiatortermostaten fra Danfoss designet af Mads Clausen i 1952, i dag i brug i de fleste hjem. Det samme kan siges om LEGO, her er det dog ikke klodsen, men patentansøgningen fra 1958 på koblingsprincippet, der er tingen. Knallerten, Puch Maxien, som alle drenge drømede rundt på i 70'erne er et glimrende eksempel på en ting, der har haft betydning for mange. At den viste har tilhørt Master Fatman er mindre interessant. Den tøndeformede Nilfiskstøvsuger fra 62 og B&O's farvefjernsyn fra 67 er andre hverdagsting. Jeg vil dog tro, at et af de første s/h fjernsyn fra 50'erne ville have større symbolværdi end et farvefjernsyn. Fjernsynet kom til at ændre vores hverdag på mange måder, og her spillede farverne en mindre rolle. Tv-udsendelsen for børn Kikkassen med Ingrid og Lillebror fra 1965 er et fint valg. Den huskes stadig af mange og kan næsten også stå som symbol for de senere børneudsendelser.

Med undtagelse af Ole Olsens speedwayhjelm fra 71 er det først i 90'erne, at sporten kommer ind i billedet med John Faxe Jensens forgyldte fodboldstøvler fra EM i fodbold i 92, Bjarne Riis' gule førertrøje fra 95, Michael Laudrups fodboldtrøje fra 98 og Camilla Martins VM-ketsjer fra 99. Nogle vil uden tvivl savne andre af århundredets store sportsbegivenheder for ikke at glemme sportskommentatoren Gunnar Nu.

Størstedelen af de begivenheder, personer og ting, der er medtaget i bogen, vil være kendt for langt de fleste. Spørgsmålet er, om det samme vil være tilfældet om

20 år. Mange af begivenhederne vil nok være falmet, nogle personer vil man undre sig over, andre vil man helt klart vide hvem var, og hvad de stod for. Det præger valget, at forfatteren er journalist, for hvem det er naturligt at gå efter tidens aktuelle begivenheder og kendte personer. Det gør han efter min opfattelse lidt for meget. Tingene bliver sekundære, der er ikke meget kraft i et pressebillede eller en avisforside. Der er dog stadig mange gode ting, flere med relikviekarakter, som er med til at tegne et udmærket tidsbillede af det sidste halve århundrede og som næsten ikke behøver en forklaring for at kunne forstås.

Birgit Vorre

**Alan Hjorth Rasmussen:
De Skabte Et Samfund – glimt af udviklingen i Vorupør gennem 150 år**

Thisted. Museet for Thy og Vester Han Herred 2000. 74 sider, ill. ISBN 87-88945-08-1. Kr. 50,-.

Vorupør er ikke et hvilket som helst lille fiskersamfund. For det var her fiskerne i slutningen af 1800-tallet viste hvordan man ved at gå sammen i en utraditionel økonomisk organisation, »Vorupør Fiskercompagni«, kunne optage tekniske nyheder og i det hele taget udvikle fiskeriet langt hurtigere end ellers. Det er denne enestående historie, der er det vigtigste tema i den pæne, lille publikation fra museet i Thisted.

Hjort Rasmussen indleder med en beskrivelse af fiskeri og klitbrug som det blev drevet i 1800-årene i Vorupør. Her var ikke tale om bondefiskere, men snarere egentlige fiskere der blot supplerede med et mindre klitbrug med en ko eller to og et antal får. En åndelig vækkelse i begyndelsen af 1880'erne fik yderligere næring da 8 fiskere fra Vorupør og 4 fra nabolejet Stenbjerg druknede i 1885.

Med Fiskercompagniets etablering i 1887 kan man sige at fiskerne udvidede deres kristne fællesskab til også at omfatte den materielle og økonomiske verden. Alle medlemmer af Compagniet blev således lønnet lige, uanset størrelsen af den enkelte båds fangster. Og bådene var ikke længere ejet af den eller de enkelte fi-

skere, men af Compagniet. Den store fordel med Compagniet var at den økonomiske risiko blev løftet bort fra den enkelte fisker og fordelt på alle medlemmer. Det gav ikke kun tryghed i dagligdagen, men betød også at man i Vorupør turde løbe risici og kaste sig ud i eksperimenter, som fiskere andre steder afstod fra. Det er således ganske betegnende at det netop var i Vorupør at prototypen på den senere så velkendte kystbåd med dæk blev udviklet og afprøvet. Også i spørgsmålet om en ny type redningsbåd var Vorupørfiskerne ledende da de i protest mod den gængse redningsbådstype lod bygge en prøveredningsbåd der ikke havde samme katastrofale tendens til at kæntre i brændingen som den gamle.

Det er Hjorth Rasmussens pointe at denne utraditionelle, men frugtbare kombination af åndelig vækkelse og økonomisk organisation ikke havde været mulig uden den rette mand på rette tid og sted. Manden in casu hed Jens Munk Poulsen. Han var fiskersøn, men det lykkedes ham alligevel at få en lærereksamen og siden at vende tilbage og blive lærer i Vorupør hvor han ikke kun udmærkede sig ved sit engagement i fiskernes ve og vel, men også ved en veludviklet sans for organisation og politik. Og endelig ved at skrive den selvbiografi som er en af Hjorth Rasmussens bærende kilder i beskrivelsen af Vorupør og Fiskercompagniet og dets virke.

Bogen er kronologisk disponeret og følger de overordnede linier i Vorupørs udvikling frem til i dag. Undervejs omtales bygningen af sømærket og kirken i 1902, redningsvæsenet og forskellige strandinger, problemerne forud for læmolens bygning og indførelsen af Claus Sørensens motorspil.

I forordet skriver Jette Kjær, der er museumsinspektør på museet i Thisted, at bogen er en fortsættelse af samme forfatters »Vi er alle Mennesker«, som blev udgivet i 1987 af Sparekassen Thy. Den indholdsdeklaration må undre al den stund »Vi er alle Mennesker« ikke bare omfatter samme periode og lokalsamfund, men også er disponeret ganske tilsvarende og i øvrigt rummer langt mere detaljerede beskrivelser af samme emner. Det er vist ikke mange steder man i den nye bog får for-

klaringer eller beskrivelser der rækker videre end det der allerede blev publiceret i 1987. Det er heller ikke mange steder i bogen man ser illustrationer som ikke også genfindes i 1987-publikationen. Derfor burde der rettelig i forordet have stået at dette ikke er en fortsættelse af, men en »easy-reader« udgave af en tidligere, mere omfattende (og måske udsolgt?) publikation. Denne fejltagelse der let forleder læseren til at forvente noget andet, ændrer dog ikke ved historien om Vorupør og Fiskercompagniet er så enestående og spændende at også nærværende, let læste publikation har sin berettigelse.

Eske Wohlfahrt

Alan Hjorth Rasmussen:

Din Fjord – Min Fjord. Interessekonflikter omkring brugen af Jyllinge Holme og den sydlige del af Roskilde Fjord

Jyllinge. Fjordmuseet – Museum og lokalhistorisk Arkiv for Gundsø. 1999. 164 sider, ill. ISBN 87-90243-06-4. Kr. 150,-.

Hjorth Rasmussen, der er daglig leder af fjordmuseet i Jyllinge, karakteriserer i indledningen bogen som »et konfliktstudium« hvilket må siges at være en ganske præcis betegnelse for denne skildring af forskellige opfattelser af Roskilde Fjords værdier. Bogen koncentrerer sig om tre store konflikttemaer i 1900-årenes brug af fjorden: forurening af vandet, udnyttelse af østersskaller og oprettelsen af et vildtreservat.

Debatten om forurening tager sin begyndelse lige efter 1. verdenskrig da fiskere i Roskilde beklagede sig over kloak-udledningerne af både latrin og industriens giftstoffer. Byrådet var længe ganske uinteresset, og det varede årtier inden det reagerede. Først da problemet rykkede fra at være en lille erhvervsgruppes – fiskernes – til at omfatte en større del af byens befolkning – det borgerskab der brugte at bade i fjorden – først da (og det var i begyndelsen af 1950'erne), erkendte byens styre problemets omfang.

I 1947 begyndte Cheminova at udlede urensset spildevand med klorfenoler fra en fabrik ved Måløv. Vandet løb ud i Roskilde Fjord med særdeles negative konsekvenser

for fiskeriet. »Karboltstænger« lød øgenavnet for ål fra Jyllinge. Hjorth Rasmussen følger fiskernes kamp mod Cheminova der stod stærkt, fordi fabrikken påberåbte sig dansk landbrugs generelle interesser og betalingsbalancen »der måtte antages at veje tungere end fiskeriet i Roskilde Fjord«. Rystende læsning for os i dag der er vænnet til begreber som økologi og natur. Mon sagen forekom lige så entydigt klar for dattidens udenforstående iagttagere? Det spørgsmål beskæftiger Hjorth Rasmussen sig ikke med, men han fremlægger til gengæld minutøst og redeligt hele sagens forløb.

Den detaljerede fremlæggelse af et sagsforløb præger også skildringen af det næste konfliktpunkt: Udvinningen af østersskaller. Igen var det fiskernes interesser der var truet. Denne gang af en skallefabrik ved Østby lige over for Jyllinge i årene omkring 1960. Fiskerne brugte alle midler – fra statsminister til ombudsmand – for at standse fabrikken. Selv om hensynet til beskæftigelsen og statsøkonomien længe så ud til at skulle sejre, måtte skalleindustrien bøje sig, og i slutningen af 1990'erne blev den afviklet. Konklusionen er at selv om det kunne se sådan ud, så var det faktisk ikke nogen videnskabelig dokumentation af skallegravningens eventuelle negative effekt på miljøet, men en politisk vurdering der gjorde udslaget.

Sidste halvdel af bogen handler om striden for og imod et vildtreservat. Centralt står Jagtforeningen Jyllinge Holme som i 1980'erne og 90'erne førte en indædt kamp mod bl.a. Danmarks Naturfredningsforening og Dansk Ornitologisk Forening for at bevare jagten på Jyllinge Holme. I kraft af sit store lokalkendskab kan Hjorth Rasmussen give et detaljeret og meget nuanceret billede af jagtforeningen så vi forstår at det der står på spil for foreningens mange medlemmer, ikke kun er spørgsmålet om jagt, men om en gammel, lokal livsform der også omfatter en bevidst pleje af naturen.

Bogen er skrevet i et let læst sprog og er altovervejende deskriptiv i sin karakter. Kun i to korte afsnit i indledningen under titlerne »Frygten for at miste« og »Værdinormernes spredning« bevæger Hjorth Rasmussen sig ind på en mere teoretisk

baggrund for analyse af den type konflikter som bogen beskriver. Men der er ingen eksplicit anknytning til en bestemt forskningstradition og heller ingen kildehenvisninger der kan bringe læseren videre på sporet af en større teoretisk kontekst. Målgruppen er nok i høj grad den lokalbefolkning som Hjorth Rasmussen og Fjordmuseet er en integreret del af. Det er sikkert hensynet til denne målgruppe der begrunder, at den eneste form for reference er 187 udmærkede noter med kildehenvisninger, men ingen litteraturliste og ingen faglige henvisninger til andre, der har arbejdet med lignende studier. Specielt ejendommeligt virker det på anmelderen at der ikke lige er en henvisning til et andet kendt fjordmuseums publikation om ganske tilsvarende konflikter, nemlig Kirsten Monrad Hansens »Kampen om Limfjorden«, som Limfjordmuseet udgav i 1998. Bortset fra dette – og så måske lige fraværet af kort, der kunne have hjulpet den ikke-stedkendte med at orientere sig i geografien – kan jeg kun anbefale bogen. Den er et overbevisende eksempel på hvordan et museums dybe, lokale engagement ikke blot kan bidrage til en mere nuanceret debat, men også dokumentere at der bag de officielle, saglige begrundelser ofte gemmer sig kulturelt betingede, politiske afgørelser.

Eske Wohlfahrt

**Bjarne Stoklund:
Bondefiskere og strandsiddere.
Studier over de store sæsonfiskerier
1350-1600**

Udgivet af Landbohistorisk Selskab, Odense, 2000. 224 sider, ill. ISBN 87-7526-161-8. Kr. 248,-.

I 1905 skrev Johannes Steenstrup en lille artikel, »Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie«, som har fået ganske stor betydning for diskussionen og forståelsen af fiskeriets kulturhistorie. Steenstrups udgangspunkt var det tilsyneladende paradoks at der ikke fandtes egentlige fiskere i middelalderen, men at kilderne alligevel ofte taler om fiskerlejer. Hvem boede da på fiskerlejerne hvis ikke der fandtes fiskere? og fra hvornår begynder vi at kunne

talte om en egentlig fiskerbefolkning i Danmark? spørger Steenstrup.

Netop disse spørgsmål står helt centralt i Bjarne Stoklunds velskrevne bog om dansk fiskeri i perioden 1350-1600, en periode hvor så meget af befolkningen som hverken før eller siden tog del i fiskeriet. Det er ikke så meget fiskeriets økonomiske betydning, men fiskeriets teknik og organisation – og navnlig fiskernes rekruttering der er bogens gennemgående tema. Det belyses gennem de to vigtige sæsonfiskerier: det østdanske sildfiskeri og den vestjyske torske- og flynderfangst. Limfjordsfiskeriet inddrager Stoklund ikke fordi det både teknisk og organisatorisk havde en noget anden karakter og fordi Holger Rasmussen allerede har beskrevet det indgående i sin disputats. Heller ikke det omfattende fiskeri ved Skagen og i Bohuslen falder inden for undersøgelsens rammer.

Bogens indledende kapitel handler om det store Øresundsfiskeri. Her bidrager Stoklund bl.a. med en udmærket oversigt over den hidtidige historiske og arkæologiske forskning og med en indgående drøftelse af fiskeriets redskabsbestand. Når han i den forbindelse går i rette med Ole Ventegodts tolkning af Motbogens begreb »rosengården« som en kombination af sættegarn og ruser, trækker Stoklund på sin museale viden om materiel kultur. Og han aktiverer en anden af etnologiens inspirationskilder når han leverer etymologiske og filologiske analyser af begreber som »manser« og »vrager« og når frem til at et så betydningsfuldt redskab som drivgarnet med stor sandsynlighed blev udviklet i Øresundsfiskeriet. Stoklund fremlægger desuden detaljerede synspunkter på de danske fiskelejers placering på stranden ved Falsterbo i 1500-årene hvilket illustreres med et nytegnat kort. Andre kort angiver de steder ikke kun på Sjælland, Møn og Lolland-Falster, men også på Fyn, i Østjylland og Skåne hvorfra folk strømmede til.

At Falsterboområdet var en magnet hvert år i sildetiden vil næppe overraske kommende læsere af »Bondefiskere og strandsiddere«. Hvad der nok er mindre kendt er Stoklunds understregning af at der var mange andre sæsonlejer end det

på Skanør. De fandtes ikke kun langs Øresundskysterne og på Sjællands nordkyst, men også på Møn, på Bornholm, på Østsjælland, og langs Storebæltets og Lillebæltets kyster. Kildegrundlaget til nøjagtig lokalisering af disse lejer er bl.a. lensregnskaber, kancelliets brevbøger og arkæologiske udgravninger.

For at belyse bogens bærende spørgsmål: Hvem var disse folk der fiskede? søger Stoklund derpå efter fiskere i købstæder, på godser og i landdistrikterne. Blandt købstæderne underkastes Helsingør en dybtgående analyse der viser at der allerede i middelalderen fandtes en klart afgrænset erhvervsgruppe, som i kilderne benævnes fiskere. Men derudover var der mange borgere der mere lejlighedsvis deltog i fiskeriet, enten med egen eller købt arbejdskraft, ved parter i fiskefartøjer eller gennem opkøb og handel med fisk. At også godserne var aktive illustreres med bl.a. Skovkloster og Sorø der drev ganske alsidige fiskerier med egne fiskere og skippere suppleret med fæstebonde-arbejdskraft både ved Skanør-Falsterbo og ved de lokale lejer. Også en gejstlig institution som bispesædet i Roskilde havde store interesser i fiskeriet.

Fiskerne i landdistrikterne nærmer Stoklund sig gennem roskildebispens jordebog der indeholder oplysninger om to typer afgifter, sildetiende og skudesild, som betales i en del nordsjællandske kystsogne og af beboere i Flakkebjerg, Hammer og Bårse Herred samt på Møn. Mere overraskende er det at sildetiende også betales i 6 sogne på Heden nord for Køge.

Den ganske omfattende redegørelse for skudehandelen på Nordtyskland som herefter følger, kunne nogen måske opfatte som en ekskurs der fører lovligt langt væk fra bogens egentlige spørgsmål. Men Stoklunds pointe er netop at de bønder der deltog i fiskeri, er de selv samme som var aktive i skudehandelen. Man skelnede slet ikke mellem to næringer. Selv fartøjerne var de samme.

Med denne konstatering er Stoklund i opposition til Ole Mortensøn der både i bogen om det nu forsvundne renæssanceleje, Sandhagen på Sydlangeland, og i »Renæssancens Fartøjer« beskriver en mere specialiseret arbejdsdeling mellem

professionelle fiskere og søfolk på den ene side og bønder på den anden. Nej, siger Stoklund, det var i vid udstrækning de samme mennesker. De var, som store dele af den østdanske befolkning på landet, bønder der drev fiskeri som led i en sammensat bondeøkonomi, ikke sjældent med søhandel som et af elementerne.

Men er det så ensbetydende med at der slet ikke fandtes egentlige, professionelle fiskere på landet i perioden? For at besvare spørgsmålet vender Stoklund blikket mod bebyggelsesgeografien hvor han dels finder små byer anlagt som rydninger i kystskoven på Østfyn og på Sydsjælland, dels peger på bebyggelser langs Sjællands nordkyst og øresundskyst der i forbindelse med fiskeriets opsving i begyndelsen af 1500-årene udviklede sig til permanente bebyggelser fra tidligere sæsonlejer. Det er stednavne som Saltboleje, Rågeleje, Krogskilde, Gilleleje, Villingebæk, Ålsgårde, Humlebæk og Sletten m.fl. Det er byer hvis beboere udelukkende betalte landgilde i form af fisk og som Stoklund derfor mener kan betegnes entydigt som fiskere, eller som han også med en senere tids betegnelse kalder dem: »strandsiddere«. Det er mennesker der bor direkte på den åbne kyst i bebyggelser der efterhånden har fået helårsanvendelse.

Midt i bogen forlader Stoklund det østdanske sildefiskeri og springer til den jyske vestkyst for at sammenligne med et fiskeri der udøves under helt andre naturforhold. Når man ser bort fra det store helgolandsfiskeri efter sild der mistede betydning i 1530'erne, var fiskeriet på vestkysten rent teknisk af en ganske anden karakter end det sjællandske. Det var fiskeri med langliner efter skulder og hvilling. Men ligesom på Sjælland var det også her bønder og købstadsborgere der stod for hovedparten af fiskeriet, mens godserne var involveret som ejere af fiskefartøjer eller som deltagere i det udviklede partsrederi.

De bønder der fiskede på den jyske vestkyst inddeler Stoklund i tre kategorier. Der var for det første dem der i sidste del af 1500-årene fiskede på en række mindre sæsonlejer mellem Blåvandshuk og Ringkøbing fjord. Det var bønder der kom fra et bælte på ca. 10 km's bredde i det magre, sandede kystland. Herfra er der ingen op-

lysninger om samtidig søfart. Kombinationen af fiskeri og søfart findes til gengæld længere mod syd, på Fanø, Mandø og Rømø, hvor der kun var mulighed for at drive et beskedent selvforsyningslandbrug. Den tredje kategori udgøres af bønder på overgangen mellem marsk og gest. De havde helt anderledes gode muligheder i form af agerbrug på gesten og opfedning af stude til eksport i marskengene. Også disse velhavende bønder havde tradition for at kombinere landbrug med sønæring hvilket Stoklund giver et levende indtryk af ved at skitsere Anders Ogels' økonomiske aktivitetsfelt ud fra dennes dagbog fra 1540'erne. Ogels boede i Højer, men det forhindrede ikke at han var flittig gæst på det store Sønderside leje ved Ho hvor han efter al sandsynlighed også havde egen bod. I hvert fald havde han parter i flere fartøjer i skulderfiskeriet, og med eget skib og egne fragtforsendelser stod han i direkte forbindelse med Hamborg.

Fiskeriet på den jyske vestkyst, eller i hvert fald den sydlige del af kysten som Stoklund indskrænker sin undersøgelse til, adskiller sig fra de østdanske forhold ved at være præget af kontinuitet. Selv om Sønderside ødelægges af stormfloden 1634 og selv om fiskeriet allerede da havde været præget af stagnation og nedgang i flere årtier, fortsatte traditionen med bondefiskeri fra sæsonlejer på kysten. Flere af de små lejer mellem Blåvandshuk og Ringkøbing Fjord var i brug endnu i 1700- og 1800-årene, mest til bøndernes eget forbrug og til afsætning i det jyske bagland. Helt anderledes i det østdanske fiskeri hvor det ser ud til at sæsonfiskelejerne ikke blot mistede betydning, men helt forsvandt efter 1600 da sildefiskeriets internationale rolle var udspillet.

Efter kapitlerne om det øst- og vestdanske fiskeri følger en redegørelse for Stoklunds inspirationskilde, Johannes Steenstrup. Han var i kraft af sin brede kulturhistoriske orientering noget af en pionér, der allerede omkring år 1900 foretog en senere tids etnologiske interesse for økologiske synsvinkler og studiet af kulturlandskab. Men han stod længe i skyggen af sin samtidige ved Københavns Universitet, kildekritikkens store mester:

Kristian Erslev. Steenstrup var også optaget af retshistorie og filologi hvilket netop kom til udtryk i hans begrebspar *fiskeleje*: *fiskerleje*, som Stoklund genoptager drøftelsen af i bogens sidste del.

Stoklund er enig med Steenstrup og mener, ud fra opslag i Kalckars Ordbog, i ODS og i seddelkartoteket til en kommende gammeldansk ordbog, at kunne dokumentere et skifte i stavemåden fra *fiske-* til *fiskerleje* engang i slutningen af 1500-årene eller i løbet af 1600-årene. Og dette skifte, siger Stoklund, er netop udtryk for at mange lejer i denne periode overgår til permanent bebyggelse og beboelse. Man kan føle sig lidt i tvivl om hvorvidt renæssancens bogstavering var så fast normeret at det er muligt at konkludere som Stoklund gør, men det ændrer ikke ved at distinktionen har en udmærket pædagogisk og analytisk værdi.

Overgangen fra enkle, interimistiske anlæg til mere permanente bebyggelser og bosættelser genfinder Stoklund i en stigende modsætning mellem kongelig forstrandsret kontra adelig grundejendomsret. Fiskernes afgifter, som åresild og sandtold, var begrundet i den kongelige forstrandsret, den forstrand hvor fiskerne havde deres lejer. Men efterhånden som fiskelejerne voksede og blev permanente fiskerlejer blev det stadig vanskeligere at fastholde postulatet om at lejerne lå på den ubevoksede forstrand. Grundejerne hævdede at fiskernes boder og huse stod på godsets overdrevsjord og burde matrikuleres og sættes i landgilde.

Forandringen i det østdanske fiskeri med overgang til permanente lejer og opgivelse af sæsonlejer ser Stoklund som resultat af det han formulerer som »en strukturel ændring i retning af mere gennemført samfundsmæssig arbejdsdeling, fremprovokeret af højkonjunkturer i det 16. århundrede«. Han tolker det sådan at i 1500-årene foregår første del af en ændringsproces hvis foreløbige resultat fastfryses under de næste to århundreders økonomiske stagnation for først at blive videreført under den demografiske og økonomiske vækst som sætter ind i slutningen af 1700-årene. Konklusionen er at der er tale om en langtidsforskydning hvor fiskeriet fra overvejende at være en del af

en sammensat bondenæring gik over til at blive udøvet af »strandsiddere« uden jord eller blot med en beskeden jordlod.

»Bondefiskere og strandsiddere« er blevet til over en meget lang periode. Grundlaget for den lagde Stoklund allerede da han for næsten 50 år siden skrev speciale i historie om det senmiddelalderlige, danske kystfiskeri. Det resulterede bl.a. i en lille artikel i Handels- og Søfartsmuseets Årbog og i adskillige bidrag i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder. Siden har Stoklund kun perifert beskæftiget sig med emnet, men han besluttede sig for at tage det op igen da han inden for de senere år bemærkede at referencer til artiklen i Handels- og Søfartsmuseets Årbog begyndte at optræde ganske hyppigt, især i historikers og middelalderarkæologers litteraturfortegnelser.

Den lange tilblivelseshistorie giver måske dele af bogen lidt karakter af opsamling, og kritikere kan muligvis finde på at hævde at der ikke rigtigt fremlægges noget nyt som ikke allerede har kunnet læses hos Stoklund og kolleger. Den slags indvendinger må imidlertid ganske blegne over for det yderst prisværdige at Stoklund ikke bare samler sin ældre Steenstrup-inspirerede forskning og gør den let tilgængelig i én samlet publikation. Han forholder den faktisk også til nyere forskning inden for middelalderens og renæssancens maritime næringer og argumenterer veloplagt og overbevisende for at store dele af den forståelse af stoffet som han formulerede i sin ungdom, stadig har gyldighed. Bogen være hermed varmt anbefalet.

Eske Wohlfahrt

Karin Helweg-Larsen, Beth Lilja Pedersen og Anette Tønnes Pedersen (red.): Kvinder – køn, krop og kultur

København: Gyldendal 2000. 400 sider. ISBN 87-00-38314-7. Kr. 398,-.

»Bogen kan læses af alle – både professionelle og lægkvinder« stå der på bagsiden, og det er måske ment som en forbrugerpålysning, for der er unægtelig tale om en mærkelig bog. De enkelte kapitler er skam velskrevne og interessante og ikke

spor underlige, men det at de udgives samlet i én bog virker ikke ret oplagt. De fleste forfattere til bogens 27 bidrag har en medicinsk baggrund og tager derfor udgangspunkt i kvinders biologi. Der er meget traditionelle bidrag om menstruation, prævention, overgangsalder, hormoner, brystkræft, knogleskørhed, inkontinens, abort, hjertesygdomme, fødsler, barnløshed, demens, livmoderhalskræft og spiseforstyrrelser. Disse bidrag fungerer fint som en slags kvindebevidst, folkelig lægebog. De er skrevet i en særlig sundhedsoplysende stil, hvor alle biologiske fænomener forklares grundigt og pædagogisk. Det giver til gengæld forvirring med hensyn til målgruppen, for spørgsmålet er om de samme kvinder, som har brug for at få forklaret at »en menstruationscyklus er den periodevise frigørelse af et æg fra æggestokken« også vil kaste sig over bogens øvrige mere kulturanalytiske kapitler om køn og kognition, alderdom som kulturel konstruktion samt madkulturer og projekt husmoder. Og omvendt.

Det er oplagt at se kvinders liv i spændingsfeltet mellem køn, krop og kultur, men at bruge dem som overskrifter og gruppering af bidragene, er en modsigelse af hele idéen. Pointen er vel netop, at vi er kvinder i kraft af kulturelle tolkninger af køns- og kropsforskelle. Det er umuligt at isolere noget som rene biologiske og noget som rene kulturelle fænomener, hvad flere af bidragene viser på glimrende vis. Derfor kan man undre sig over at redaktørerne forsøger at fastholde en rigid opdeling med det resultat, at bogens disponering snarere virker arbitrær: Hvorfor skal Hysse Forchhammer's bidrag *Hjernen og kønnet* om moderne hjerneforskning ikke grupperes under overskriften *Køn* eller måske *Kultur*, når pointen er, at selv hjerneforskningen er afhængig af kulturelle forestillinger og kategoriseringer, både når den formulerer problemstillinger og tolker resultater? Og hvorfor placeres Anne Leonora Blaakilde's bidrag *Når engle bliver til hekse* under overskriften *Krop*, når den handler om aldersbilleder og aldersgrænser i vores kultur?

Ser man bort fra problemerne med at finde ud af, hvad det er for en bog, man står med i hånden og hvem der kan have

udbytte af den, må man medgive, at det faktisk er en prisværdig opgave at sammen-skrive de mangfoldige (og modstridende) rapporter og undersøgelser af befolkningens levetid, livskvalitet, sygdomsmønstre, fertilitet, sundhedsadfærd, madvaner og livskvalitet som moderne velfærdsstater konstant producerer, til vedkommende artikler, der tilmed gør op med mange myter. Bogens vigtigste mission er måske at sætte tingene på plads, så aviser og ugeblade ikke er alene om at formidle viden om sygdom og sundhed, for her forvrides proportionerne alt for let. Myterne om de gode gamle dage er mange, og uanset hvor meget demografisk forskning, der laves, er det nødvendigt igen og igen at gøre opmærksom på, at flere kvinder faktisk får børn i dag end tidligere, at kvinder i dag føder deres børn i en yngre alder og at færre fødende er over 40 år. Det er også dejligt at læse kvindelige lægers engagerede syn på moderne kvinders sundhedsproblemer. Nyt er det måske også for mange, at skønt vi hører mest om kræft, dør flest kvinder af hjertesygdomme. Bogen er altså sober og fyldt med ny og gammel viden om kvinders liv og helbred, men den har ikke rigtig fundet sit ståsted mellem biologi og kultur.

Lene Otto

**Nanna Damsholt (red.):
Indefra. Europæiske kvinders historie
belyst ved kildetekster**

Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 1999. 265 sider. ISBN 87-7289-555-1. Kr. 248,-.

Bogen er delt i fire kronologiske afsnit: græsk og romers oldtid, middelalder, nyere tid (1500-1750) og tiden fra 1750 til vore dage, skrevet af henholdsvis Eva Maria Lassen, Nanna Damsholt, Grethe Jacobsen og Bente Rosenbeck. Den virker helstøbt, fordi det er de samme fem temaer, der går igen i alle perioder, nemlig religion og ideologi, undervisning, opdragelse og socialisering, ægteskab og seksualitet, arbejde og kvindespørgsmålet. Et gennemgående træk er en fælles opfattelse hos alle fire forfattere af, at der til alle tider har eksisteret kvinder, som har haft en be-

vidst holdning til kvinders position i samfundet. På det punkt er der ingen relativistiske forbehold at spore. Kønnen er måske nok en kulturel konstruktion, men kønsbevidsthed ses som et transhistorisk fænomen. Desuden får man en stærk fornemmelse af, at forfatterne betragter følelser som almengyldige. Det mere end antydes at kærlighed, frihedstvang, moderfølelse og begær er noget kvinder til alle tider har følt på stort set samme måde, om end de har haft forskellige muligheder for at udleve dem. Og man må også medgive, at de forskellige uddrag fra kilderne støtter denne antagelse.

Der er tale om en fantastisk samling tekster skrevet af – eller om – kvinder. Der er en del kendte og klassiske uddrag af værker af mænd som Platon, Aristoteles, Augustin, Thomas Aquinas, Erasmus af Rotterdam, Martin Luther og John Stuart Mill, men det er også lykkedes at finde tekster skrevet af kvinderne selv fra alle perioder undtagen fra græsk og romersk oldtid, hvor vi dog alligevel kommer tæt på kvinders liv ved hjælp af detaljerede lovtækster, trykte anvisninger på husførelse til hustruer og slavinder samt noget så eksotisk som en håndbog til en kvindelig gudsejer fra ca. 100 år før vor tidsregning. Man glædes over de spredte spor af kvindelige stemmer, som det trods alt er lykkedes forfatterne at støve op. Selvom der er tale om til tider meget små uddrag, føler man virkelig, at man har fået indblik i en næsten ukendt kvindeverden. Det lykkes så godt, fordi breve, håndbøger, dagbøger og digte og politiske kommentarer ikke bare står trykt som rene kildetekster (som det var skik tidligere, da kildekritikken var i højsædet), men er indarbejdet i en fortløbende tekst. Det betyder, at man, selv som man er helt uvidende om romertiden eller renaissanceens Europa, virkelig føler, at man har lært noget om de forskellige perioders kvindesyn og livsvilkår. Det ville være fuldstændig urimeligt at tale om repræsentativitet, for selvom disse kvinder har været specielle i deres egen tid, er det dybt fascinerende at læse deres stærkt subjektive udsagn. De repræsenterer på én gang noget kendt og noget meget fremmedartet.

Selvom antologien er mest oplagt til undervisningsbrug, er den også velegnet

som lystlæsning. Faktisk vinder den ved at blive læst i sammenhæng som en slags kvinderollernes kulturhistorie. Som et lille kuriosum kan nævnes, at hver periode afsluttes med et kort afsnit om periodens madkultur, inklusiv et par opskrifter, som er lige til at afprøve: vær så god at smage på historien!

Lene Otto

Ulf Palmenfelt (red.):

Barndomens kulturalisering

Barnkulturforskningen i Norden 1. Åbo: Nordisk nätverk för folkloristik 1999. 164 sider. ISBN 952-12-0391-9.

Børnekultur har været genstand for tværfaglig forskning i snart 30 år. Derfor kan det godt undre, at studiet af barndomens kulturprodukter præsenteres som et næsten jomfrueligt felt i denne lille antologi, der er et resultat af et seminar med titlen »Barndomens kulturalisering« i 1997. Det nævnes endda i Ulf Palmenfelts indledning, at man allerede begyndte at indsamle og dokumentere børns folklore i begyndelsen af 1800-tallet.

Problemet er måske, at det centrale begreb »kulturalisering« kan forstås på mange måder. Det nærmeste, man kommer en definition, er i indledningen, hvor der står, at børn bygger sin egen kultur op, idet de bearbejder deres erfaringer med fortællinger, leg, ritual, sang, rim, remser og anden folklore. Forståelsen af børn som hele mennesker med en egen særegen kultur, var Philippe Ariès den første fortaler for, siges det videre i indledningen. Det forekommer dog at være en fundamental misforståelse af Ariès' værk om barndomens historie, der netop plæderede for, at barndommen som en særskilt livsfase med eneret på leg og naivitet, var noget, de voksne havde fundet på. Dertil kom, at den form for barndom betragtede han ikke som et fremskridt, men som et snævert bur for børns udfoldelsesmuligheder.

Desværre diskuteres fænomenet børnekultur ikke yderligere, hverken i indledningen, hvor overskriften ellers er *Barndom som kultur*, eller i de øvrige bidrag. I stedet fremstår antologien som en præsentation af nogle konkrete eksempler på, hvordan

man kan analysere børns kultur i form af legetøj, småskrifter og fortællinger samt nogle analyser af kultur *til* børn i form af billedbøger, børnebibler og medier. Man kan ikke undgå fornemmelsen af, at der slet ikke er tale om barndomsforskning, men om forskning i alle mulige andre emner, som så tilfældigvis samles her, fordi de vedrører børn (og andre mennesker).

I antologien som helhed kan man læse en masse om hvordan Giddens, Bourdieu, Luhman, Ziehe, Kierkegaard, Grundtvig, Vygotskij, Bakhtin og Piaget's teorier kan appliceres på studiet af forskellige kulturprodukter til og af børn. Spørgsmålet er så, om vi er kommet nærmere en samlet forståelse af børnekultur? Det er måske også for meget forlangt, og man bør måske bare være glad for, at gode og gennemarbejdede foredrag skrevet til seminarer rundt omkring i de nordiske forskermiljøer trods alt bliver publiceret, så mange flere end de involverede kan få glæde af dem. For selvom der ikke er nogen linje i antologiens bidrag, selvom de er teoretisk selvmodsigende og selvom flere bidrag burde have været redigeret hårdere, er der bestemt også noget at hente. Fremhæves må især Jonas Frykman's artikel *Festen i barndomslandet*, som er en spændende analyse af kulturens infantilisering, idet han peger på en tendens til at centrere alle årets højtidere og riter omkring børn. For et par generationer siden var højtiderne de voksnes, som erindres som en særlig tid med påtvungen uvirksomhed og stilhed. Frykman ser en tendens til, at årsfesterne intimiseres, trivialiseres og barnliggøres. Årets højtidere fejres i mindre grad kollektivt; de er først og fremmest blevet familiebegivenheder med barnet som det naturlige centrum. Eksemplet er importen af den amerikanske skik Halloween, som passer så fint til november, der tidligere var så underligt tom på kommercielle lyspunkter (s. 53). Det evigt gyldige koncept: »Udklædning, skræk, slik og børn«, er gået rent ind i de skandinaviske lande (s. 55). Desuden er der i artiklen en god kritik af det postmoderne postulat, at kultur og ritualer skal ses som en reaktion på opløsningstendenser i tiden. Han anklager præcist modernitetsteoretikerne for at tolke kultur ud fra menneskelige behov (for

tryghed og sikkerhed) og for manglende historisk indsigt: Var andre epoker ikke også præget af uvished, desorientering og manglende viden om fremtiden?

Artiklen er tankevækkende, men desværre er det de færreste artikler, der formår at perspektivere og »se det små i det store«. En enkel artikel er nærmest uforståelig: Jørgen Gleerup's *Den moderne krise i pædagogikken*, og et par artikler har så snævert perspektiv, at de næsten må betragtes som overflødige uden for et seminars meget snævre kreds.

Lene Otto

Nete Balslev Wingender:
Firkløveret og ildsjælene. Dansk Sygeplejeråds historie 1899-1999 1-2
København: Dansk Sygeplejeråd 1999. 455 sider, rigt ill. ISBN 87-7266-232-8. Kr. 275,-.

Bogen er trods anledningen ikke en traditionel jubilæumsbog, hvor Dansk Sygeplejeråds (DSR) historie fortælles som en ren succeshistorie. Interne kriser og konflikter refereres omhyggeligt, men betydningen af dem nedtones. De temaer, der berøres i værket, er først og fremmest bestræbelserne på at professionalisere faget, fagforeningens udvikling og løn-kampe; dvs. områder, der alle er lette at dokumentere med traditionelle kilder. Personmødsætninger og konfrontationer må vige for de store linjer, siger forfatteren i sit forord. På den måde er bogen måske alligevel, trods ønsket om at overlade opgaven til en uafhængig faghistoriker, et produkt af Kirsten Stallknechts omsorg (hun takkes for uvurderlig støtte og konstruktiv kritik)? Historien er dog velfortalt og illustreret med mange fotos og oven i købet trykt i stort format på glittet papir. Værket, der er disponeret kronologisk i de tre perioder: 1899-1933; 1933-1959 og 1959-1999, bør læses af alle kvinde- og kulturhistorisk interesserede læsere.

Bind 1 omhandler stiftelsen af Dansk Sygeplejeråd i en tid, hvor kvinder ellers engagerede sig i filantropiske gøremål. Det er en ganske interessant historie, der giver et levende indtryk af en gruppe handlekraftige kvinders internationale kontakter og

store viden om organisatoriske spørgsmål. Disse københavnske sygeplejersker ønskede at højne standens status gennem uddannelse og ordnede arbejdsvilkår. Det gjaldt i første omgang om at få faget anerkendt. De indledende manøvrer foregik på den internationale kvindekongres i London i 1899, hvor sygeplejersker havde deres egen møderække. Den i kvindesagskredse kendte Charlotte Norrie, som tilmed var gift med Gordon Norrie, der spillede en ikke ubetydelig rolle først i Det kgl. Sundhedskollegium og senere i Sundhedsstyrelsen, blev, trods megen kritik, rådets første formand.

Betingelserne for medlemskab af DSR var tre års hospitalsuddannelse. Det kunne synes som en håbløs opgave at organisere kvinder, der i mange tilfælde opfattede deres gerning som et humanitært eller religiøst kald, men de kvindebevindte pionerer havde høje idealer og en solid borgerlig selvbevidsthed. Ingen skulle forveksle sygeplejersker med gemene lønarbejdere, så i god borgerlig ånd blev der ved optagelsen af nye medlemmer lagt stor vægt på personlige egenskaber som pligtfølelse og moral samt anlæg for opofrelse. Disse krav blev formaliseret i 1913 i Florence Nightingale-løftet. Det var en amerikansk opfindelse, som understregede, at sygepleje først og fremmest er et kald, men som samtidig gav adkomst til at bære firkløvernålen. Den symboliserede således både kaldet og fagligheden. I denne grundlæggende periode var Henny Tscherning formand, indtil 1927 hvor hun blev afløst af den legendariske Charlotte Munck. Begge var splittede mellem idealet om, at sygeplejersker skal være selvforsørgende, og den indre overbevisning om, at sygepleje først og fremmest er »et Barmhjertighedsarbejde, ikke alene et levebrød« (Munck, bd.1:82).

Som et led i en generel reform af sundhedsvæsenet i de første årtier af det 20. århundrede, fik sygeplejerskerne statsautorisation ifølge en lov fra 1933. Derved blev det anerkendt, at staten havde ansvar for, at befolkningen kunne modtage kvalificeret sygepleje. I de følgende årtier gjaldt kampen derfor løn og arbejdsvilkår for det voksende antal sygeplejersker. Det betød et opgør med kaldsideologien, som ellers

havde udgjort selve fundamentet, i og med at personligheden blev anset som mindst lige så vigtigt som faglige kvalifikationer.

Sygeplejerskerne ville have både et familie- og et arbejdsliv og derfor kom DSR uundgåeligt til at fungere mere og mere som en traditionel fagforening. Medlemmerne var altså som kvinder flest, skønt deres egen forening omtalte dem som de »kvindeligste kvinder«. Samtidig var der kommet langt flere kvinder i erhverv, som sygeplejerskerne kunne sammenligne sig med. Så sent som i 1940 fik en sygeplejerske mindre i løn end en ung pige uden uddannelse, der stod i butik. Medlemmerne ønskede 8-timers arbejdsdag som andre og en ophævelse af forbuddet mod at virke som hospitalssygeplejerske efter indgåelse af ægteskab. Det første krav fandt DSR direkte upassende, fordi plejen så ville blive »rent og skært mekanisk Arbejde« (bd.1:85), men det blev trods alt opfyldt ved overenskomsten i 1942, dog kun på tre fjerdedele af landets sygehuse. Forbuddet mod gifte hospitalssygeplejersker blev ophævet i 1937. Uddannelsens struktur og indhold blev først fastlagt i 1957. Den endelige ilddåb som lønforhandler fik DSR i forbindelse med en stor strejke 1973-74.

I de sidste 40 år har Dansk Sygeplejeråd konsolideret sig som en rigtig fagforening og en behård part i overenskomstforhandlingerne. Samtidig har der været brugt rigtig mange kræfter på nye former for professionalisering af faget, både faglige specialiseringer og i de senere år en akademisering af faget, hvor forskning og universitetsgrader er blevet et mål. I 1990 blev sygeplejerskeuddannelsen omdefinert til et studium, hvor man ikke mere fik løn under uddannelsen, men til gengæld blev *kandidat* med mulighed for en forskerkarriere, hvis man supplerede med en ph.d.-overbygning.

På grund af de følsomme oplysninger og aktuelle politiske problemstillinger er analyserne mindre tilbunds gående i bind 2. Balancen mellem fagforeningshistorie, hvor organisationsfolkernes aktiviteter er styrende og kulturhistorie, hvor menige sygeplejerskers arbejdsliv og dagligliv er i fokus, opretholdes bedst i bind 1. Det er forståeligt nok langt sværere at fremstille

et helhedsbillede af en epoke, som vi knapt har forladt. I sin helhed er værket dog absolut anbefalelsesværdig, ikke mindst fordi bøgerne er udstyret med et omfattende noteapparat, der gør det let at efterforske kilderne, gode kilde- og litteraturoversigter samt person- og stikordsregister. Dertil kommer oversigter over rådets formænd og næstformænd, organisationer og udvalg. Så er man interesseret i medicinhistorie og sundhedsforskning, er man hjulpet godt på vej med dette værk.

Lene Otto

**Bodil Busk Laursen og
Steen Nottelmann (red.):
Dansk porcelæn 1775-2000.
Design i 225 år**

København. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2000. 195 sider, ill. ISBN 87-17-06978-5. Kr. 388,-.

Dansk Porcelæn 1775-2000 er udgivet i anledning af Den kongelige Porcelainsfabriks 225 års jubilæum. I samarbejde med Kunstinstituttet er jubilæet i øvrigt blevet markeret med en udstilling over samme emne. Bogen er dog et selvstændigt værk, der ikke desto mindre meget vel kan fungere som en nyttig uddybning efter et besøg på udstillingen. Bodil Busk Laursen og Steen Nottelmann har her samlet en række artikler om udviklingen inden for dansk porcelænsproduktion lige fra de første eksperimenter med at fremstille dette såkaldte »hvide guld« i anden halvdel af 1700-tallet til i dag.

Artiklerne er skrevet af førende hjemlige såvel som udenlandske forskere, og til sammen præsenterer de en vifte af emner, der skiftevis går i bredden og dybden. Kombinationen af de store linier og særstudier er gensidigt befrugtende og giver bogen en god dynamik.

Bogens samlende tese synes, trods de mange forfattere og vinkler, at knæsesætte den for enhver produktion så vigtige fornyelse som et resultat af et frugtbart samspil mellem kunstner, tekniker og virksomhedsleder. Dermed inddrages også på relevant vis porcelænets mangesidige forudsætninger af kulturhistorisk, teknisk, økonomisk og kunsthistorisk art.

Indledningsvis søger David Revere McFadden at indkredse et særligt karakteristika ved dansk design og kunsthåndværk. Derefter tager Mogens Bencard os med på den fascinerende rejse, der bringer porcelænet fra østen til Europa og Danmark. Vi følger porcelænet fra de første ostindiske varers ankomst over Meissen-fabrikkens produktion til oprettelsen af Den Kongeligt Privilegerede Danske Porcelainsfabrik i Købmagergade i 1775.

Fra denne med bred pensel malede skildring af dansk porcelæns tilblivelseshistorie, fortsætter Lauritz G. Dorenfeld med et mere snævert, men ikke mindre inspirerende fokus på det blåmalede porcelæn, der omfatter såvel de kostbare musselmalede og Blå Blomst dekorationer som det billigere hverdagsporcelæn.

Ida Haugsted koncentrerer sig om tiden fra 1828, hvor arkitekten G.F. Hetsch blev kunstnerisk leder og giver et detaljeret indblik i, hvorledes han formåede at forny fabrikkens produktion og i øvrigt knyttede tætte bånd mellem fabrikken og Kunstakademiet. Denne kronologiske linie følges op af Royal Copenhagens museumsleder, Steen Nottelmann, der giver overblikket over udviklingen i 1800-tallets anden halvdel, hvor Den kongelige Porcelainsfabrik tilførtes ny inspiration ved arkitekten Arnold Krog og hvor fajancefabrikken *Alumina* og porcelænsfabrikken *Bing & Grøndahl* oprettedes – alt med det resultat at dansk porcelæn indtog en førende position på internationalt plan.

Om samme periode handler to artikler med snævrere tema. Tamara Nossovitch fortæller nærværende om de tætte kunstneriske og personlige kontakter, der knyttes mellem Den kongelige Porcelainsfabrik i København og Den kejserlige Porcelænsfabrik i Skt. Petersborg i 1890'erne, der bl.a. er dokumenteret ved en bevaret korrespondance mellem direktørerne Ph. Schou og D. Gurev. Kenji Kareko derimod drøfter japanismen i dens europæiske for-tolkninger med fokus på Arnold Krogs ud-lægning.

Jennifer Hawkins Opie bringer fremstillingen af dansk porcelæn længere op i det 20. århundrede med vægten lagt på perioden *danish modern* fra 1950-70, hvor keramikere som Axel Salto, Gertrud Vase-

gaard og Henning Koppel markerede sig internationalt.

Med eksempler fra Arje Griegst og Ole Jensen illustrerer Kerstin Wickman, hvordan den efterfølgende periode går fra modernismens minimalistiske tendenser til en mere organisk og legende formgivning. Der gives her et lille velgørende indblik i selve arbejdsprocessen bag det endelige værk.

Dernæst introducerer Bodil Busk Laur-sen en række udsagn fra de aktuelle keramikere og designere. I anledning af 225 året for fabrikkens grundlæggelse, har Royal Copenhagen inviteret 8 designere til at give deres bud på fremtidens stel. Både stel-former og udtalelser viser, at de aktuelle inspirationskilder spænder lige fra nye spisevaner til æstetiske og rumlige over-vejelser.

Bogen afsluttes med en tidstavle, der giver en god og kærdkommen oversigt over milepælene for dansk porcelæn i de for-løbne 225 år. En god og nyttig idé.

I en bog på 200 sider, der sigter mod at give en sammenfattende fremstilling af så langt og kompliceret et spænd af år som Den kongelige Porcelainsfabriks, optræder der selvsagt både nyt og gammel stof. Bogens force er dens ligefremme skildring af emnet, der gør det tilgængeligt for mange og desuden byder på nyt også for den allerede kyndige på området.

Dansk Porcelæn 1775-2000 giver såle-des et både godt og nuanceret billede af porcelænets og ikke mindst Den kongelige Porcelainsfabriks historie, men det er dog beklageligt, at den ældre historie synes fortalt med større overskud end den nye – en ikke ukendt tendens, som man så meget desto mere gerne havde undværet her.

Bogen er smukt tilrettelagt af Thora Fisker med enkle og harmoniske opslag. Gode fotografier bidrager yderligere til en fin præsentation af bogen.

Vibeke Andersson Møller

**Leif Bering Mikkelsen:
Alumina Fajance 1862-1969**

København. Sesam, 2000. 189 sider, ill. ISBN 87-11-13377-5. Kr. 249,-.

Alumina Fajance 1862-1969 er den sene-ste udgivelse i Sesams antikvitetsserie.

Bogen giver en god og grundig indføring i Aluminia fajancens historie.

Leif Bering Mikkelsen gennemgår de forskellige perioder i Aluminia-produktionen, der dels defineres ud fra den geografiske placering, dvs. fra den første etablering i 1862 på Christianshavn til flytningen til Frederiksberg i 1869, dels afgrænses af de enkelte kunstneriske faser, såsom de fremgangsrige år fra århundredets begyndelse. At bogen standser ved 1969 skyldes, at Aluminia-navnet dette år går ud af brug. Bering Mikkelsen lægger vægt på at give en skildring af de både økonomiske, tekniske og kunstneriske aspekter, der tilsammen danner grundlaget for fabrikkens udvikling og talrige succeser inden for både brugs- og kunstfajance såvel som diverse reklameprodukter.

For hver periode gives der en detaljeret gennemgang af fabrikkens produktion. De mange stel- og dekorationstyper, der ofte indgik i flere kombinationer, gennemgås nøje. For samleren, bogens primære målgruppe, der skal identificere et specifikt stykke fajance, er der således god hjælp at hente. Dog kunne man ønske sig, at der til den undertiden summariske omtale af de mange typer var føjet blot korte redegørelser, der kunne placere produkterne mere præcist i en bredere kunstnerisk kontekst.

Bering Mikkelsen indleder bogen med en meget nyttig beskrivelse af den særlige fajanceteknik. Det er en fin introduktion til de teknisk mere vanskelige problemstillinger, og det ville have været glædeligt, om Aluminias senere tekniske landvindinger havde fået samme klare fremstilling.

Det er Bering Mikkelsens store fortjeneste, at han i et let tilgængeligt sprog formår at diskutere ofte vanskelige emner. Dog kunne læseren nok være hjulpet godt på vej med en ordliste for den mere specifikke terminologi.

Bogens sidste fjerdedel består af oversigter over de mange skiftende mærkninger, kunstnersignaturer samt de forskellige produktions- og steltyper, herunder deres ophavsmand og datering. Det er en af bogens meget væsentlige kvaliteter, at den med disse oversigter kan navigere læseren frem til en identifikation og præcis viden om netop det stykke fajance, som man måtte søge oplysninger om.

Generelt er bogen sprængfyldt af viden og der fortælles med overskud og glæde. Bogen er rigt illustreret med fine fotografier ved Evan Frederiksen samt roligt og overskueligt tilrettelagt af Lars Thorsen.

Vibeke Andersson Møller

Childhood and Old Age – Equals or Opposites?

Edited by Jørgen Povlsen, Signe Mellemgaard, Ning de Coninck-Smith

Odense University Press 1999. 213 sider, ill. ISBN 87-7838-490-7. Kr. 250,-.

Barndom og alderdom er aldersfænomener, som alt for længe er blevet opfattet udelukkende som biologisk betingede tilstande med dertil følgende, »naturligt« forekommende problemer. Det naturvidenskabelige paradigme, som har omkranset vor aldersopfattelse, har således ikke kunnet gennemskue sine egne fordomme om en alders-normativitet, der placerer det voksne menneske i en ophøjet situation, (som vi kender fra alderstrapperens topunkt), mens børn, unge og gamle alle befinder sig *under* det optimale niveau; en social og kulturel under-status. De »naturligt« forekommende problemer ved barn- og alderdom kan således siges at være, at man ikke *endnu*, eller ikke *længere* er voksen; dvs. er svarende til en fuldt gyldig person.

Man kunne også med knap så grov en tone tage udgangspunkt i livsløbets metaforiske *line*; hvor barndom og alderdom er yderpolerne, mens det voksne liv er det gyldne midtpunkt.

I de seneste 10 år er der dog kommet humanister på banen, som har vist og stadig viser, at også *alder* er en kulturel konstruktion, som kan have forskellige betydninger, afhængig af, hvor, hvordan og i hvilke sammenhænge, den optræder. Der er udgivet en del bøger om alderdom som kulturel konstruktion på internationalt plan, men denne er den første, jeg er stødt på, hvor barndommen og alderdommen er repræsenteret sammen. Dette giver en ekstra understregning af den kulturelt vandedannede forestilling om disse aldres abnormalitet i modsætning til den normative voksenalder.

Artiklerne i antologien *Childhood and Old Age – Equals or Opposites?* stammer fra en international konference af samme navn, som fandt sted ved Odense Universitet i april 1997.

Det er ikke noget tilfælde, at både barn- og alderdommen repræsenteres i denne bog, som er redigeret af forskere fra Odense Universitet, hvor der udføres humanistisk forskning om begge aldersgrupper. Artiklerne er udvalgt blandt bidragene ved konferencen, de er alle skrevet på engelsk, hvoraf knapt halvdelen har danske forfattere. Som struktur på bogen er valgt en opdeling i tre kategorier: *Age as Discourse*, *Age in Practice* og *Age in the Future*. Dette giver en god disposition, men som helhed er artiklerne meget forskellige, både kvalitets- og emnemæssigt. Nogle bærer præg af, at de er skrevet som et kort resume af de seneste års skrivelser, for eksempel Allison James' »Bodies of Knowledge: Growing Up and Growing Old«, mens andre artikler tilsyneladende bygger på grundige, vedvarende forskningsprojekter, som for eksempel Jørgen Povlsens »When Men Are Made into Boys«. Nogle artikler er meget empiritunge, som for eksempel Ning de Coninck-Smith's »He Wished Nothing But Good for the Children; But Knew that Many Had Been Harmed by It«; en (for lang) artikel om filmcensur i Danmark ved begyndelsen af århundredet. Og så er der nogle, der er teori-tunge, som for eksempel Lene Ottos: »Memories, Age and Biographical Discourse.«

Sidstnævnte er en interessant indføring i tanker fra post-subjectivism-fronten. Den handler om, hvordan vor opfattelse af det at være et subjekt; et individ, er fremvokset i løbet af de seneste århundreder i samklang med interessen for den enkelte biografi og livsløb. Inden for etnologi og folkloristik kalder vi ofte tilgangen Personlige Fortællinger eller Personal Narratives, men den får sjældent den perspektivering, som her gives. For mig var det øjeblikke åbende at få koblet individualismens »kulturhistorie« sammen med vor opfattelse af livsløbet; da det blev vigtigt for hvert enkelt menneske at skabe sig en identitet ved hjælp af sin livshistorie, blev også aldersopfattelsen en integreret del af

denne diskurs. Jeg synes, sådanne ide-historiske redegørelser er utroligt spændende; hvor selve forestillingen om, hvad vi i dag opfatter som værende »et menneske« – og måske endda et menneske med en bestemt alder, kan udforskes.

Men Lene Otto tager udgangspunkt i Foucault, hos hvem mennesket som bekendt er tomt, og med hjælp fra Althusser bliver det i stedet til et par sider, hvor *Staten* optræder som subjektet; som den der »producerer«, »ser« og »ved«.

Endelig afsluttes med en empiri-del, som bygger på de gammelkendte livsformer, og det er ærgerligt, fordi der her ses bort fra de idehistoriske perspektiver, der netop er fortalt så spændende. For eksempel nævnes det, at gamle mennesker, som tilhører den *selvstændige* livsform, ofte omtaler sig selv i grammatisk tredje person; en ikke-individualistisk tankegang. Mens det også nævnes, at *karierelevsformer* (stærkt jeg-orienteret) bliver mere almindelig op gennem århundredet.

Kan livsformsanalysen sige noget om, hvorfor dette ændrer sig over tid? Og, endnu mere spændende, kunne man spørge: Skal vi, med Foucault, acceptere at vi er »tomme« indeni, bare fordi vi har opdaget, at vi er skabt af diskurser?

I de øvrige artikler om aldersdiskurser anbefaler for eksempel Allison James netop, at vi i fremtiden lægger større vægt på menneskers kropslige erfaringer, når vi studerer aldring. Ning de Coninck-Smith beskriver, hvordan aldersgrænser for børn blev diskuteret ved begyndelsen af det 20. århundrede i forbindelse med film-censur. Anne Løkke viser, hvordan diskursen omkring spædbørnsdød ændredes i det 19. århundrede, fra at man betragtede spædbørnsdød som en naturlig ting, til opdagelsen af forskellige sygdomsmæssige årsager, der kunne tilskrives børnenes dødsfald.

Stephen Katz beskriver samspillet mellem forbrugerisme og alderdomsopfattelser, hvilket især kommer til udtryk i den nutidigt dominerende positive opfattelse af alderdom som værende »aldersløs«; en tilgang, der naturligvis tilsidesætter alle tænkelige positive opfattelser af noget gammelt.

I bogens anden del om alder i praksis lægger John R. Gillis for med en spændende artikel, hvor han knytter vor opfat-

telse af tid, familie og alder sammen. Maxine Rhodes vender sig mod spædbørnene og moderskabet, og viser, hvordan moderskabet i perioden 1920-50 er blevet forhandlet frem i dialog mellem eksperter og mødre. Jørgen Povlsen arbejder med embodiment, maskulinitet og aldringsteorier, med udgangspunkt i sportens verden, hvor aldersparadokset »Old Boys« eksisterer. Patricia Stamp giver et tværkulturelt perspektiv på køns- og aldersopfattelser ved sin artikel om ældre kvinders magt blandt Kikuyu folket i Kenya. Erhard Chvojka skriver fra et historisk perspektiv om bedsteforælderrollen fra 1700 tallet til i dag.

Sidste del af bogen består af én artikel af Lene Koch om fremtidige aldringsperspektiver i forbindelse med reproduktionsteknologi og génforskning. Perspektiverne i denne udvikling er svære at rumme i hovedet; de kan ændre vor opfattelse af alder, familie, tid og krop. Spændende forestillinger, som vil få stor betydning for det humanistiske område; tanke, tro, identitet og livsopfattelse.

Som det fremgår, rummer denne bog historiske og kulturelle aspekter af livsløbet. Den er inspirerende at læse, men en ekstra korrekturlæsning ville ikke have skadet det færdige produkt. Dette gælder mest de danske oversættelser til engelsk, hvor et valg mellem amerikansk eller britisk engelsk burde være gennemført; som det er nu, skrives »aldring« skiftevis britisk: »ageing« og amerikansk: »aging«.

Anne Leonora Blaakilde

Eiler Worsøe:

Skovbilleder fra en svunden tid

Hørsholm, Skovhistorisk Selskab, 2000. 152 sider, ill. ISBN 87-91-043-01-8. Kr. 188,-.

I bogen beskrives skovenes udvikling gennem tiderne med vægten lagt på det mere primitive skovbrug. I en let forståelig tekst og med et væld af særdeles gode fotografier af egen avl tegnes et billede af skovene, som de engang så ud.

Det bliver efterhånden vanskeligt at se sporene efter fortidens skovbrug, i alt fald hvad angår driften af underskoven (alle

vækster med undtagelse af eg, bøg og ask), som engang var bøndernes domæne. Det var typisk stævningssskove, dvs. bevoksninger hvor man ved skovningen lod stubbene stå, så de kunne sætte nye skud. Den lysnede skovbund blev brugt til græsning. Kreaturerne var hårde ved opvæksten: Åd nye skud, nedtrådte træbaserne og beskadigede barken. I fredsskoven, der blev oprettede fra slutningen af 1700-tallet, var græsning forbudt, og de blev beskyttet af diger og grøfter. Der foregik samtidigt en udskiftning, som betød, at bønderne kom til at råde over de mindre værdifulde krat og skovparter. I parcellskoven blev der også hegnet, gravet grøfter og rejst diger, som kunne have en stynet bevoksning på toppen. Digerne lader sig se endnu, men grøfter og hegn af træ er forsvundet.

Når den nævnte skovdrift blev opgivet, opstod der ofte et vildnis, som bliver tolket som såkaldt naturskov, men det begreb tager forfatteren med et gran salt – eller en skovlfuld – for nøjere betragtet kan der spores menneskelig aktivitet. Det kræver en god portion botanisk viden, men den rækker ikke, når der f.eks. fortælles, at en 'naturskov' af selvsået bøg i virkeligheden skyldes svin på olden. Det kan man kun vide, hvis man har lokalhistorisk kendskab.

Worsøe roser de få skovejere, som giver planter og dyr en chance ved ikke at rydde helt op, og fremhæver, at skovdriften er så langsigtet, at de nuværende ejere alligevel ikke kommer til at tabe indtægter, og at efterkommerne måske vil være taknemmelige over, at der er taget hensyn til naturen.

Nok er skovbrug i det små fremherskende i billedmaterialet, men der mangler ikke noget: Hverken den urgamle eg, flådeegene osv. er glemt.

Morell Nielsen

Sune Christian Pedersen:

Ord i sigte. Optisk telegrafi i Danmark 1794-1862.

København, Skrifter fra Post & Tele Museum 3, 2000. 124 sider, ill. ISBN 87-982667-9-9. Kr. 250,-.

Der er tidligere skrevet ikke så lidt om den optiske telegraf men her for første gang en

samlet beretning, som følger megen ny viden til den allerede kendte. Emnet er ganske spændende og kan det være anderledes, når, som skrevet stod i telegrafens barndom: »En Efterretning befordret ved Telegraferne, kan forplantes med en Fart, der nærmer sig Lynets«.

Det var franskmændene Claude Chappe, som i 1791 demonstrerede den første optiske telegraf. Seks år senere nedsatte det danske Admiralitetet en signalkommission med henblik på at forbedre kommunikationen mellem flådefartøjerne indbyrdes og til land. Det skulle ske ved hjælp af flag, standere og vimpler, som kunne vise 1.299 forskellige signaler. Da landsdelene kunne blive afskåret under krigsforhold skulle der også konstrueres et landbaseret system. Det blev til Fiskers telegraf, der bestod af master med 18 klapper der – ikke strengt nødvendigt – kunne markere tallene fra 1 til 42.221, hvis betydning fremgik af en kodebog. Senere telegrafsystemer havde da også færre kombinationer men til gengæld en større transmissionshastighed. Flådens system var sat ud af spillet ved vindstille og fælles for begge var, at de ikke kunne bruges i usigtbart vejr, så begrænsninger var der nok af.

De første telegrafsystemer blev indført i 1801 da en konflikt med englænderne lurede i horisonten: Kysttelegrafene, der gik fra Spodsbjerg over København til Møns Klint og landtelegrafene, der gik fra København over Sjælland, Storebælt, Fyn og Als til Slesvig. Efter slaget på Reden samme år blev kysttelegrafene nedlagt. I 1807 vendte englænderne tilbage, og da var søforsvaret baseret på kanonbåde. I den forbindelse blev der oprettet en række kysttelegrafer; for den norske telegraf vedkommende med en enklere konstruktion. Ved krigsafslutningen i 1814 blev alle de optiske telegrafer nedlagt med undtagelse af strækningen Korsør-Sprogø-Nyborg, som i 1811 var gået over til Schumachers rammetelegraf, der med kun 5 plader kunne vise 99.999 kombinationer. Den blev især brugt til meddelelser om postgangen.

Under treårskrigen 1848-50 blev der indrettet optisk telegraf fra Nyborg til Sdr. Højrup og videre til henholdsvis Fredericia og Sønderborg. Bælttelegrafene blev over-

flødiggjort, da den elektromagnetiske telegraf blev åbnet i 1854, men den blev dog holdt i reserve indtil 1862.

Som antydet er emnet meget omfattende, og der er da også en del løse ender i bogen, men der er god hjælp at hente for lokalhistorikere, der vil forske videre, for bogen afsluttes med noter, litteratur- og kildehenvisninger og sidst men ikke mindst af et register med topografiske oplysninger.

Morell Nielsen

Stine Wiell:

»Kampen om oldtiden / Der Kamp um die Vorgeschichte«

Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt nr 7. 134 sider, stort format, indbundet, rigt illustreret i farver og sort/hvid. ISBN 87-981069-3-7 Kr. 198,-.

Arkæologen, museumsinspektør Stine Wiell fra Haderslev Museum har i nogen grad gjort museumshistorien til et personligt speciale, der har resulteret i den store bog om »Flensborgsamlingen 1852-1864 – og dens skæbne« (udgivet af Studiefællesningen for Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1997) og nu denne bog om oldsagernes betydning som national identitetsskabende faktor, specielt for sønderjyderne mellem 1864 og 1920.

I begge bøger står de store og betydningsfulde sønderjyske jernalderfund fra Thorsbjerg (i Angel, Sydslesvig) og Nydam (på Sundeved, Nordslesvig) centralt i beretningen. Flensborgsamlingen – et af landets første provinsmuseer – der i 1850'erne skabtes af arkæologen C. Engelhardt, var i høj grad baseret på fundene fra netop disse to lokaliteter, som Engelhardt selv havde udgravet. Disse fund ansås for så væsentlige, at præjserne ved fredsslutningen efter krigen 1864 krævede dem udleveret, så de overgik til tysk ejendom.

I de følgende årtier indgik disse fund og mange andre i nationalitetskampen på flere måder. Således ønskede mange dansksindede sønderjyder ikke, at oldsager, fundet på deres marker, skulle ende på museet i Kiel, hvorfor de i flere veldokumenterede tilfælde afhændede deres

oldsager (enten som gave eller ved salg) til museer nord for Kongeåen. Det var ikke kun Nationalmuseet, der på denne måde blev tilgodeset, men også museer i flere købstæder. Nationalmuseet i København og museet i Kiel konkurrerede i flere tilfælde om erhvervelse af fund fra Sønderjylland, hvor det i nogen grad var et spørgsmål om, hvem der havde de rigeligste midler.

Da den prøjsiske landsregering i Slesvig i 1887 indskærpede den gamle »Danefæ«-ordning i Jydske Lov, som gjorde det pligtigt at aflevere jordfundne genstande af ædelmetal (Fiskus-ordningen), betød det, at det herefter var ulovligt at udføre/udsmugle genstande af f.eks. guld og sølv fra Sønderjylland til Danmark eller at beholde dem i privateje. Men da befolkningen stadig ikke ønskede, at genstandene endte i Kiel eller Berlin, blev der i årene efter 1887 oprettet lokalmuseer i flere amtsbyer, bl.a. Haderslev og Aabenraa. Fundet af to små guldskele ved Ladegård vest for Haderslev i midten af 1880'erne blev den direkte årsag både til indskærpelsen af afleveringspligten og til oprettelsen af Haderslev Kreds/Amts Museum, hvis grundstamme var en række privatsamlinger, som overlodes museet, og hvor netop de to guldskele indgik med museumsnumrene 1 og 2. Oldsagerne skiftede efterhånden fra at være nationalt til i højere grad at blive lokalt identitetsskabende.

I et særligt afsnit gennemgår Stine Wiell en række billeder, såvel danske som tyske – fra bogillustrationer til anskuelsestavler til undervisningsbrug – af oldsagerne og deres tolkning og analyserer deres udsagn set i lyset af den tid, hvor de blev til. Fra den bekymrede, men kampberedte danske høvding fra 1863, hvor krigen truede, over den selvbevidste tyske stormand klædt i den slesvigholstenske oprørsfaner farver fra 1848(!) på en tavle fra nazismens storhedstid i 1930'erne til vore dages museumsbilleder, der ikke på samme måde leverer national propaganda. Det er bemærkelsesværdigt, hvorledes de ældste billeder, uanset om de er danske eller tyske, anvender stort set de samme rekvisitter fra fundene i Thorsbjerg og Nydam, suppleret med genstande fra bl.a. de fynske mosefund, til at vise det samme, men

med modsat nationalt fortegn. Således er både danske og tyske høvdinge iklædt sølvhjelm fra Thorsbjerg, de bærer ens dragt og våben, og Nydambåden figurerer på alle billeder, ofte endog i flere eksemplarer.

Stine Wiell redegør grundigt for fundene og de forskellige transaktioner mellem findere og aftagere såvel nord som syd for den nuværende grænse, og hun giver grundige analyser af den måde, hvorpå de blev brugt i den identitetsskabende propaganda. Da bogen nok forventes at have læsere på begge sider af grænsen, er teksten både på dansk og tysk.

Og det er ganske morsomt, at kunstneren Ursula Reuter Christiansen som sin hovedfigur på forsiden – en muskuløs oldtidsmand, klædt i skindkappe – har anvendt en figur fra et af fotografen Mary Willumsens billeder fra 1914 fra badeanstalten Helgoland (gengivet flere gange, senest i Leif Davidsens »Danske øjeblikke« fra 1998, side 32), en stout kvinde med udslaget hår. Om der så også er noget identitetsskabende i, at Ursulas jernalderkriger på omslaget af Stines bog i virkeligheden er en kvinde, skal være usagt!

H. E. Sørensen

Over Øresund før Broen

Svenskere på Københavnsegnen i 300 år.
Redaktion: Elisabeth Bloch, Marianne Germann, Lise Skjøt-Pedersen, Inger Kjær Jansen, Henning Bro.
Lokalhistoriske Arkiver i Storkøbenhavn, LASK 2000. 304 sider. ISBN 87-87778-06-8. Kr. 150,- plus porto. Ekspedition: Lokalhistorisk Samling, Tårnby Kommunes Hovedbibliotek, Kamillevej 10, 2770 Kastруп. Tlf. 32 46 05 45.

Richard Willerslev kaldte sin bog om svenske indvandrere til Danmark 1850-1914 'Den glemte indvandring' (1983). Glemte af hvem? kunne man berettiget spørge. Meningen var: forskerne –

Men også i nogen grad af os indvandrere selv. Indvandringen eksisterede som individuel historie, familiehistorie. Men det var glemt at den var led i en større sammenhæng. Det er lettere underligt. For masser af mennesker i ens bekendtskabs-

kreds røbede enten direkte i samtale eller med deres navn at de, som man selv, var en del af denne sammenhæng. Hans bog kom som noget af en åbenbaring alene ved sit tema.

Det ville da være underligt, hvis der ikke kunne rejses spørgsmålstejn ved fremgangsmåde, konklusioner osv. Men han foretog et afgørende hug ind på området.

Siden er sket en del. Og bogen 'Over Øresund før Broen' demonstrerer hvor vidt vi er nået. Og at der næppe er nogen vejs ende for temaet. Som helhed vil det formentlig forblive kaleidoskopisk i en grad som gør, at det aldrig nogensinde kan samles indenfor een billedramme. Måske kan dog åbningen af et Immigrationsmuseum, som det vil ske i Farum i dette år, kunne gøre en sådan påstand til skamme.

Det er ikke unaturligt at undertitlen er 'Svenskere på Københavnsegnen i 300 år'. Udgiver er de Lokalhistoriske arkiver i Storkøbenhavn, men derudover dækker dette område en væsentlig del af området for indvandring af svenskere i perioden. Mellem 1885 og 1916 udgjorde svenskerne en rimelig konstant andel på omkring 4% af den samlede befolkning i København. Ved folketællingen i 1901 var ca. 35.600 svenskere bosatte i Danmark. Af disse boede ca. 54% i København og på Frederiksberg. Kun 26% af samtlige svenskfødte boede vest for Storebælt (Willerslev).

Københavnsegnen omkring undersøgelsens hovedperiode, sluttende med 1. verdenskrig, er jo noget ganske andet end samme egn dags dato. Så det er derfor ikke ueffent, at artiklerne er forsynet med tekstboks som sætter lokalhistorien på plads for de enkelte områder, hvor hovedpunktet ellers er svensk indvandring.

Der er 13 'navne' bag artiklerne – arkivarer og andre – hvilket nævnes som et udtryk for samarbejdet mellem arkivernes ansatte og de frivillige medarbejdere. Et gedigent resultat.

300 år er en stor mundfuld og bogen rummer et væld af oplysninger som det for en læg læser er svært at holde sammen på. Nu og da rejser enkeltskæbner sig op af tafloeden, som regel dybt tragiske skikkelser, men de gør man holder ud.

Bogens målgruppe er nok forskere i en

eller anden forstand, læg eller lærd. For de enkelte afsnits vedkommende vil der nok også være interesse for bogen i de omtalte lokalsamfund. Men helheden er svær. Det lyder som kritik, men er ikke ment som sådan. Bogen virker som en nødvendig forudsætning for fremtidens forskning og de mere almene fremstillinger. Det indledende oversigtskapitel ender da også med oplæg og ideer til fremtidig forskning. Det er svært at læse bogen, uden at få alternative ideer til undersøgelser!

Samme oversigtskapitel demonstrerer da også, at redaktionen selv har haft vanskeligt ved at samle helheden. Min egen vej til bogen var at springe rundt efter lyst-princippet og ende i indledningen.

At give et kort overblik, der blot tilnærmelsesvis yder helheden fuld retfærdighed, endstige vurdere udnyttelsen af kilderne, ser jeg mig ikke istand til. Selvom titlen dækker de 300 år fra afståelsen af Skåne, Halland og Blekinge og frem, så ligger hovedopmærksomheden på indvandringen i 1800-årene og op til 1. verdenskrig. Det lange træk tager udgangspunktet i Tårnby og det præindustrielle miljø ved Mølleåen. 1800-årenes omfattende indvandring behandles dels med specialundersøgelser med udgangspunkter i Hovedstaden, Frederiksberg, rene landkommuner (Ballerup, Sengeløse) og bymæssige bebyggelser (Høje-Tåstrup, Tårnby), dels i artikler om kommunikationerne (jernbanen, færger).

To artikler tager enkeltskæbner op: En svensk kvindes kranke skæbne i Frederik VI's København. Og en mere jævn historie om en svensker i dansk dagligdag gennem 1900-årene. De er godt fortalt. De virker som smagsprøver på det, som kan følge efter. Jeg forestiller mig at slægtsforskerne med dette værk i hånden får mulighed for at sætte de familiemedlemmer, de finder, ind i måske tilsvarende rammer og udfylde hvide pletter med nogle af kendsgerningerne fra bogens øvrige artikler. Der gøres i indledningen og i hver artikel for sig rede for kildeforholdene, kildemulighederne og artiklerne er i vidt omfang resultater af omfattende kildestudier. Som har resulteret i en del talskemaer og statistik. Statistik gennemgang er jo sjældent munter læsning, man kan let blive utålmodig efter konklusionerne – men de kommer.

Det er som at læse et katalog over nutidens indvandrerdebat. I den undskylder nogen sig i dag med indvandrernes 'anderledeshed' – men så anderledes var skåninger og smålændinge jo ikke – men problemerne tit de samme som i dag. En større procentdel af indvandrere skulle have hjælp i forhold til danskere, en større procent af indvandrerne blev straffet osv.

Nogle konklusioner må måske senere ændres – når detaljeringensgraden er blevet større. Det kunne være af denne type: Når der fra Frederiksberg fortælles, at kun 5% af ægteskaber blev indgået med anden svensker, kræver dette udsagn, at man har styr på, at de 'danskere' der indgår ægteskab med ikke er 2. eller 3. generationsindvandrere.

Det kan også være, at man kender forholdene for indvandrerne – men ikke for danskere. Her er der afsæt for nye undersøgelser.

Da nu kildematerialet i høj grad lægger op til anvendelsen af statistik er kulturomstændighederne næsten helt fraværende – (ikke helt). Hvordan skelner vi 'den svenske koloni' som grupperede sig om den svenske kirke i 1900-tallets begyndelse fra indvandrerne? Hvad med de indre modsætninger mellem svenskerne, f.eks. mellem de aktivt religiøse og de andre?

Hovedårsagerne i hjemland og immigrationsland til vandringerne er der ikke megen tvivl om i de store træk. I hjemlandet: Lave lønninger, overbud af arbejdskraft, bagud med industrialiseringen, fattigdom på sultegrænsen. Københavnsområdet: Opgangsperiode, mangel på arbejdskraft, (relativt) høje lønninger, byggeboom, industrialiseringens fremmarch. Det kan der så sættes tal på og det gør bogen i vidt omfang. Udvandringen var menneskeligt set en nødvendighed for udvandreren – det er det individuelle perspektiv. Hvordan vurderer man, om indvandringen faktisk var en del af forudsætningen for fremgangen i indvandrerlandet? Læseren sidder tilbage med spørgsmålet: hvordan vi får pustet liv i tallene? Måske lidt uretfærdigt: for der er mange eksempler på at det lykkes, eksempelvis i Hanne Frøsig's artikel om Svenskere i Sengeløse Sogn. Andre steder melder spørgsmålet sig, fordi man på den statistiske side ved så meget: Når vi ved,

at procentdelen af svenskfødte var endnu større på Frederiksberg end i København og at en stor del af dem boede i samme kvarterer i byen – hvordan prægede disse svenskere så kvartererne, hvordan var livet der? Var det i nogen forstand en ghetto? Det virker som om vi har fået en god fast grund at stille disse spørgsmål fra.

Per-Olof Johansson

Boris Koll:

Kaperkaptajn Jens Lind – manden bag myten

Forlag: Skippershoved 2000. 110 sider. ISBN 87-89224-52-3. Kr. 168,-.

Et godt eksempel på, at en livshistorie kan fortælles som spændingshistorie, selvom den vil holde sig til kendsgerningerne! Forfatteren tager udgangspunkt i den myte, som er opstået om kaperkaptajnen Jens Lind (1776-1841). Han afdækker hvordan to personers liv er blevet blandet sammen – og så går det derudad om den uforfædede vindbøjtel og hans livsforløb. Fra færgekarl i Helsingør til færgemand, fra kaperkaptajn til smugler. Ægteskab, skilsmisse, samliv uden ægteskab – som alligevel efter mange år ender som ægteskab. Undervejs følger den danske samtidshistorie med, kapervæsenets baggrund og forsvinden. Først er han fattig, så længe rigmand, for at ende på det jævne. Til sidst står vi med en helt nutidig person, som mest for sportens skyld begiver sig ud på farefulde sejlads. De af ham selv skrevne ganske korte beretninger om disse bringer os helt tæt på personen, som ved bogens start virkede nærmest anonym. Man tror, han må have bevæget sig en del i det skriftlige, for at kunne skrive sådan ligeud. En bog man kan forære enhver, klar i indhold, flot trykt.

Per-Olof Johansson

Jytte Sørensen: Amtsskriveren i Strøby

Udgivet af Vallø lokalhistoriske arkiv, Hårlev 2000, 110 sider, ill. ISBN 87-90272-02-1. Kr. 90,-.

Straks efter enevældens indførelse i 1660 blev der gennemført en reform af lokal-

administrationen. De tidligere geografiske administrationsenheder, lenene samt deres ledere, lensmændene blev afløst af nye enheder, amter med en amtmand i spidsen. Amtmanden blev lønnet fra centraladministrationen og skulle ikke have noget med skatteoprævning og regnskab at gøre. Til det arbejde blev der i hvert af de nye amter oprettet en ny stilling: amtsskriver eller amtsforvalter, som skulle forestå et offentligt indbetalings- og regnskabskontor, der fik navnet amtsstuen. Med enevælden skulle alle betale skat, hvilket blev en grund til den nye oprettelse af det nye embede, og den skat, der skulle indbetales, var dels i naturalier – »kongens korn« – dels pengeydelse. Kornskatten indbragte, at amtsstuen skulle være forsynet med lagerplads til betydelige mængder korn, og stillede krav om, at amtsstuen var trafikalt velbeliggende.

Det er denne i 1660 nye og i vore dage ikke særlig velkendte embedsmand og hans skattekontor, som Jytte Sørensen (JS) er optaget af i sin lille bog, hvilket kan føres tilbage til, at der inden for Vallø lokalhistoriske område i landsbyen Strøby på Nordstevns er en lokalitet kaldet amtskrivergården. Her i Strøby lå Tryggevælde amtsstue, og her boede amtsskriverne i Tryggevælde amt i perioden 1677-1740.

Det lykkes for (JS) at finde beskrivelser af amtsskrivergården med krohold og smedje, samt at lære rækken af amtsskriverer lidt at kende. Efter 1740 fungerede stedet videre som fæstegård under Gjorslev og efter 1850 som selvejergård. Gårdhistorien føres frem til i dag, hvor den store gamle toft i Strøby er bebygget med parcelhuse og hovedparcellens landbrugsareal drives fra en gård uden for landsbyen.

På en måde er bogens titel ikke helt dækkende for bogens indhold, det er kun en del af bogen, der handler om 'amtsskriveren i Strøby', læseren kommer vidt omkring. Vi får et generelt administrationshistorisk lynkursus, personalhistoriske fortællinger, Tryggevælde amts historie og Strøbygårdens gårdhistorie. Bogen ville have vundet ved, at (JS) havde koncentreret sig om amtsstuen og amtsskriveren. Vi får desværre kun en enkelt trykt side om livet i amtsskrivergården. Hertil må Trygge-

vældebønderne være kommet agende om efteråret med deres kornskat og stået i kø for at få den afleveret og opmålt, og det modtagne korn skulle amtsskriveren så sørge for blev forsvarligt opbevaret og kastet to gange om ugen, så det ikke brændte sammen, inden det skulle leveres videre – og hvorhen, til proviantgården i København? Her tier bogen. Noget må kunne hentes fra netop de regnskaber, som amtsskriverne udfærdigede og indsendte til revision i Rentekammeret, deres arbejde ligger sikkert i Rigsarkivet. En faktisk fejl bør rettes (s. 36): det er ikke godsets hovedgårdsjord, der skal være over 200 tønder hartkorn for at godset kan nyde skattefrihed, det er godsets underliggende bøndergods.

Johannes Møllgaard

**Claus Bjørn og
Benedicte Fønnesbech-Wulff (red.):
Mark og mennesker**

Studier i Danmarks historie 1500-1800 til-egnet Karl-Erik Frandsen. Udgivet i samarbejde med Landbohistorisk Selskab og med støtte fra en række fonde. Ebeltoft: Skippershoved, 2000. 309 sider, ill. ISBN 87224-58-2. Kr. 248,-.

Bogen udgives i anledning af docent ved Institut for Historie ved Københavns Universitet, dr. phil. Karl-Erik Frandsens 60-årsdag.

Som hyldestskrift til Karl-Erik Frandsen rummer bogen 21 bidrag af kolleger og en oversigt over fødselarens meritter: en bibliografi og en radiografi samt en Tabula Gratulatoria.

Karl-Erik Frandsen (KEF) er cand.mag. i historie og geografi, så allerede fra studietiden har hans interesse for den rumlige dimension og menneskets præg på den – kulturgeografien – været artikuleret. Disputatsen *Vang og Tægt* fra 1983 er studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83, og hans seneste større bidrag er andet bind af Roskilde bys historie fra 1998. Desuden er det ham, vi kan takke for det administrative atlas over Danmark. De gennemgående stikord til KEF's ret omfattende forfatterskab er kulturlandskab, landbrugshistorie og historiske kort.

Det er da at forvente, at de fleste bidrag til en bog i anledning af KEF's 60-årsdag vil kredse om disse emner. Alligevel må det have voldt redaktionen problemer, før den nåede frem til at fordele de 21 bidrag på tre hovedafsnit: i) mark ii) menneske iii) mark og menneske. Midterafsnittet »menneske« er en restbunke, og al historieskrivning handler jo om »menneske«. 5 af dette afsnits bidrag er tekstanalyser, og beslægtet med dem er en indholdsanalyse af nogle opbyggelsesbøger, som imidlertid findes i det tredje hovedafsnit »mark og menneske«. Til gengæld kunne de fleste af bidragene under »mark« med god ret stå under »mark og menneske«. Inddelingen af bogen i partier skulle hjælpe læseren til at orientere sig i den, men det er ikke lykkedes. Måske kunne man helt have undværet denne opdeling. Det, der forener teksterne udover, at de indgår som en fælles hyldest, er historieskrivning og epoke: de er diverse studier og småundersøgelser i Danmarks historie 1500-1800 med hovedvægten lagt på det kulturgeografiske aspekt. Nogen klar systematik inden for denne ramme kan der ifølge genrens natur ikke være, derfor valget af ordet diverse. Er man interesseret i denne tid af danmarkshistorien, er der meget at hente i kyndige og velskrevne små bidder på en halv snes fyldige sider hver med gode noter. Bogen fremstår som en smuk bog i stift bind med tiltalende opsætning af tekst og figurer.

Johannes Møllgaard

Leon Jespersen, E. Ladewig Petersen og Ditlev Tamm (red.):

Dansk Forvaltningshistorie I. Stat, forvaltning og samfund. Fra middelalderen til 1901

København, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000. 986 sider, indb., ill. ISBN 87-574-7691-8. Kr. 800,-.

Tim Knudsen (red.):

Dansk Forvaltningshistorie II. Stat, forvaltning og samfund. Folkestyrets forvaltning fra 1901 til 1953

København, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000. 960 sider, indb., ill. ISBN 87-574-7692-6. Kr. 800,-.

Peter Bogason (red.): Stat, forvaltning og samfund efter 1950

København, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000. 258 sider, indb. ISBN 87-574-7693-4. ISBN 87-574-7694-2: Komplet samling. Kr. 275,-.

Trods mange faglige tiltag, bl.a. fra Rigsarkivet, der gennem en årrække har været centrum for forvaltningshistoriske studier, er det først med dette værk, at dansk forvaltningshistorie fremstilles i et historisk sammenhængende hele. En mulig forklaring på at værket realiseres nu kan være, at Danmark står i en brydningstid; dansk forvaltning er ikke længere udelukkende et nationalt anliggende, men må i stigende grad indstille sig på at udfylde sin rolle i et samspil med europæiske og globale institutioner.

Værkets tilblivelseshistorie skriver sig tilbage til 1989, da Statens Humanistiske Forskningsråd tog initiativ til at finansiere forskningsprojektet. Siden har værkets to hovedredaktører, professor, dr. jur. et phil. Ditlev Tamm og professor, lic. adm. pol. Tim Knudsen arbejdet med at virkeliggøre det omfattende bogprojekt, der involverer over 30 forfattere. Med i værkets styringsgruppe er også landsarkivar Grethe Ilsø og professor, dr. phil. E. Ladewig Petersen. Styringsgruppens sammensætning afspejler samtidig det bevillinggivende forskningsråds intention om, at historiske og samfundsvidenskabelige indfaldsvinkler skulle kunne arbejde sammen.

Det forvaltningshistoriske værk omfatter i alt tre bind. Første bind omfatter perioden fra middelalderen frem til 1901. Systemskiftet 1901 danner her grænsen. Andet bind beskæftiger sig med perioden fra systemskiftet frem til grundlovsændringen i 1953. I en helhed tegner artiklerne et detaljeret portræt af den historiske udvikling af forvaltningen, institutionerne og personerne – bl.a. embeds- og tjenestemændene – i den tidlige danske velfærdsstat. I det sidste bind søger forfatterne på forskellig vis at give et signalement af stat, forvaltning og samfund i efterkrigstidens Danmark. Et centralt tema er periodens »velfærdsvirksomhed«, der fokuserer på den offentlige sektors til tider eksplosive vækst i den gradvist mere og mere decen-

traliserede, danske velfærdsstat. Undervejs har forvaltningsprojektet affødt en række bogprojekter, bl.a. Karl Peder Pedersens *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning* (1998), der ligesom de øvrige publikationer er et interessant og væsentligt supplement til det forvaltningshistoriske værk. Afhandlingen om de enevældige amtmænd er – ligesom flere andre publikationer fra forvaltningsprojektet – tidligere anmeldt i nærværende årbog.

Det første bind er opdelt i to dele. Første del beskæftiger sig med perioden fra middelalderen til 1814, og afrundes af en læseværdig forskningsoversigt, forfattet af de fem første bidragsydere. Anden del beskæftiger sig med perioden 1814 til 1901, og afrundes af en fyldig oversigt over udvalgt litteratur for tiden før 1814.

Som kulturhistorisk læser af bind I standser man imidlertid allerede op, før læsningen er begyndt: For på hvilken måde definerer og afgrænser værket begrebet middelalder, der i konventionelt sprogbrug betegner Europas historie ca. 700-1500? Hvordan fortolkes begreber som territorial konge- og fyrstemat, lensvæsen, gods- og bondeøkonomi, simpel vareproduktion og arbejdsdeling, som er nogle af de mest udbredte termer, der knytter sig til denne periode i den europæiske kulturhistorie.

Det, der efterlyses er ikke en tung, encyklopædisk gennemgang af middelalderbegrebet, men snarere en kortfattet introduktion til såvel faghistoriens, som værkets/forfatterens måde at arbejde med perioden på. En kortfattet introduktion ville i øvrigt ikke bryde med værkets fremstillingsform, da flere af de efterfølgende bidrag indledes af sådanne informative oplæg. Desværre giver hverken værkets to redaktører eller bogens første bidragsyder, dr. phil., professor Jens E. Olesen (JEO), noget bud på disse centrale, og – i visse fagkredse – omdiskuterede spørgsmål. I stedet kastes man som læser ud i den forvaltningshistoriske problematik ved at blive introduceret til en bestemt periode, højmiddelalderen (ca. 1000-1300/50), som forfatteren beskriver som en periode med »hærkongedømme og slægtssamfund«. Forvaltningen var i højmiddelalderens samfund ikke knyttet til én bestemt by el-

ler én bestemt kongsgård, men fulgte med kongen, når denne med sit følge rejste rundt i riget for at opretholde orden og stabilitet samt sikre finansforvaltningens og retshåndhævelsen (det middelalderlige rejsekongedømme). Det er karakteristisk for rejsekongedømmet, at der savnes et bindeled mellem kongen og hans embedsmænds udøvelse af regeringsmagten og den lokale forvaltning. Kongen måtte selv hente sine indtægter på rejser rundt i riget, ligesom der blev holdt ting undervejs, og på denne måde gennemført i det mindste en vis kontrol med retshåndhævelsen. For afsidesliggende områder betød denne styreform at de var uden virkelig kontrol, og at magten var uddelegeret til lokale stormænd, mellem hvilke forbindelsen var svag.

Hirten er ifølge JEO det bedste udtryk for kongens magt i denne periode, for det var gennem dens udvidelse og omdannelse at kongens faktiske magt blev forøget. I slutningen af 12. århundrede og i begyndelsen af det 13. århundrede skiftede hirten »karakter« med hensyn til funktioner og sammensætning; hvor hirten tidligere havde været en slags »kongelig livgarde« i kongens umiddelbare nærhed, opstod der nye grupper, hirdmændene, der optræder som kongens ombudsmænd, hans repræsentanter i herrederne og på kongsgårdene samt i hans civile Hofstat. Som kongens repræsentanter skulle ombudsmændene sørge for, at kongen modtog de retsbøder som tilfaldt ham, ligesom de havde ansvaret for at opkræve pålagte skatter. Udvidelsen af hirten fra »en ren krigerstilling til en mere almindelig tjenestemandstilling« (s. 9) fik også følger i form af en ændret rekruttering: Arbejdet som ombudsmand i kongens tjeneste tilfaldt kun tidens mægtigste i slægt og rigdom. Som anerkendelse for deres loyalitet modtog de såvel hæder som økonomiske fordele, dels i form af løn, dels i form af det jordegods, de modtog i forlening.

Fra højmiddelalderen bevæger JEO sig kronologisk frem til senmiddelalderen (ca. 1350 til 1536), en periode, hvor statsmagtens »eneste ekspeditionskontor«, kancelliet, voksede som følge af den udvidelse af sagsområder og vækst i brevmassen, som

var en følge af stændersamfundets udbygning.

Den kronologiske fremstillingsform synes at være valgt som gennemgående princip: Efter JEO's artikel følger E. Ladevig Petersens (ELP) bidrag om Reformationstiden 1536-96, der konkluderer, at der under ingen omstændigheder er tale om en egentlig bureaukratisering af forvaltningsapparatet i Max Webers forstand; statsmagtens magtmidler og kontrolmuligheder var på dette tidspunkt endnu »såre begrænsede – og forblev det længe« (s. 92).

Tiden op til og efter enevældens indførelse i 1660 er temaet i de to efterfølgende bidrag, forfattet af Leon Jespersen (LJ) og Gunner Lind (GL). Tidsmæssigt beskæftiger de to forskere sig med perioden 1596 (Reformationens indførelse) til 1720, et år, der markerer overgangen fra en »dynamisk til en mere konservativ fase« i dansk forvaltningshistorie. Revolutionen i 1660 var på afstand, og den tidlige enevældes eksperimenter og reformer ebbede ud. Der skulle således komme til at gå et par generationer, før statsmagten igen vovede sig ud i så radikale og grundlæggende reformer, der kunne måle sig med den tidlige enevældes reformer af hærens organisering, den store matrikel, Danske Lov, og rangforordningerne.

Læst i sammenhæng giver LJ og GL's velskrevne artikler et helstøbt billede af denne turbulente periode i det danske riges historie. Et interessant tema er spørgsmålet om den enevældige konges reelle magt. Kongeloven fra 1665 gjorde den danske konge til den forfatningsmæssigt mest uindskrænkede enevoldsmonark i absolutismens kristne Europa. Den enevældige konge var, som Ole Feldbæk (OF) beskriver det i den efterfølgende artikel *Vækst og reformer – Dansk forvaltning 1720-1814*, ikke forpligtet til at lytte til nogen som helst: Formelt stod han ubundet med hensyn til udskrivning og opkrævning af skatter, afgifter og tjenester, og han alene udnævnte og afskedigede alle embedsmænd, både de civile, militære og gejstlige. Han var både enerådende for krig og fred, øverste dommer, og kirkens overhoved (s. 232-233). Umiddelbart afklarede statsomvæltningen i 1660 derfor

spørgsmålet om magten over skatter, lovgivning og forvaltning, men denne afklaring rejste hurtigt en række ny problemer: Selv om kongen nu var at betragte som »en absolut suveræn arve herre«, som det hedder i stændernes hyldningsbrev fra 1661, kunne majestæten i praksis ikke svæve som magtens sol i et tomrum, som GL præcist udtrykker det (s. 161). Perioden fra 1660 til 1720 var derfor præget af en kontinuerlig afprøvning af, hvor ligevægten lå, fx i relationen mellem kongen og hans embedsmænd og i forhold til, hvor langt den ny centrale administration reelt kunne række ud på regionalt og lokalt niveau.

Embedsmanden i Oplysningstidens helstat indtager ligeledes en central plads i OF's bidrag. I rekrutteringen af embedsmænd var den enevældige konge formelt ubundet; ethvert embede dependede – som den sidste enevoldskonge udtrykte det – af majestætenes nåde. Men en personlig enevælde i Kongelovens ånd var i praksis urealistisk i en stat så stor og kompliceret som helstaten. En vigtig pointe i OF's bidrag knytter sig til overvejelserne om embedsmandens nye rolle: Fra at have opfattet sig som enevoldskongens tjenere overfor hans undersåtter følte Oplysningstidens embedsstand sig i stigende grad som embedsmænd med ansvar overfor såvel staten som dens borgere: De nye embedsmænd følte sig som en særlig stand, holdt sammen af en fælles baggrund og uddannelse, og med fælles normer og idealer for deres virke. De var bevidste om deres status og indflydelse i et samfund, hvor staten og det offentlige blev stadig mere synlige. De tjente staten og samfundet – og sig selv. Enevælden styrkede deres standsbevidsthed ved at synliggøre og udmærke sine embedsmænd: med uniformer, ordensdekorationer, titler og rang (s. 335).

Første binds anden del arbejder som nævnt med perioden 1814 til 1901 med særlig fokus på de forskellige forvaltningsområders udvikling før og efter ministerialsystemets indførelse i 1848. Ministerialsystemet trådte i stedet for kollegiesystemet, som var indført i dansk forvaltning næsten 200 år tidligere med Admiralitetskollegiet fra 1655 som det første. Centralt i del 2

står derfor Tim Knudsens (TK) detaljerede bidrag om ministerialsystemets historiske baggrund og udvikling efter 1848, sidstnævnte bl.a. med en kortfattet, men spændende beskrivelse af den modstand, der i tiden formuleredes mod de »ufolkelige« embedsmænd. Blandt de ivrigste modstandere sås N.S.F. Grundtvig, for hvem embedsstanden repræsenterede og personificerede enevælde og uindskrænket kongemagt.

Også Inge Bundsgaards *Statslig lokalforvaltning og kommunalt selvstyre* er værd at fremhæve. Med udgangspunkt i 1849-grundloven, som fastlæser det kommunale selvstyre som en rettighed, giver artiklen et nuanceret bud på denne – i forskningssammenhæng – relativt tæt beskrevne periode i dansk kulturhistorie. Særlig interessant bliver beskrivelsen i de tilfælde, hvor IB anlægger et internationalt blik på problematikken. Eksempelvis i relation til opbygningen af en mere eller mindre selvstyrende lokalforvaltning i de første årtier af 1800-tallet: »Det er interessant og tankevækkende, at behovet for opbygningen af en mere eller mindre selvstyrende lokalforvaltning opstod omtrent samtidig i det meste af Europa uanset styreform og samfundsstruktur. Et forhold, der bør vække til eftertanke, også set i lyset af den danske udvikling, hvor der nok var en sammenhæng mellem udviklingen hen mod en demokratisk forfatning og det kommunale selvstyre, men hvor opbygningen af kommunestyret samtidig var led i opbygningen af en statslig styret lokalforvaltning« (s. 848). Som kulturhistoriker havde man ønsket, at der var spundet en noget længere tråd over dette tankevækkende sammenfald.

Første bind rundes spændende af med Henrik Didier Gautier's *Hovedstadens forvaltning 1814-1901*, der giver et godt indblik i periodens gradvise udbygning af en række kommunale kerneopgaver som fattigforsørgelse, hospitaler, skoler, politi, begravelsesvæsen, sundheds- og bygningsvæsen, forsyningsvirksomhederne og trafik, bebyggelses- og gadeudviklingen og kloakering. Beskrivelsen af udviklingen af hovedstadens forvaltning følges op i bind 2 og giver i sammenhæng også en vigtig brik til forståelsen af den danske velfærds-

stats historiske udgangspunkt og udvikling. Samtidig danner artiklen om hovedstadens forvaltning en god overgang til forvaltningsværkets andet bind, der med TK ved det redaktionelle rør giver en fyldig beskrivelse af folkestyrets forvaltning i en periode præget af demokratiseringens problemstillinger. Demokratiets fremmarch i det spæde 20. århundrede rejste en række centrale spørgsmål til forvaltningens udformning og indretning. For hvis var nu forvaltningen – folkets? Den fremadskridende demokratisering rejste også spørgsmålet, om ikke kontakterne mellem forvaltning og borgerne skulle udbygges og gøres lettere, end tilfældet havde været i enevældens tid? Samtidig trak den voksende statslige regulering af samfundet i retning af fortsat tættere samspil med det danske samfunds mange organisationer, foreninger og private institutioner. Betød det, at forvaltningen ville blive »koloniseret« af erhvervsorganisationer, fagbevægelse og andre private kræfter? Og hvad med embedsværket, der jo af mange blev betragtet som enevældens ufolkelige vraggods. Skulle rekrutteringen ændres, så det i højere grad blev politisk, socialt, kønsmæssigt og regionalt repræsentativt?

Værket indledes af TK's imponerende oversigtsartikel om folkestyret og forvaltningen, der fuldt ud lever op til ambitionen om at levere et solidt grundlag for fremtidige diskussioner. Særligt interessant er artiklens arbejde med embedsværkets personificering – embedsmanden. TK's udgangspunkt er, at stat og embedsværk gensidigt betinger hinanden: Statens fordring til embedsmanden er ubetinget loyalitet, men – som TK også indirekte peger på – kommer kravet om loyalitet for alvor under pres i perioder med magtskifte: I forbindelse med parlamentarismens indtog i Danmark ændredes statens krav til embedsmændene. Embedsmanden var – i princippet – ikke længere Kongens, men demokratiets, og dermed folkets tjener. Ritualerne omkring ansættelsesforholdet afspejlede svækkelsen af det personlige loyalitetsforhold overfor kongen. Den ed, som nyansatte skulle aflægge til kongen, blev moderniseret til et skriftligt grundlovslofte i 1919 for alle tjenestemænd. Tjenestemanden skulle på ære og samvittig-

hed love at opfylde sine tjenesteplichter med trofasthed og nidkærlighed samt overholde Grundloven. I det unge demokrati var statens tjener ikke længere embedsmand for den enevældige monark, men tjenestemand for velfærdsstaten.

Ligesom andre af samfundets faglige interesseorganisationer blev statstjenestemændenes anerkendt forhandlingsret, i øvrigt som de første i Norden. Det skete allerede i 1910, med den radikale indenrigsminister P. Munch som bannerfører.

Statens tidlige accept af de faglige organisationers forhandlingsret er efter international målestok enestående, og i sammenligning med sine europæiske naboer var Danmark da også på et meget tidligt tidspunkt et gennemorganiseret land. Særligt årtierne før og efter 1900 var en dynamisk periode hvad angår organisationsdannelse, konstaterer Jørgen Fink (JF) i *Centraladministration og erhvervsliv indtil 1930 – Struktur og funktion*. I perioden 1890-1930 ændredes det organisatoriske landskab totalt. Der var to tendenser, der nu slog igennem: De faglige interesser fik øget betydning, og de sociale skillelinier kom til at træde tydeligt frem i organisationsdannelsen. Den grundlæggende sociale konfliktlinje i periodens løb kom til at gå mellem arbejdere og arbejdsgivere.

Interesseorganisationernes forsøg på at varetage deres særinteresser fik også stor betydning på forvaltningen, der gradvist udviklede sig til et sindrigt samspil mellem private organisationer og offentlige organer. De organiserede samfundsinteressers og livsformers kamp for at varetage deres særinteresser stod ikke nødvendigvis i et modsætningsforhold til centraladministration og stat. Ofte var forholdet snarere det modsatte, konkluderer JF. Det havde været interessant, hvis forfatteren havde foldet konklusionen en smule ud og diskuteret det tankevækkende samspil mellem staten og de organiserede samfundsinteresser, der synes at være et væsentligt træk ved den danske velfærdsstat.

JF's bidrag følges op af Flemming Just's (FJ) beskrivelse af forvaltningens forhold til erhvervslivet fra 1930 frem til 1953, en periode der både bød på samfundsøkonomiske problemer, besættelse og efterkrigstid. De mange vanskeligheder blev politisk

imødegået med en omfattende økonomisk regulering, og FJ dokumenterer, at reguleringen foregik i et tæt samspil med erhvervslivet, hvis organisationer i denne periode fik stor indflydelse. Dette satte forvaltningen på nye prøver, både praktisk og med hensyn til at legitimere sine indgreb.

Ligesom Handelsministeriet og Landbrugsministeriet havde tætte bånd til erhvervenes interesseorganisationer, fandt også Arbejdsministeriet sine medspillere i arbejdsgiver- og fagorganisationerne, konstaterer Michael Hertz (MH) i sin spændende behandling af arbejdsmarkedets forvaltning. Med tiden udviklede samspillet sig mere og mere ligeværdigt. MH's konklusion harmonerer flot med værkets tidligere bidrag om dette perspektivrige emne, der fortjener at blive fulgt op, fx fra en kulturhistorisk vinkel. Skulle dette friste anbefales at springe direkte til forvaltningsværkets bind 3 og læse Ove K. Pedersens (OKP) inspirerende bidrag om *Den samfundsøkonomiske forvaltning – om forvaltning og interesseorganisationer*. Artiklen, der følger de organiserede interessers samspil med den offentlige forvaltning, advokerer overbevisende for den tanke, at de økonomiske interessers deltagelse i de politiske processer strukturelt udgør to forskellige perioder: Nemlig en periode før og en periode efter 2. verdenskrig. Der er, med OKP's ord, »betydelig forskel« på organisationernes inddragelse i de to perioder (s. 129). I den første periode (1900-1950'erne) var inddragelsen som hovedregel begrundet i valuta- og handelskontrol, især under indtryk af krise eller krig. Organisationernes inddragelse var begrænset i omfang og kun stabil i forholdet mellem handelsorganisationer og forvaltning. Efter krigen skiftede begrundelserne, og samtidig antog organisationernes deltagelse et stadig større omfang. Inddragelsen opnåede desuden større permanens og blev mere dybtgående. Det er derfor først efter 1955, at den samfundsøkonomiske forvaltning blev dannet.

Men tilbage til bind 2; efter artiklerne om organisationernes samspil med den offentlige forvaltning følger to artikler om henholdsvis social- og sundhedsforvaltningen, efterfulgt af Hening Bro's (HB) *Velfærdsstaten og boligen*. Sidstnævnte

lægger bastant ud med at fastslå, at boligen var et centralt reguleringsområde i efterkrigstidens velfærdsstat. Tanken foldes stringent ud i artiklen, der beskriver udviklingen på boligområdet som en forvandling fra et hovedsageligt markedsreguleret, liberalistisk område til et gennemreguleret velfærdsforvaltningsområde – så gennemreguleret, at det aldrig siden har været muligt at vende tilbage til den rene markedsregulering.

Forvaltningen af boligspørgsmålet efterfølges af overvejelser om tre centrale kulturelle institutioner, i nutidens debat kaldet samfundets værdiskabende institutioner: Folkeskole, universitet og folkekirke. Artiklerne giver hver for sig en udmærket gennemgang/opsummering af litteraturen på området. Herefter følger to bidrag om udenrigstjenesten, der danner et solidt fundament til at forstå det sidste binds behandling af samme emne (se senere), efterfulgt af Henrik Stevnsborgs korte gennemgang af *Politiet 1901-1953*.

Næstsidste bidragyder er Ole Jess Olsens (OJO), der i en kortfattet, men perspektivrig artikel om *Offentlige virksomheder* giver et nuanceret signalement af *den offentlige virksomhedssektor*. Hver tidsalder har sine typiske offentlige virksomheder. I 16- og 1700-tallet støttedes manufaktur og kolonihandel således gennem koncessioner eller statslige (kongelige) kompagnier. Den Kongelige Grønlandske Handel er et eksempel fra denne periode. Et andet eksempel er Christian d. IV's etablering af et statsligt postvæsen i 1624. Industrialiseringen fra midten af 1800-tallet rejste nye krav til den offentlige virksomhedssektor, især på det infrastrukturelle område (transport, kommunikation og energiforsyning). Jernbanerne og byernes gasforsyning er således de første eksempler på den nye tids infrastrukturvirksomheder. Disse kapitalkrævende virksomheder forudsatte ifølge OJO »en eller anden form for kommunal eller statslig godkendelse« (s. 800), fordi deres anlæg krævede adgang til at grave i eller trække ledninger eller spor på offentlig vej. Og da det ikke var hensigtsmæssigt at lade flere private virksomheder grave eller trække ledninger i samme gade, blev alternativerne enten at give koncession til en privat virksomhed

eller at oprette en offentlig virksomhed. Diskussionen om offentlig eller privat drift var derfor med fra starten, konstaterer OJO.

Allerede omkring århundredeskiftet var stat og kommuner indblandet i periodens industrialisering gennem de forsyningsvirksomheder, der udgjorde en vigtig del af samfundets infrastruktur. De statslige og kommunale virksomheder deltog, i overensstemmelse med tidens liberale grundholdning, ikke i den egentlige varem fremstilling, hverken i industri eller landbrug. En undtagelse var imidlertid den militære produktion: Helt tilbage til enevældens første dage havde værnene fået deres forsyninger fra en blanding af private og statslige virksomheder. Valget af det ene eller andet var ifølge OJO ikke dikteret af principielle standpunkter om fordele eller ulemper ved offentlig eller privat virksomhedsdrift. Det centrale hensyn var forsynings sikkerheden (s. 817). Hvis der var problemer med leveringen, hvilket der ofte var, skar staten igennem og overtog produktionen eller indrettede en ny, statslig virksomhed.

Et karakteristisk træk ved den danske velfærdsstat er således, at offentlig erhvervs virksomhed især er knyttet til forsyningsvirksomhed, dog med undtagelse af den militære produktion. Herved adskiller Danmark sig ifølge OJO fra udviklingen i mange af sine europæiske nabolande, hvor de tilbagevendende økonomiske problemer mellem og efter verdenskrigene medførte en udvidelse af den offentlige virksomhedssektor til også at omfatte industri og bankvæsen. Men dette skete kun i meget begrænset omfang i Danmark, hævder OJO, der forklarer den danske stats »afvigelse fra udviklingens europæiske hovedspor« som en konsekvens af, at der i Danmark kun fandtes lidt af den sværindustri, der i andre lande skabte problemer og førte til statsovertagelser (s. 823). OJO's bidrag til forvaltningsværket er – dets lidenhed til trods (26 sider, inklusive noter) – værd at fremhæve. Dels fordi spørgsmålet om offentlig virksomhedsdrift er en vigtig brik til forståelsen af den historiske baggrund for den danske velfærdsstat, dels fordi OJO eksplicit anlægger et europæisk blik, der forholder den danske udvikling til udviklingen i andre europæiske lande i samme periode.

Som det sidste skud på forvaltningsværkets stamme fremtræder bind 3 i såvel sideantal som fremstillingsform noget anderledes end de to foregående bind. Formålet med bind 3 er, som værkets redaktør, professor i forvaltning Peter Bogason (PB) skriver i forordet »at belyse dansk forvaltnings kraftige udvikling i det seneste halve århundrede«. Denne store mundfuld gennemtygges af ialt ni skribenter (inklusive PB) på under 300 sider. De enkelte kapitler bygger i vid udstrækning på sammenskrivninger af eksisterende fremstillinger og betænkninger, knyttet sammen med »den enkelte forfatters erfaringer i sin øvrige forskning« (s. 5). Dertil er mange af bidragene krydret med små biografier, der i kortfattet form opsummerer nøglepersoners livsforløb, ligesom flere forfattere kort præciserer anvendte nøglebegreber.

I sammenligning med de to foregående er stilen i bind 3 mere essayistisk end systematisk historisk. I sin form synes bind 3 umiddelbart at fremtræde noget rodet og fragmentarisk, uden (indlysende) sammenhæng mellem de forskellige bidrag. Men fremstillingsformen vinder ved nærmere læsning, da den åbner mulighed for at anskue den forvaltningshistoriske periode efter 1950 fra en mere analytisk indgangsvinkel, hvormed flere af artiklerne peger i retning af nye og anderledes problematikker. Et eksempel på dette er OKP's allerede omtalte arbejde med forvaltningens samspil med interesseorganisationerne, ligesom Bo Lidegaards (BL) bidrag om *Forvaltningen, Folket og formuleringen af dansk udenrigspolitik* er værd at fremhæve, ikke mindst pga. den noget bombastiske, men tankeprovokerende konklusion om, at den danske stats mulighed for at bevare en identitet som stat, der optræder – og anerkendes – som én samlet vilje i verden beror på en enkelt forvaltningsgren, nemlig udenrigstjenesten.

Væksten i velfærdsstaten prægede især perioden 1958-1973, og var i vid udstrækning knyttet til de grene af det offentlige, der havde med uddannelse og velfærd at gøre. Ligeledes slog den nye type af velfærdsvirksomhed igennem i den offentlige indsats i forhold til erhvervsvirksomhederne, konstaterer Henrik Christoffersen (HC) i sit bidrag om *Den udvidede forvaltning*. I

sammenligning med andre lande var størrelsen af den danske offentlige sektor så sent som i 1960 ret beskedent, påpeger Finn Bruun (FB) i *Den professionelle forvaltning: Fra embede til arbejde* (s. 200). I forhold til de ni europæiske OECD-lande lå Danmark således i den nederste tredjedel, målt på det offentlige personales andel af arbejdsmarkedsstyrken. Et kvart århundrede senere havde billedet ændret sig radikalt: Danmark indtog nu en ubestridt andenplads efter Sverige. Som kulturhistoriker kan man ikke lade være med at undre sig over, hvilke ændringer i statens ydre, internationale forhold, der gjorde denne reorganisering af statens indre struktur nødvendig i 1970ernes Danmark. FB's bidrag fokuserer også på det tankevækkende forhold, at mens der siden 1970 kommer flere og flere i arbejde for det offentlige, så er andelen af tjenestemandsansættelser faldet. Således konstaterer FB, at det mest iøjnefaldende udviklingstræk for de offentligt ansatte har været kombinationen af en voldsom vækst og en ligestilling af deres ansættelsesvilkår med forholdene på det private arbejdsmarked. Og mens den tidligere dominerende tjenestemandsansættelse sigtede mod en livslang loyalitet over for det offentlige og en tilknytning til en bestemt funktion, er ansættelsesforholdene i dag snarere orienteret mod en bestemt sektor eller institution. Desværre udfolder FB ikke sin tanke om, at offentligt ansatte der varetager »traditionelle statsopgaver« skal bestride et embede, dvs. være tjenestemandsansat, mens andre offentligt ansatte kan »nøjes« med at arbejde som overenskomstansatte. Sidstnævnte gælder fx for landets folkeskolelærere og civilarbejdere i det danske militær, to grupper, som begge er overgået, eller skal til at overgå fra tjenestemandsansættelse til overenskomstansættelse. Det kunne være interessant, hvis FB havde forholdt sig til denne problematik, der synes at få større og større aktualitet i en tid med næsten daglige avisskrivelser om udliciteringer af statens tidligere kerneområder. Som læser af det samlede forvaltningsværk sidder man tilbage med en solid og detaljeret viden om den lange og seje historiske vej fra højmiddelalderens rejsekongedømme til

vor tids velfærdsstat. Læst i sin helhed tegner værket på forbilledlig vis mange af de vigtigste træk, der har karakteriseret dansk forvaltningshistorie i denne 1000-årige periode i danmarkshistorien. Det er en lang rejse at tage som læser, men rejsen lettes af, at hovedparten af bidragene er skrevet med stor sproglig vitalitet i et læseværdigt sprog, der – det voluminøse omfang til trods – også indbyder andre end universitetsuddannede til at give sig i kast med læsningen. Som værk bidrager Forvaltningshistorie ikke med afgørende nye forskningsresultater, men leverer i sin helhed en imponerende sammenskrivning af den allerede kendte (fag)litteratur, hvilket også har været en vigtig ambition for de involverede redaktører.

Et område, som allerede er under kulturhistorisk udforskning, relaterer sig til embedsmanden. Selvom det ikke udtrykkes eksplicit bliver læseren kontinuerligt mindet om, at forvaltningshistorien helt frem til i dag er uløseligt bundet sammen med embedsmanden, der som den personificerede statsmagt er at finde langt tilbage i kulturhistorien. Læst med en kulturhistorikers øjne argumenterer Dansk Forvaltningshistorie implicit for, at der kan spores en kontinuitet i embedsstandens selvforståelse, der strækker sig fra enevælden frem til velfærdsstaten: Nemlig at tjene statens interesser bedst muligt (almenvællet).

Selvom forvaltningshistorie ved første øjekast kan synes noget fjern fra kulturhistorien bidrager værket med utallige pointer, der modsiger denne antagelse. Som opslagsværk kan Dansk Forvaltningshistorie derfor varmt anbefales, ikke kun for jurister, økonomer og politologer, men også for den kulturhistoriker som interesserer sig mere generelt for den danske stats historiske udvikling. Hvilket – efter denne anmelders mening – burde gælde enhver kulturhistoriker.

Dorthe Vejen Hansen

**George Nellemann:
Lollands Albue – kystkultur i historisk
perspektiv**

Nykøbing F., Museet Falsters Minder.
2000. 96 sider, ill. ISBN 87-88334-31-1.
Kr. 89,-.

Lollands Albue – *kystkultur i historisk perspektiv* er skrevet af George Nellemann, der indtil 1992 var ansat ved Nationalmuseet i Brede med speciale i dansk fiskeri. Bogen om Lollands Albue er resultatet af et stort og grundigt indsamlingsarbejde, hvor George Nellemanns brede etnografiske og etnologiske erfaring er kommet til sin ret. I samarbejde med Museet Falsters Minder er siden 1982 gennemført omfattende undersøgelser af kulturlandskabet, indsamlet redskaber fra de sidste erhvervsfiskere, gennemført interview med Albuens sidste beboere og indsamlet kildemateriale i centrale arkiver og lokalt. Det er blevet til en meget læseværdig bog, der er et godt eksempel på, hvordan en fordybelse i forholdene på en afgrænset lokalitet kan afdække enkeltheder, som er vigtige for forståelsen af lokalitetens udvikling.

Lollands Albue er betegnelsen for den sandtange eller krumodde, der danner Lollands afgrænsning mod vest, afsat af havet fra syd mod nord, hvor sandet spærrer en del af indsejlingen fra Østersøen til Nakskov Fjord. Navnet kommer af ligheden med et albueled, der i øvrigt har givet navn til en række lokaliteter flere steder i Danmark, med lignende topografiske forhold. Den slags lokaliteter i kystzonen giver ikke grundlag for landbrug i traditionel forstand udover lidt ekstensiv kvægavl og kysterhverv som fiskeri og sejlad. For Lollands Albue har placeringen ved betydningsfulde sejlruiter tillige betydet, at lodseri, bjergning, fyrpasning og kystudvig har haft stor betydning for befolkningen.

Efter et afsnit om »Livet på Albuen«, hvor de naturgeografiske forhold og lokalsamfundet beskrives frem til år 2000 med nutidens status som fritidssamfund, bringer forfatteren et afsnit om »Middelalderen og renæssancen«. I senmiddelalderen kender vi Albuen fra de skriftlige kilder som handelsplads og de mange spor af fiskerboder, som kan ses på Hans Stiesdals luftfoto på s. 15 i bogen, er med til at bekræfte stedets status som sildeleje i efterårsperioden under middelalderens store sildefiskerier i Øresund og det sydøstlige Danmark. Stedets betydning understreges af, at der på pladsen også fandtes kapel

og kirkegård, der blev arkæologisk undersøgt i 1947 og 1949 af Marius Hansen. Sammenligner man luftfotoet på s. 15 med oversigtsfotografiet på s. 17 fra Kort- og Matrikelstyrelsen vil man opdage, at området med boderne følger linier i det gamle krummoddesystem ud til et areal længere mod nord, som antagelig ikke har været tørt land i 1500-årene. Dette blev fastslået ved en arkæologisk undersøgelse foretaget af Lolland-Falsters Stiftsmuseum og Nationalmuseet i 1985, hvor man udgravede tomten efter det gamle lodsformandshus længere mod nord på sandtangen. Det to meter tykke kulturlag kunne ikke dateres til tidligere end 1500 og understreger, at den senere faste bebyggelse først er kommet til efter dette tidspunkt. Fra arealet blev trukket grøfter ned mod det sydligere areal med bodetomterne, men der blev ikke fundet kulturspor, derimod kun vandaflejrede lag.

George Nellemann kommer ikke nærmere ind på konsekvenserne af disse iagttagelser, men det er interessant, at bodetomterne og kapellet ligger for sig, mens den senere faste bebyggelse er placeret et andet sted i et område, der må være aflejret senere af havet. Arealet ved boderne bør undersøges nærmere arkæologisk, fordi sluttidspunktet for disses funktionsperiode antagelig også siger noget om afslutningen af den periode, hvor Albuen havde betydning som sæsonsildeleje. Måske kan detaljerede naturgeografiske undersøgelser af krummoddesystemet give bidrag til afklaringen af forholdene, bl. a. om der er tidsmæssig sammenhæng med helårsbebyggelsen?

I det næste afsnit om »Bebyggelse og befolkning« gennemgår George Nellemann de skriftlige kilder fra Chr. d. V's matrikel i 1688, hvor vi for første gang hører om 4 familier, der har deres næring af stranden, frem til det 20. århundrede med et befolkningstal, der toppede i 1916 med 41 beboere.

Med disse indledende afsnit har læseren fået de oplysninger, der er nødvendige for bedre at kunne forstå befolkningens næringsgrundlag. Resten af bogen er derfor en gennemgang af de enkelte erhverv, beboerne på Albuen har udøvet gennem tiden.

George Nellemann starter sin gennemgang med at omtale lodseriet fra Albuen i Nakskov Fjord, der første gang nævnes i folketællingen 1787 og autoriseres 1798, og fortsætter med en detaljeret gennemgang af fiskeriet, som det kan beskrives i mands minde, suppleret med historiske oplysninger tilbage i 1800-tallet. Gennemgangen afslører et indgående kendskab til fiskerne og deres fangstpladser, der er opnået under talrige besøg og samtaler med de sidste helårsbeboere på Albuen. Hvert enkelt fiskeri og dets teknik gennemgås i detaljer i den rækkefølge, de har haft betydning for det lille kystsamfund. Først omtales ålefiskeriet med brug af ruser, bundgarn, vod og kroge, dernæst torskefiskeriet ved anvendelse af ruser, bundgarn, sættegarn og kroge, hvorefter der sluttes af med det knapt så betydningsfulde fiskeri efter rødspætter, skrubber og sild. De mange fiskerier skyldes Albuens beliggenhed i et område med let adgang til både hav, bælt, fjord og nor. Afsnittene om fiskeriet indeholder mange fine fotografier og illustrationer af redskaber og metoder samt menneskene bag.

Kystudkigstjenesten på Albuen fik betydning under 2. verdenskrig og blev fra 1951 arbejdsplads for de fleste af den mandlige befolkning. Arbejdet greb ind i fiskeriet, så de ansatte for det meste var henvist til at drive bundgarns- og rusefiskeri, der bedre kunne indpasses i de faste arbejdstider i udkigstjenesten. Andre indtægtskilder var samling af tang til presning og industriel anvendelse til fremstilling af madrasser. Endvidere indeholder bogen afsnit om bjergelavet på Albuen og fyr- og pejlingstjenesten, der også gav tilskud til økonomien.

I bogens sidste afsnit behandles emner som »Krige og stormflod«, »Skoleforholdene«, »Bønderne«, som lejede kreaturgræsning på Albuen og et afsluttende kapitel om »Postbåden«, der naturligt nok har haft stor betydning for Albuens befolkning.

George Nellemanns bog giver en meget fyldestgørende beskrivelse af livet på Albuen i fortid og nutid. De mange gode fotografier støtter teksten på fremragende vis, og er et godt eksempel på, hvordan den erfarne museumsmand med simple

midler kan dokumentere livet i et lokalsamfund.

Søren Frandsen

Per Olof Berg, Anders Linde-Laursen, Orvar Löfgren (eds.):

Invoking a Transnational Metropolis.

The Making of the Øresund Region

Lund, Studentlitteratur, 2000. 317 sider, ill. ISBN 91-44-01437-6.

Hvad var det, der udgjorde øresundsuforien i tiden op til åbningen af Øresundsregionen? Og hvor førte den hen? Orvar Löfgren er kendt for at have næse for nye spændende områder, og det kan således næppe undre nogen, at netop han er på banen med en bog om Øresundsregionen. Han er dog ikke alene – i et samarbejde med Professor Per Olof Berg fra Københavns Handelshøjskole har han fået sammensat en forskergruppe bestående af ti personer fra begge sider af sundet. Et projekt i den rette »øresundsånd« og derfor selvfølgelig også støttet af EU's Interreg II program. Næsen er der så sandelig ikke noget galt med...

Med bogen har gruppen sat sig for at bruge regionaliseringen i Øresundsregionen som en case til at diskutere, hvordan regionalisering foregår kulturelt, politisk og økonomisk i et transnationalt område. Emnet er således konkret empirisk mens målet er mere generelt – forskergruppen ser aktiviteten omkring den fremvoksende region som en mulighed for kritisk at teste og udvikle nye perspektiver i kultur og managementteori. Regionens fremvækst er med andre ord en enestående mulighed for at følge en voldsom forandring kulturelt, politisk og økonomisk. Hvem gør hvad, med hvilke målsætninger og med hvilket resultat?

Bogen er ikke just jævn. De 12 indlæg – 1 indledende, 10 personlige og 1 afrundende – peger i mange forskellige retninger. Det vil dog nok ikke være fair at kritisere bogen for ikke at være entydig. Indlæggene bærer præg af, at forskerne har forholdt sig til hinandens tanker og idéer, og bogen har en af sine klare styrker i mødet mellem management og etnologi. Samme møde efterlader dog én med et

indtryk af, at det er managementfolkene fra Handelshøjskolen, som har været værter, mens etnologerne har været med fra sidelinjen. Det er således især fra et managementudgangspunkt, at den »fælles« undren skitseres. Næmlich at det er slående, at regionaliseringsprocessen ikke kan forstås som en naturlig udvikling drevet af markedskræfterne eller som et politisk initiativ men i stedet må forstås som en slags »regional movement«.

Det er især den megen snak om regionen (og ofte modsatrettede snak), som har vækket forskernes undren. Der er blevet snakket så meget, at det har været oplagt at spørge sig selv, om regionen er andet end snak og bro. For at et sådant spørgsmål ikke har skullet låse gruppen i en ufrugtbar dikotomi mellem retorik og praksis/realitet, har de bevidst forsøgt at overkomme modsætningen mellem begreberne. De har således ikke forstået dem som en polaritet men som konstituerende hinanden. Denne målsætning har gruppen forsøgt at konkretisere gennem tre begreber: *invocation*, *movement* og *event* (besværgelse, bevægelse og begivenhed). Etnologernes inspiration fra antropologi er her kommet til sin ret. Specielt fremhæves, at etnologerne har kunnet bidrage til det fælles projekt med deres perspektiv på besværgelser, ritualer, events etc., som fænomener der ikke blot kan forstås som overflødig form – retorik og praksis/realitet konstituerer hinanden. Den præsenterede inspiration virker nærmest som et opgør med marxismen: Management inspireres af kulturforskningen til at udvide blikket fra den materielle verden til at inddrage det kulturelle som andet end en afledning af det materielle. Måske tager jeg fejl – under alle omstændigheder vil det være en tiltrængt inspiration, hvis ikke management allerede har fået øjnene op for det kulturelles betydning.

At forskerne fra Handelshøjskolen har inspireret og suppleret etnologerne er der næppe nogen tvivl om, men det fremgår ikke nær så tydeligt som den omvendte inspiration. I indledningen viser Per Olof Berg og Orvar Löfgren hvor ideelt og uundgåeligt samarbejdet mellem management og etnologi er i studiet af regionaliseringen. Etnologerne studerer traditionelt

»hverdagsliv« og »almindelige mennesker« mens studiet af management fokuserer på governance, strategi og udviklingen af økonomiske og administrative institutioner. I regionaliseringen kan disse to felter ikke skilles ad – man må studere aktører på alle niveauer. Det lyder flot, men bogen lever ikke helt op til målsætningen. Der er megen analyse og fortolkning af *talen om regionen*, men de »almindelige mennesker« og »hverdagslivet« eksisterer primært som en teoretisk abstraktion. Denne mangel har formentlig sin grund i, at *talen* stort set har fyldt alt, »levet Øresunds-erfaring« er formentlig en reel mangelvare derude i virkeligheden – men den kommer nok, og forskergruppen lover flere udgivelser endda med inddragelse af fagene antropologi og filosofi.

Søren Møller Christensen

Margit Egdal:

Mads Nielsen, David og Mette Marie i Guds eget land – En slægtskrønike

Fra Nordfyn til Elsinore i Utah. Auning, Landbohistorisk Selskab, 2000. 176 sider, ill. ISBN 87-7526-167-7. Kr. 150,- + forsendelse.

De frelste skulle leve evigt i Guds rige. Fynboen Mads Nielsen ville gerne frelses og leve evigt. Han blev mormon. Ligesom mange andre af sine landsmænd blev han fanget ind af mormonismen. Dengang – fra midten af 1800-tallet – var det at være mormon ensbetydende med at udvandre, for kun i det forjættede land i mormonstaten Utah blev man frelst. Men det var ikke uden svære kvaler, Mads Nielsen tog sin beslutning om først at lade sig døbe og derefter rejse ud. Det var nemlig vanskeligt – for ikke at sige umuligt – at overtale resten af familien, hustruen og en lang række børn. Kun sønnen David og svigerdatteren Mette Marie havde allerede i 1881 ladet fædreland, familie og venner bag sig og givet sig ud på den lange rejse til Utah, hvor de slog sig ned i den lille by Elsinore. Efter forgæves gennem en række år at få familien overtalt valgte Mads Nielsen også at sætte kursen mod Zion og Elsinore med det håb, at resten af familien ville komme på et senere tidspunkt. Det skete aldrig. Til

sidst valgte Mads Nielsen at gifte sig igen, da religionen gav ham lov til at have mere end en hustru.

Historien om Mads Nielsen, David og Mette Marie fortælles i nærværende bog, men det er mere end en personhistorie. Vi får her historien om en slægt fra Nordfyn, alle efterkommere af Mads Nielsen og hustruen Gjertrud. Parret fik 8 børn, som i dåben fik tilnavnet Damsted. Den efterhånden store efterslægt på begge sider af Atlanten dannede i 1982 foreningen *Damstedslægten*.

Udover at være en slægtskrønike er bogen også et stykke lokalhistorie – både dansk og amerikansk. Historien fortælles gennem de mange breve, der er gået frem og tilbage mellem Østrup sogn på Nordfyn og Elsinore i staten Utah. Brevene er skænket til Lokalhistorisk Arkiv for Otterup Kommune af Damstedforeningens formand, og udover det stof der kan udledes af disse personhistoriske dokumenter, har forfatteren indsamlet oplysninger i kirkebøger, folketællinger, skøder og skifter samt fra slægtsoptegnelser i familiens besiddelse, ligesom hun også har været på besøg i Elsinore for at samle materiale.

Brevene er blevet transskriberet og bringes i deres helhed i bogen. Heldigvis har forfatteren skrevet korte resumeer som indledning til hvert enkelt brev, hvilket letter forståelsen, hvis man løber sur i de gamle sprog vendinger og ikke orker at læse brevene til ende. Desværre eksisterer de breve som Mads Nielsens hustru har skrevet til den bortrejste mand ikke længere. De kunne måske have givet svaret på, hvorfor hun aldrig fulgte sin mand.

Margit Egdal har lavet en lille fin publikation, som nok vil have sine fleste læsere blandt Damstedslægten's nulevende medlemmer.

Birgit Flemming Larsen

Søren Manøe:

C. J. Jespersen Ensted – en tidlig dansk gårdmaler

Udgivet af Dansk Landbrugsmuseum, Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Give – Egnens Museum, Landbohistorisk Selskab, Varde Museum og Ølgod Museum. Danmark

2000. 236 sider, ill. ISBN 87-89834-31-3. Kr. 195,- plus porto.

I 1999 besluttede ovennævnte museer og foreninger at iværksætte en undersøgelse af den tidligst kendte gårdmaler i Ribe og Vejle amter. Resultatet af undersøgelsen fandt man så betydningsfuldt, at det burde udgives i bogform. Det forstår man godt, når man i dag sidder med det færdige bogværk, som har en katalogdel med mere end 100 udvalgte billeder fra gårdmalerens omfattende produktion. Billederne er stort set alle udført i tidsrummet fra 1871 til 1879. Netop i den periode begyndte landbrugets økonomiske opsving at komme synligt til udtryk på gårdene, i form af nye, grundmurede avisbygninger og nye statelige stuehuse. Hvad var da mere naturligt, end at lade den nye stolthed portrættere efter samme tradition som tidligere var forbeholdt ejerne af slotte og herregårde.

Hver landsdel fik sine egne gårdmalere, der i sommertiden vandrede fra gård til gård. Men gårdmalernes epoke var kort. De blev hurtigt udkonkurerede af omvandrede fotografer, der uden ekstra besvær kunne få det hele med på billedet – beboere og tjenestefolk, hunde, heste og køer, stadsvogne, slåmaskiner og andre nyan-skaffede statussymboler. Jespersen Enstedts billeder indeholder også en rigdom af detaljer og de er derfor et uvurderligt kildemateriale for bondegårdsstudier fra dette årti. Og for bondegårdshaver. Næsten alle haverne er nyanlagte og kun få træer er mere end et par meter høje.

Til hvert enkelt gårbillede i kataloget har Søren Manøe udarbejdet en omhyggelig tekst, med alle data om ejendommen og dens ejere, med kildehenvisninger og – hvad der gør bogen ekstra interessant – med en kompetent beskrivelse af de mange detaljers funktioner og kulturhistorie.

I bogens første afsnit redegør forfatteren for begrebet gårdmaleri og for Jespersen Enstedts historie. Det er ikke så meget man ved om ham selv og hans levnedsløb og det har ikke været nogen dans på roser.

Godt at han nu bliver husket for sine billeder i dette smukke og interessante bogværk.

Palle Friis

Peter Duun Andersen:
Den vestjyske klitgård. Fra Nymindegab til Nissum Fjord. Med tillæg af Raadvad-Centret ved Arne Høj

Poul Kristensens Forlag, Herning 2000. 136 sider, ill. ISBN 87-7851-122-4. Kr. 198,-.

Brugen af teglsten til landbrugsbygninger er allerede i 1600 årene velkendt i de frisiske marskområder. Tømmer var en mangelvare og grundmurede huse kunne modstå det barske klima i langt højere grad end de lerklinede bindingsværksbygninger.

Byggeskikken bredte sig langsomt nordpå og nåede i 1800 årene op til Vestjylland, hvor det grundmurede, sammenbyggede, firlængede gårdanlæg med gennemkørselsport blev indbegrebet af en vestjysk klitgård.

Arkitekter har ikke medvirket til byggeriet. Det blev planlagt af ejeren og bygmesteren i fællesskab. Men flere bygmestre havde et vågent øje for hvilken byggestil som var på mode ude i den store verden. De udnyttede – som regel – de arkitektoniske virkemidler og opførte facaderne med streng symmetri og taktfaste vinduesinddelinger.

Begrebet »vestjysk empire« holdt sig op til begyndelsen af 1900 årene, hvor regionale byggeskikke gik helt i opløsning.

Mange vestjyske klitgårde eksisterer endnu, men gennem de seneste generationer har gårdene langsomt mistet deres oprindelige funktion som landbrugsejendomme med stort folkehold, der også kunne varetage bygningernes årlige vedligeholdelse.

Skal gårdene stadig kunne anvendes, må de bygges om til de nye formål og så er det fristende at benytte nye industrielt betonedede metoder og materialer, der som oftest vil virke skæmmende og i nogle tilfælde have en direkte ødelæggende virkning.

Sker en sådan ombygning eller vedligeholdelse i »den bedste mening«, så er dette slet ikke til at bære.

Den alt afgørende forudsætning for en forsvarlig varetagelse af en gammel ejendom er, at man kender dens historie og at man er fortrolig med dens byggematerialer og deres vedligeholdelse.

At gøre denne viden tilgængelig for alle nuværende gårdejere er netop hensigten med denne vel disponerede og smukt trykte håndbog. Dens første kapitler fortæller om områdets kulturgeografi og om klitbøndernes blandede erhverv, som afspejler sig i bygningernes indretning. Efterfølgende fortælleres om klitgårdens historie og udformning, om bygningsdetaljer og materialer. I bogens sidste afsnit giver Raadvad-Centret grundige anvisninger om gårdens vedligeholdelse med henvisning til kilder og til muligheder for videregående studier.

Palle Friis

Claudius Rosenhoff: Kjøbenhavn

Illustreret Veiviser og Beskrivelse over Byen i 1857. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1999. 140 sider, ill. ISBN 87-7717-131-4. Kr. 198,-.

Strandbergs Forlag udgav i 1999 en bog, der er skrevet – og udgivet – i 1857. Teksten er »renskrevet« med almindelige bogstaver men ellers er der ikke ændret noget i forhold til det originale manuskript.

Bogen giver en morsom og tankevækkende samtidig beskrivelse af københavnske bygninger og indbyggere og kommenterer forskellige andre ting som hygiejne, handel og moral. Rosenhoff guider os gennem København og viser os de dengang nye bygninger, som han giver sin meget personlige kommentar. Især kommenteres de markante og anderledes bygninger som var tegnet af C.F.Hansen, hvis smag Rosenhoff ikke helt deler. Om nybygningen af Frue Kirke skriver han: Overbygningditeur »Conferentsraad Hansen har fra Begyndelsen til Enden forestaaet denne Bygning, og mange Aar ere hengaaede, inden man er bleven nogenlunde forsonet med dens ydre Udseende.« Dette citat viser på bedste måde at arkitekturværdier er et relativt begreb, som især bygger på smag og behag og tidernes skiftende dominerende stilarter.

Men også samtidens moralbegreber fornemmes tydeligt. I beskrivelsen af Caritas-springvandet kan han ikke undlade at nævne: »Fra en Mængde fine Aabninger udpresses Vandet i Straaler paa en tem-

melig naiv, for ikke at sige anstødelig Maa-de.« Det der her er tale om er, at det ser ud som om at den lille dreng tisser og at der kommer vand ud af gudinden Caritas' bryster. I parentes bemærket, så var Rosenhoff tilsyneladende ikke ene om at finde dette anstødeligt, idet netop disse huller blev loddet til samme år og først i 1940 blev »frigivet«.

Den oprindelige bog er desværre ikke blot genoptrykt – hvilket måske nok havde været at foretrække. Skriftstørrelsen er i denne nye layout blevet alt for stor. Således er der i snit vel godt fire ord pr. linje idet siden er delt i to spalter. Det virker meget irriterende. Til gengæld er billederne ofte for små. Også udvalget af billeder kan undre. Det virker flere steder som om de er efter halvdårlige fotokopier. Desuden savnes helt henvisning til, hvor billederne stammer fra. Også et bykort med de bygninger, som omtales, indtegnet ville give læseren langt større udbytte af det skrevne.

Alt i alt en sjov og interessant tekst, der desværre har fået en dårlig læsbarhed i det nye layout.

Inger Wiene

Erik Kaas Nielsen:

Den der er forkølet skal i fængsel

– en bog om børns leg og fortællinger. København, Akademisk Forlag, 2000. 183 sider, ill. ISBN 87-500-3607-6. Kr. 168,-.

Denne bog af Erik Kaas Nielsen (EKN) er længe ventet! Det konstaterer man, når man kigger i den. Den kan bruges som opslagsværk og inspiration – fra børnehavepædagog til folkeskolelærer, fra studerende til docerende – og i ethvert hjem til enhver aldersgruppe. Det mest fascinerende ved barndommen er jo nok, at vi har alle været der! Der vil for enhver være genkendeligt stof eller stof, som ligger tæt op af noget, vi selv har deltaget i. Den indeholder – samlet for første gang – en udvalgt og redigeret række af EKNs mangeartede artikler om børnefolklore skrevet i årene 1967-1999.

Bogen er disponeret i tre store kapitler: Mundtlig fortælletradition, Glæden ved ord, Leg – traditioner og fornyelse. Der-

udover er der en udførlig bibliografi over EKNs bøger, artikler, anmeldelser og rapporter samt en litteraturliste, som vil få enhver børnekulturforsker til at slikke sig om munden. Dertil musikudgivelser i et mere begrænset antal.

EKN kommer rundt i alle afkroge og hemmelighedsfulde huler af barndommens kulturer: Fortælletradition med spøgelseshistorier og gys, sange og sanglege, de nyere klappelege, poesivers og -bøger, sjjning, boldspil og elastikhop. Og glem endelig ikke hinkestensdebatten! You name it – og det er der! Og her opleves klare forbindelser imellem det gamle og det nutidige, analyser foretages og geografiske og sproglige sammenhænge (også via andre børnefolkloreforskere) på tværs af landegrænser afdækkes.

Bogen er meget underholdende, og man forbløffes over, hvor vidt og facetteret, EKN kommer rundt i genren. Intet er for småt eller uinteressant, og meget kan læses til almindelig underholdning eller morskab. Det første afsnit af bogen om børns fortælling er det mest omfattende og formentlig også det område, som EKN har beskæftiget sig længst og mest indgående med. Børnenes fortællinger er fascinerende, og man genkender gang på gang gys og små historier og gamle eventyr i ny forklædning – en samling af fortællinger, man selv har hørt fortalt som barn af især drengene, fx gyserne om »Den grønne hånd« eller »Guldbenet«.

Det andet kapitel handler mere om pigernes kultur med poesi og sanglege. Det er også her, at EKN definerer sin brug af ordet 'børnefolklore' i stedet for 'børnekultur', som han opfatter som »det ord, der siden 1970'erne har haft betydning for noget, der er beregnet for børn og i reglen foregår i voksent regi« fx teaterforestillinger, oplæsning eller musikalsk optræden – ofte på bekostning af børnenes egen kultur, som jo er EKNs ærinde.

I dette kapitel får vi flere eksempler på klappelegenes tekster og melodier, men klappemønstrene savner jeg et eksempel på – blot for at illustrere kompleksiteten i dem.

Sluttelig funderes der i tredje kapitel over traditionernes fornyelse og forglemmelse – eller forsvinder de? Og samtidig

kan man læse debatten om den EU-harmoniserede hinkesten.

Illustrationerne er mange. Der er dels meget fine nutidige fotografier, dels aftryk af gamle, finurlige illustrationer. Vignetterne tegnet for at illustrere elastikhopperne fodarbejde er vældig fine. Derimod er hinkeruderne måske lige en kende for skitseprægede, og som gammel hinkerudehopper véd jeg, at vi altid gjorde os umage med at tegne ruderne nøjagtigt op. Men det er nok også den eneste lille bitte kritiske røst, der skal lyde fra min side.

EKN er også sprogforyer! Det er sjovt at læse ord som »danglish« s. 109 (betegner vrøvlesprog baseret på dansk og engelsk), og ordet skatolog s. 30 (som betyder litteratur, tale, vittigheder om ekskrementer), har jeg så lært nu.

Og så er der lige en forglemmelse i bibliografien. EKN har måske i al sin beskedenhed ment, at det *ikke* er af betydning, men – for at gøre bibliografien komplet: Til Kulturnatten i efteråret 1999 udarbejdede vi på Dansk Folkemindesamling en udstilling, hvor EKN var konsulent. »Tegnegåder og -fortællinger. En udstilling i børnehøjde« hedder den. Udstillingen består af 14 plancher og et katalog kan ses på Folkemindesamlingen.

Uden EKNs mangeårige indsamlinger af børnefolklore var udstillingen ikke blevet så omfattende, som tilfældet er. Så hermed nævnt og ikke glemt!

Judy Ryslander Schomacker

Viggo Nielsen m.fl.:

Oldtidsagre i Danmark, Bornholm

Højbjerg, Jysk Arkæologisk Selskab, 2000. 385 sider, rigt illustreret plus 16 kort. ISBN 87-7288-593-9. Kr. 348,-.

Et pionerarbejde er udgivet og næsten 50 års opmålings- og graveaktiviteter på Bornholm er afsluttet. Viggo Nielsen, der i dag nok bedst er kendt som Skov- og Naturstyrelsens direktør gennem flere år, er også arkæolog og da hans løbebane blev statsadministrationen brugte han sin arkæologiske interesse og viden i familiens fritid. Opmuntret af Gudmund Hatt, der havde opmålt flere jyske forekomster af oldtidsagre, og kraftigt støttet af vennen

Axel Steensberg, gik Viggo Nielsen og hans utrættelige kone Gudrun i 1953 i gang med at opmåle oldtidsagre i Østdanmark. De startede på Blemmelyng på Bornholm og fortsatte på Sjælland for igen at vende tilbage til Øen i øst. Nu er så alle arbejderne fra Bornholm, opmålinger og udgravninger endelig færdigbearbejdet og udgivet. Et storværk er det blevet til, digert og sagligt og med masser af kort og fotografier.

Man bliver præsenteret for kildematerialet, de fossile agre, de endnu bevarede marker, som har overlevet siden bronze- og jernalderen og som i dag findes eller fandtes på områder, især i vore skove, hvor der ikke har været dyrkning siden agrene blev opgivet engang i oldtiden.

Det var et minutløst arbejde at finde, opmåle og kortlægge disse vore forfædres forladte marker. De fremtræder i dag og kan ses i mange af vore skove, som dyrkningsflader, der afgrænses af lave skelvolde, stenrækker eller på skrånende terræn af terrassekanter. Disse sidste kan populært sammenlignes med store trappe-trin i landskabet.

Viggo og Gudrun har i tidens løb gennem søgt næsten alle vore skove i Østdanmark for at finde oldtidsagre. Bornholm blev et rigt arbejdsfelt, så der tilbragte de mangen en påske, pinse og sommerferie. Bedst ses agrene om foråret, når sneen er smeltet og bevoksningen i bunden endnu ikke er begyndt at spire frem. Skovbunden ligger så rimelig bart hen og alle »mærkelige« spor kan iagttages.

Markerne, agerfelterne blev opmålt, først med målebord og kikkertlineal og siden med en avanceret elektronisk totalstation, som Skov- og Naturstyrelsen rådede over. Det var også her den erfarne opmåler Niels-Christian Clemmensen kom ind i billedet. Nu kunne dagens målinger, som før møjsommeligt skulle udtegnede, om aftenen printes ud på papir og det målte område direkte iagttages og sammenlignes med andre forekomster.

Ved studiet af flere sæt luftfotografier kunne man også iagttage, at flere markskel fortsatte ud i den dyrkede mark, således at systemet af agre i en skov kunne følges længere ud i området.

Disse markforekomster og opmålin-

gerne heraf fremlægges sogn for sogn og sammenholdes med ældre kort fra Bornholm, som Hammers Kort fra 1746-50, Videnskabernes selskabs kort fra 1805, matrikelkort (original 1 kort) fra 1817-18 samt luftfotografier fra 1960'erne. De enkelte forekomster gennemgås og for enkeltes vedkommende er der også ældre summariske beskrivelser og opmålinger af N. Lund fra 1819-20 og lærer J.A.Jørgensen fra 1880'erne at sammenligne med. Selv degnen Rasmus Pedersen Ravn fra Åkirke omtaler de mystiske stenrækker som »stenjægere« i sin Boringholms Krønike fra 1671, så allerede den gang har man funderet over hvad disse spor kunne være. Omtalen er krydret med fotografier af særlig markante skelvolde, stenrækker og terrassekanter.

Til dette kapitel hører også 15 kort hvorpå udvalgte områder med agerforekomster tydeligt er vist. Særlig instruktive er kortene V, XI og XIII med områderne på Sydvestbornholm med de mange forekomster i Robbedale og Blemmelyng. Vestermarie med den spændende og særprægede forekomst i Præsteskov. Østerlars-Østermariekortet med de mange forekomster omkring Bøgebjerg og Risen.

Jeg har selv haft skovfolk med ude for at se nogle af disse forekomster og jeg ved derfor, hvor svært det kan være for »udenforstående« at se markskellene, stenrækkerne eller endda terrassekanterne. Men et foto som det s. 171 af en flot terrassekant, skelvolde og en markflade i Lyrby skovene i Østermarie burde de fleste kunne glæde sig over.

På flere af forekomsterne er der også foretaget arkæologiske udgravninger og på mange af de fotografier, der her er vist, er det som et overliggende tæppe er taget af skelvoldene, så man tydeligt kan se deres opbygning af sten, f.eks. fig. 71, 72, 74 og 96, hvor stenene nærmest myldrer frem under jordoverfladen. Datidens marker har været stenfyldte og rydningen er vel ofte foregået ved, at man kastede stenene hen i agerskellene, som derved voksede som tiden gik.

Herefter er der et kapitel »Opsamlinger og Overvejelser«, hvor de topografiske forhold og de forskellige skeltyper, markkerne med deres indbyrdes størrelser,

agersystemerne gennemgås og sammenholdes. Der er også et afsnit om dateringen af forekomsterne og det er ikke så let endda. Men rydningen af områderne til dyrkbare marker er foretaget i bronzealderen og dyrkningen er så mange steder fortsat ind i jernalderen. Til sidst afsluttes med et spændende afsnit om »Kontinuitet i skellene«. Det viser sig her, at flere markante skel mellem oldtidens agre senere også danner skel mellem marker og især mellem forskellige ejendomme.

Per Korsgaard fra Kort- og Matrikelstyrelsen har et interessant kapitel om Bornholms seneste matrikulering som kilde til bebyggelseshistorien, hvor han gennemgår udvalgte områder af Original 1 kortene og fører dem videre op i tiden, således at man kan følge bebyggelsesudviklingen. Claus Malmros fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser fortæller om skovenes udnyttelse på Bornholm i bronze- og jernalderen belyst ved trækulsanalyser.

På de næste 142 sider følger afsnit om de arkæologiske udgravninger som også blev resultat af opmålingsarbejdet. Her bør man nyde indledningsbilledet s. 222 samt flere af detailfotografierne der også tydeligt viser agerskellenes sterrige opbygning og forekomsten af de mange stenrøser, som enten er rydningsrøser eller er begravelser. Et særligt forhold, som kun i sjældne tilfælde viste sig er spor af oldtidens dyrkningsredskab, arden. På s. 262-63 ses et nydeligt billede og tegning af hvordan ardsporene, de mørke striber, efter ardsværts spids i den lyse undergrund, viger uden om en stenrøse der ligger i et agerskel. Nærmere kan vi næsten ikke komme på de fortidige aktiviteter.

Det var et europæisk pionerarbejde Gudmund Hatt foretog med opmålingerne og publicering af de jyske forekomster af oldtidsagre i 1930-40'erne. Viggo og Gudrun Nielsen har i deres fritid og uden særlig tilknytning til en institution, der kunne have støttet dem fortsat dette kæmpe arbejde i Østdanmark, og det er dette arbejde længst mod øst på øen Bornholm, der nu takket være Aage V. Jensens Fonde er blevet trykt og hermed fremlagt for offentligheden. Når deres arbejder på Sjælland senere følger efter kan

man til fulde danne sig et overblik over agerforekomsterne i Danmark og begynde at analysere de mange forekomster af oldtidsagre i Danmark.

Det er et stort og meget flot arbejde, der her er blevet lagt frem for offentligheden.

Henrik Vensild

Søren Ehlers: Ungdomsliv

Studier i den folkeoplysende virksomhed for unge i Danmark 1900-1925. København, Alinea, 2000. 281 sider. ISBN 87-23-00643-9. Kr. 198,-.

Denne uddannelseshistoriske doktordisputats blev forsvaret i januar 2000 på Danmarks Lærerhøjskole, det nuværende DPU. Den følger sig både ind i rækken af vægtige skolehistoriske studier fra det nu nedlagte Institut for Skolehistorie, og ind i den række af spændende studier som i disse år udgår fra Forskningscenter for Voksenuddannelse, hvor SE er lektor. Værket placerer sig midt mellem en mere traditionel historieskrivning ved sit omfattende og grundige empiriske arbejde og en mere strukturel og problematiserende måde at forstå uddannelseshistorien, som en vigtig del af det moderne samfund og velfærdsstaten.

SE interesserer sig for hvordan folkeoplysende virksomhed for unge bliver organiseret og institutionaliseret i den første kvarte del af det 20. århundrede. Vægten ligger på perioden 1910-20 hvor en central debat om mål og modeller for ungdomsuddannelse og oplysning ender med realiseringen af en organisatorisk model, som siden følges helt op til 1970'erne. Modellen består i livsformsorganiserede tiltag med frivillig deltagelse for de unge, men baseret på offentlige tilskud og i høj grad båret af offentligt ansatte lærere og præster. Det er således ikke uddannelseshistoriens aktører: de unge, forældrene eller lederne der er i fokus, som i megen ungdomsforskning. SE vil snarere undersøge hvordan uddannelse tænkes, organiseres og struktureres i et samspil mellem inden- og udenlandske ideer og modeller på den ene side, og mellem det danske samfunds særlige konstellation af livsformer med forskellige vilkår, kulturelle og

politiske praksisformer på den anden. SE bygger til det første på international pædagogisk faghistorie og til struktureringen af det andet på etnologen Thomas Højrup's livsformsbegreber.

Det er blevet en tiltalende og velstruktureret bog fyldt med udmærkede oversigter og tabeller og omfattende henvisninger. Bogen er illustreret med vignetter af Viggo Bang fra Olfert Richard: Ungdomsliv 1905, hvilket giver et fint periodesignal.

SE har en forkærlighed for at lave overordnede struktureringer og faseinddelinger af sit stof. At dette nogen gange virker noget forenkliende, forhindrer langt fra, at hans »kasser« er gode at tænke med. Indenfor uddannelsesorganisering placerer han sin egen periode mellem 1800-tallets inddragelse af børn i et offentligt skolesystem og perioden fra 1970'erne som er gået med at inddrage også de voksne i en livslang læringsproces. Det er begyndelsen af 1900-tallet, hvor de unge blev målgruppe for et længere organiseret uddannelsesforløb, som SE gennemgår, og det er påvisningen af bredden og styrken i interessen for ungdommens uddannelse og oplysning lige fra internatmodeller for tyende, lærlinge, værnepligtige, højskoleelever, spejdere osv. i perioden 1900-1925 der er en af bogens store fortjenester.

Indenfor folkeoplysning inddeler han i 3 perioder, der tager udgangspunkt i Danmarks relationer udadtil. Desværre udbygges disse interessante forbindelser mellem landets ydre forhold og dets indre organisering ikke. Fra 1864 lægges vægt på det *nationale*, dog i tiden efter systemskiftet i 1901 og især efter genforeningen med Sønderjylland i 1920 med mindre vægt på holdning og mere på viden og færdigheder.

Fra 1940 med tysk besættelse lægges vægt på *demokrati*. Man kunne spørge hvad den senere tilslutning til NATO og tilknytningen til USA i den kolde krig betød her?

Fra 1973 med Danmarks medlemskab af EF/EU lægges vægt på det *lokale*. Skønt dette giver god mening i forhold til skolehistorien i 1970'erne kunne man spørge om det ikke i dag i højere grad er det er et fokus på individet der har taget over?

SE antyder således nogle spændende ydre linjer, men hovedvægten i bogen ligger på den indre organisering, på forholdet mellem livsformer og stat. Han tager udgangspunkt i to centrale spørgsmål i uddannelsesdebatten om de unge ca. 1910-20. Skulle ungdomsuddannelser være frivillige eller obligatoriske for de unge? Hvordan skulle forholdet mellem det offentlige og det private udformes?

I systematiseringen af det brede felt af uddannelses- og oplysningsaktiviteter arbejder SE nu med idealtyper i forlængelse af N.J.Coletta, der kan indfange mulige variationer indenfor disse positioner og endvidere kan kombinere de tre pædagogiske begreber; viden, færdighed og holdning på forskellig vis. SE skelner således mellem følgende former:

1. Uddannelse – den planlagte og systematiske overførsel af *viden*, færdigheder og holdninger, med vægt på viden, i en afgrænset og struktureret form. Der er faste kvalifikationskrav f.eks. i form af eksamen til såvel lærer som elev. Denne aktivitet kan ses som svarende til institutionslivet.

2. Informel uddannelse – den usystematiske overførsel af *holdninger*, færdigheder og viden, med vægt på holdninger. Organiseringen af tid, rum og materialer bygger på forskellige kulturmønstre og fællesskaber. Denne aktivitet svarer til livet i familie, husstand og lokalsamfund.

3. Nonformel uddannelse – den planlagte og systematiske overførsel af *færdigheder*, holdninger og viden. Den er fleksibel og uformel og svarer til arbejdslivet.

De informelle og nonformelle aktiviteter kaldes folkeoplysning og det er først og fremmest dem SE beskæftiger sig med. De fire institutionsformer højskole, efterskole, samt aftenskole og kommunal ungdomsskole følges gennem deres organisering og institutionalisering. Spillet mellem disse institutionsformer og deres politiske og ideologiske forankring er spændende stof, som følges gennem pædagogisk, politisk og juridisk materiale. Livsformsanalysen benyttes til at koble mellem forskellige former for praksis og vilkår i samfundet og livsformernes kontrasterende ideologiske udtryk og organisationsformer: Arbejderbevægelsen med AOF, Ungdomsskoler, fagskoler, DUI

og sport kobles med lønarbejderlivsformen, særligt i byerne. Grundtvigianismen med dens højskoler, efterskoler, idræts- og skytteforeninger kobles med den selvstændige livsform på landet. Indre Mission med KFUM og K, og spejderne kobles med karriere livsformen i byerne – og disse desuden tæt med det formelle uddannelsessystems mellem- og gymnasieskole.

De tre retninger analyseres som stående i indbyrdes kamp, og konkurrencen mellem dem ses som drivkraften bag den bredere samfundsmæssige livsformsorganisering i partier, brancher og arbejdsmarked som finder sted i perioden. De tre retninger konkurrerer også om offentlige tilskud og tilsyn, og den danske model der bygger på frivillig organisering, men er baseret på offentlige tilskud, kan ses som et kompromis mellem livsformerne. Denne analyse virker overbevisende i de store træk, skønt nogle uddannelsesaktiviteter passer bedre ind i den noget skematisk forståede livsformsanalyse end andre.

I forklaringen af forskelle og ligheder mangler en nuancering, som kunne videreudvikles ved at forene livsformsanalysen med en statsanalyse – meget oplagt i den form, som Thomas Højrup og forskningsmiljøet omkring ham har udviklet i de senere år. Denne tilgang har SE ikke benyttet, men han forsøger på en interessant måde at udrede, hvordan de tre retninger forholder sig forskelligt til udenlandske modeller for ungdomsuddannelse. Grundtvigianismen er imod det tyske og er indirekte inspireret af det anglo-amerikanske, selvom myten om den danske folkeoplysning blokerer for at de selv kan se det. SE gør velgørende op med den dominerende grundtvigianske tradition i dansk uddannelseshistorie, og den selvgode opfattelse at vi her i landet nærmest har patent på folkeoplysning.

Indre Mission er uforbeholdent inspireret af det anglo-amerikanske, hvilket er en vigtig pointe i forhold til den danske ungdomsforskning, der ofte sætter ungdomskultur og USA inspiration til et stykke efter anden verdenskrig. Arbejderbevægelsen er derimod orienteret mod en tysk arbejderbevægelse og den arbejds-pædagogiske model, hvad angår ungdoms- og af-

tenskolen, men også mod den engelske sport i fritidslivet.

SE får på denne måde placeret dansk folkeoplysning i en bredere europæisk sammenhæng i en periode hvor pædagogisk og psykologisk forskning udvikles og finder bred anvendelse. Dette giver et nyt og spændende blik på den interne danske uddannelseshistorie. Der er dog først og fremmest fokuseret på mænd, sådan at kvinders uddannelse næsten forbigås. Den udprægede kønsopdeling indenfor folkeoplysningen, fortjener en større diskussion og placering af kønnets betydning i familie, samfund og stat.

Bogen præsenterer et stort uddannelseshistorisk materiale, som sættes ind i en såvel dansk som international sammenhæng og struktureres såvel diakront som synkront på nye måder. SE har gode pointer og linjer. Det er dog et problem at de ikke alle hænger indbyrdes sammen. Især ville en yderligere udvikling af forholdet mellem livsformer i samfundet og statens indre og ydre forhold være givende. Ungdomsuddannelserne 1900-25 viser eksemplarisk hvordan et særligt træk ved den danske velfærdsstatsmodel bliver til: Den tætte forbindelse og gensidige afhængighed mellem statens og kommunernes offentlige tiltag og borgernes frivillige livsformsorganiserede institutioner.

Det kunne være spændende at få et bud på, om det kun er kampen mellem livsformer, eller også den særlige situation som neutralt land mellem det tyske og det anglo-amerikanske i årene omkring første verdenskrig der har betydning for dette udfald?

Lisbeth Hastrup

Marianne Horsdal: Vilje og vilkår.

Identitet, læring og demokrati

Valby, Borgens Forlag, 2000. 212 sider. ISBN 87-21-01528-7. Kr. 249,-.

Omslaget på denne fascinerende bog om livshistorier i det 20. århundrede forestiller et fugletræk. På lang afstand følger vi fugle på vej fra venstre mod højre, nogle flyver alene, nogle i små flokke. Nogle er kun små prikker langt væk, andre kan skelnes som fuglefigurer – vistnok gæs. En flokfugl!

MS arbejder med narrativer og metaforer som det der giver mening til vores liv og også til vores fælles historie og det samfund og det nationale fællesskab som hun interesserer sig for. I forordet til sin egen fortælling, bruger hun et andet billede på hvordan mennesker indgår i ændrede figurationer med hinanden i løbet af det 20. århundrede. Et billede fra omkring 1900 ville vise mennesker som små tætte og stabile grupper af prikker med åbent rum imellem. Ved år 2000 ville et billede vise mere plads om den enkelte prik, men også et flimmer af hurtigt skiftende konstellationer af prikker, ofte i store grupper. Både udenpå og inde i bogen får MH fint præsenteret sin overordnede forståelse af udviklingen i forholdet mellem individ og fællesskab, mellem vilkår og vilje set fra det enkelte menneskes perspektiv. Først og fremmest sker det dog gennem bogens store baggrundsmateriale af 120 livshistoriske fortællinger, som MH har plukket ud af og tolket for os.

Bogen er et af delresultaterne fra projektet Voksenuddannelse, folkeoplysning og demokrati, som udføres af Danmarks Pædagogiske Universitet i samarbejde med Syddansk Universitet.

De 120 livshistoriske fortællinger er indsamlet af MH og hendes studerende. Tidligere er 27 af dem udkommet i deres helhed som »Halvfemsere fortællinger«, 1998. Desuden har MH skrevet »Livets fortællinger« 1999, om livshistorier som narrativ genre og som kvalitativ metode i kulturforskningen.

De 120 deltagere er mennesker i forskellige aldre fra hele Danmark og deres beretninger indgår som levende og ind imellem lysende eksempler på livsvilkår og livstolkninger i Danmark. Mange livshistorier er indsamlet i relation til folkeoplysning på højskoler, daghøjskoler og aftenskoler. Ideen er at de mange små fortællinger tilsammen skal give den store fortælling stemme. Derfor ville det have været en fordel med en grundigere præsentation af udvælgelseskriterier for deltagerne. Der er god mening i at udvælge folk der deltager i den folkeoplysning, som er et centralt tema i bogen, men måske giver overvægten af mennesker »på vej« et billede, der lidt for godt passer med ønsket om at

fremme folkeoplysningens vilkår? Refleksioner over dette ville have styrket sagen.

De tre første afsnit gennemgår hver sin periode, afgrænset ud fra den tidstypiske relation mellem vilkår og vilje, set fra det enkelte menneskes perspektiv.

»*Dengang spurgte man ikke om, hvad man ville*« handler om livet for dem der levede før anden verdenskrig. Et knapheds- og nærhedssamfund hvor familien stod stærkt som et gensidigt økonomisk, materielt æresfællesskab. I landbrugssamfundet hvor ejendomsret til jord var det fundamentale, var de sociale forskelle åbenbare og fastlagte. For den enkelte gjaldt det om at få det bedst mulige ud af givne vilkår, tilpasse sig forholdene og indordne sig fællesskabet. Oplysningen fremmede fællesskabet, men rykkede sjældent ved den enkeltes position i det.

»*Opbrud og frigørelse*« handler om generationen født i 1940-50'erne hvor industrisamfundet for alvor slog igennem og skabte nye muligheder for den enkelte, ikke mindst gennem uddannelse. Det kunne lade sig gøre at bryde op fra de givne klassepositioner og ændre på vilkårene i fællesskab. Det var også muligt at bryde med familiens fællesskab og udfolde sig selv som enkeltperson, i parforholdet, eller i nye tværgående sammenhænge og subkulturer, selv om opbruddet for mange havde store personlige omkostninger.

»*At finde sig selv*« handler om generationerne født efter 1960-70'erne. De er vokset op i velfærdssamfundet med forældre, der har gjort op med landbrugssamfundets faste værdier og fællesskaber. For den enkelte gælder det nu om at ændre sig selv, for at kunne indgå i forskellige og meget skiftende sammenhænge. Målet er at finde sig selv og viden og uddannelse spiller en central rolle for dette identitetsarbejde og for den enkeltes position i fællesskabet.

MH fortæller således historien om en udvikling fra fælles vilkår og tolkning af tilværelsen og faste værdisæt, til personlige valg og personlig mening set fra individets synspunkt. Fra en bevægelse frem mod en position der er mål i sig selv, til at selve bevægelsen er målet. Denne historie er hørt før, men ikke før fortalt på denne måde.

Ud over at give en fin og nuanceret skildring af Danmarks historie, rummer denne fremstilling den vigtige pointe at individualisering og livslang læring er et forholdsvis nyt historisk fænomen. Menneskers liv er stadig spændt op mellem vilje og vilkår, men det er mindre gennemskueligt hvor grænserne går. MH gør således op med den modernistiske forsknings tendens til at overtage tidens individualisme som sit perspektiv, og fastholder på en velgørende måde dialektikken mellem vilkår og vilje. Det er til gengæld netop i vores tid, hvor der lægges så stor vægt på individet at den enkeltes reflektsive livshistorie bliver interessant og må tages alvorligt. I et samfund hvor mennesker med så forskellige erfaringer og livstolkninger lever side og side, må vi fortælle om vores liv for at kunne dele det med hinanden.

I de sidste afsnit præsenterer MH vigtige koblinger mellem fortællinger, læring og demokrati. At lære er en relationel proces, der forudsætter at den enkelte kan opleve sig som legitim deltager i et fællesskab. Der er således en tæt forbindelse mellem læring, deltagelse i sociale fællesskaber og engagement og ansvarlighed over for demokratiet.

Derfor argumenterer MH for at der skal gives bedre muligheder for bred folkeoplysende og uddannelsesmæssig aktivitet, hvor folk kan lære på mange måder og vilkår. Ved at være del af mange forpligtigende fællesskaber, at have flere arenaer hvor kulturmøder kan finde sted, hvor vi kan lære at udvikle os selv vil vi fremme en demokratisk udvikling, som ikke ekskluderer, men netop inkluderer flere i ansvarlige udvekslinger. Folkeoplysning kan ifølge MH modvirke tendenser til nostalgi, isolation for de der trækker sig tilbage, og tendenserne til enkeltsagspolitik og navlepilneri for de der er aktive deltagere i demokratiet. Denne sammenbindende sløjfe virker ikke bare sympatisk, men også overbevisende både ved den spændende analyse af uddannelsens og folkeoplysningens skiftende betydning over tid, og de teorier om relationel læring, metaforer og demokrati der præsenteres. De to sidste afsnit skiller sig således ud fra de første ved at være mere teoretiske og diskuterende. Først her får man lidt afklaring på

nogle af de perspektiver og teorier der ligger bag tolkningerne i de tre første afsnit. Her blander MS den historiske fremstilling, interviewcitater og egne refleksioner, så man ikke altid er helt klar over, hvad der er hvad.

Undervejs bruges mange slags begreber og teorier lidt i flæng, men mod slutningen kædes det bedre sammen. Respekten for MS' ambition om at få fortalt væsentlige træk i livsvilkår og livstolkninger i hele det 20. århundrede på 200 sider, får dog denne kritik til at glide i baggrunden.

Det omfattende og fascinerende materiale, de rammende citater, de spændende sammenhænge og forskelle gør i høj grad bogen læseværdig.

Bogen er skrevet i et klart, enkelt og personligt sprog, der gør det muligt og oplagt for en bred kreds at læse og fortælle videre ud fra teksten.

Lisbeth Hastrup

**Else Marie Boyhus:
I lære som kokkepige. Det danske
borgerlige køkken 1880-1910**

197 sider + kildemateriale på CD-rom. Dafolo Forlag, Frederikshavn, 2000. ISBN 87-7794-507-7. Kr. 348,-.

Else Marie Boyhus (EMB) har igen udgivet en kulturhistorisk bog om mad. Denne gang med fokus på det borgerlige danske køkken, i den periode omkring år 1900 hvor en original og sammenhængende national dansk kogekunst skabes. EMB har tidligere arbejdet med det danske borgerlige køkken, og det nye ved denne bog er at stoffet arrangeres anderledes og fremstilles med fokus på den person, der stod for madlavningen i de borgerlige husholdninger.

Det er *kokkepigen* der lavede al denne kunstfærdige mad, og hendes liv og arbejde som bogen bygges op omkring. Men kokkepigerne har ikke efterladt sig mange spor, deres mad er spist og deres liv fremgår kun indirekte. Fortrinsvis af herskabernes erindringer og de anvisninger der blev givet kokkepigerne gennem koge- og husholdningsbøger. Et bredere kulturhistorisk perspektiv og materiale ta-

ges i anvendelse, for at fortælle en køkkenhistorie med kokkepigen som gennemgående figur. Bogen er opdelt i tre hovedafsnit: Rammer, forudsætninger og kogekunst og madlavning.

Rammer giver en kort introduktion til omrokeringerne i de politiske og klasse-mæssige konstellationer i samfundet. Handel, industri, finansfolk og embedsmænd beskrives, og selskabslivet med dens udbyggede ritualer og symboler, ses som en central arena for udvekslinger og anerkendelser mellem disse grupper. Kokkepigenes selskabsmad skulle demonstrere herskabets status og kultur. EMB forfølger dog ikke denne interessante pointe, heller ikke i sin forklaring på det borgerlige køkkens stagnation efter 1910. Var det netop i opbygningsfasen af det fast organiserede klassesamfund, hvor positionerne og hierarkierne endnu ikke var fastlagt, at selskabsmaden havde sin store betydning? Der ses heller ikke på Danmarks forhold udadtil, men kunne opbygningen af et nationalt dansk køkken også ses i sammenhæng med en international positionering?

Forholdet mellem herskab og tyende er et andet vigtigt punkt. Afstanden mellem de to parter underreges, og tyendets forhold og (manglende) rettigheder gennemgås. Det fastslås at de bedste arbejdsvilkår for en kokkepige var store og velhavende husholdninger, hvor hun kunne udfolde sig uden for megen indblanding. Det fremgår indirekte at EMBs hovedinteresse er de kokkepiger, der målrettet gennem mesterlære arbejdede sig frem til pladser i det højere køkken, som gastronomer eller madkunstnere. De stillinger var få, og ofte slutstillinger i et langt karriereløb gennem mere ydmyge pladser. Kokkepigerne beskrives således med vægt på de dygtigste og bedst stillede, og det velhavende borgerskab med de repræsentative ambitioner, som forudsætningen for kogekunstens udfoldelse. De organiserede tjenestepigers indsats for bedre arbejdsvilkår og uddannelse nævnes ikke, heller ikke Tjenestepigernes Fagforening og eller Tjenestepigernes Fagskole fra 1906. Denne skole er ellers et interessant eksempel på den fælles, men modsætningsfyldte interesse som husmødre og piger havde i en opkvalificering af husarbejdet, og et ek-

sempel på en mere formaliseret uddannelse. Heller ikke den udbygning af husholdningsundervisningen som fandt sted på alle niveauer fra omkring 1900 gøres der meget ud af. Måske fordi ernæring og rationel husholdning her havde en vigtigere plads end gastronomien? I stedet fremhæves den uformelle ufaglærte uddannelse som kokkepigerne selv måtte tilrettelægge. Gennem »mesterlære« måtte de forsøg på at forene det grundlag de fleste havde fra en landlig forrådshusholdning med at oparbejde råvarer, med kravene om kogekunst i de herskabelige husholdninger, der i højere grad byggede på købte ferske råvarer.

Dette afsnit præsenterer mange gode temaer, men kunne med fordel have lavet flere koblinger mellem den generelle samfundsudvikling og husholdningsområdet. EMBs udgangspunkt i kogekunst og dens mest suveræne udøvere, har en tendens til at kollidere med eller begrænse det bredere kulturhistoriske perspektiv.

I kapitlet om **Forudsætninger** er EMB på hjemmebane. Her behandles køkkenet og dets teknologi som komfur, gas og el. En ny fælles offentlig infrastruktur med kloakering, vand- og elektricitets- og gasværker samt industriel fremstilling, er en forudsætning for massefremstillet men specialiseret køkkentøj. Også rengøring med dens nye former og tilbehør gennemgås. I disse afsnit er EMB så glad for stoffet, at illustrationer og citater lidt tager magten fra hendes egen tekst. Et afsnit om råvarer og indkøb er opdelt efter råvarer eller levnedsmiddelgrupper, og giver gennem lidt spredte eksempler fra hovedstaden og provinsbyerne et billede af en sammensat handel lige fra ambulerende handlende, torvesalg, storkøb hos leverandørerne og til nye specialforretninger. Tiden var stadig præget af forrådshusholdning, med saltning, syltning og den nye teknik henkogning, blandet med indslag af forbrugerhusholdning med ferskvarer, der krævede en ny slags hygiejne.

Kogekunst og madlavning. Endelig når vi til EMBs virkelige ærinde, en fremstilling af den praktiske kogekunst i det borgerlige køkken. Hun ønsker at gøre denne så virkelighedsnær og håndgribelig som muligt, så læseren i sin fantasi eller

gennem en praktisk rekonstruktion i køkkenet, kan lære det klassiske danske køkken at kende. Der gengives nogle »Grundopskrifter«, men læseren får ikke at vide hvordan de er udvalgt. Opbagning, krustader, soya og is tyder dog på, at det er det kuriøse og kunstfærdige som igen har EMBs interesse.

Mere velbegrundede er afsnittene der gennemgår maden til hverdag og fest. Men efter en kort god beskrivelse af kokkepigenes daglige arbejde til hverdag, overlades læseren igen til sig selv mellem lange ukommenterede citater. Mad til selskaber er meget fyldigt behandlet og her kommer vi med til såvel Middagsselskaber, baller og The-selskaber.

Kogebøger og madstof i ugeblade og aviser får en god introduktion, om deres baggrund og brug. Derefter introduceres og vurderes kogebogsforfattere som EMB har behandlet i andre sammenhænge, f.eks. i Dansk Kvindebiografisk Leksikon og Samvirke. Det drejer sig om Madam Mangor, August V. Madsen, Carl Ginderup, EMBs yndling Louise Nimb, Frøken Jensen, der var for glad for margarine, Mathilde Muus eller Fru Constantin og Charles Emil Hagdahl.

Disse er alle udvalgt efter deres originalitet og dybde, forankring og væsentlighed. Det er denne gastronomiske kulturskat, der blomstrede i en begrænset periode, EMB ønsker at bære frem og give en mere nuanceret vurdering rent gastronomisk.

Mens mellemkrigstiden lagde mere vægt på hygiejne og ernæring end kogekunst, forsvandt kokkepigerne og husmødre tog selv over. Erstatningsvarer og industrimad vandt frem, ligesom man begyndte at spare på arbejdskraft. Frem til 1960'erne hvor velstand, nye varer og nye krav fra udearbejdende kvinder igen har givet interessen for kogekunsten gode vilkår, stod det danske køkken i stampe, og blev udpint. Med denne bog kan vi få kendskab til en levende del af vores kulturarv, man kan spise sig gennem historien.

Samtidig vil EMB give os mulighed for gennem et grundigt kildemateriale at rekonstruere maden og måltiderne. Bogen er tænkt som en undervisningsbog for lev-

nedsmiddeluddannelser og -efteruddannelser og som elevmateriale i folkeskolen.

Der bruges ca. 20 sider registre og henvisninger, bl.a. til Lilian Kaufmanns »Det store danske madleksikon«, hvor en række opslag på danske retter er gengivet. Det er en god idé at samle undervisningsmateriale i bogen og den tilhørende CD rom, men udvælgelse og sammensætning er ikke begrundet og virker af og til tilfældig og overfladisk. Elevopgaverne er pædagogisk set også mindre gennemarbejdede, man bliver f.eks. i tvivl om opgaverne er beregnet for lærere eller elever, når EMB ofte stiller spørgsmål, som hun selv straks besvarer. Der er således få opgaver, der direkte kan printes ud til eleverne uden forudgående lærerbearbejdning.

Teksten domineres af en broget buket af udmærkede tekster, billeder og oplysninger, som sikkert kan virke inspirerende for undervisere og elever på levnedsmiddeluddannelserne, men som læserne kunne have fået mere ud af – og måske noget andet ud af? – ved en mere struktureret og mere målrettet perspektiverende tekst. En mere klar lay-out og et bedre udstyr ville have klædt bogen. En tydeligere skelnen mellem tekst, citater fra kogebøger og erindringer ville have gjort teksten mere gennemskuelig. Ind imellem er der forvirrende fejl i bogens lay-out. F.eks. fuldenes en linje fra s. 82 først på s. 87, efter en række citater.

I forhold til målgruppen ville et skarpere fokus på uddannelses- og arbejdsvilkår for madlavere såvel lønnede og ulønnede have været spændende, ligesom en udfoldet diskussion mellem gastronomi og ernæring som perspektiver på mad og madlavning. Madlavningens sammenhæng med samfundsmæssige og historiske rammer og forudsætninger er et vigtigt emne, som EMB så afgjort har god forstand og peger på spændende søgelinjer i. Synd at man sidder tilbage med fornemmelsen af, at kokkepigen her bliver brugt som alibi for at EMB kan skrive det hun plejer – endnu engang!

Lisbeth Haastrup

Karsten Biering:**»Med spritbåden M/S Hansaline på Flensborg Fjord«**

Video 53:50 min. Produceret af Karsten Biering, Center for Arbejderkulturstudier og AV/ITV-Afdelingen, Københavns Universitet Amager for Museet på Sønderborg Slot. ISBN 87-986945-9-6. Kr. 125,-.

Der er munter forårssol over den video »Med spritbåden M/S Hansaline på Flensborg Fjord«, som Karsten Biering & co. har lavet om spritbådstrafikken mellem Kollund og Flensborg. Den trafik er kun en af-glans af, hvad den var engang, og ophøret af det toldfrie salg ombord sætter spørgsmålstegn ved, hvor længe det kan blive ved. Såfremt trafikken ophører, vil den blive savnet af mange, kan man forstå af samtalerne. Det er ikke få pensionister og andre, der bruger båden fast og flittigt fra morgenstunden.

Men på videoen skinner solen, og Karsten Biering snakker med kunder og ansatte. Det bliver til gode samtaler om arbejdet, om livet i grænselandet, om den-gang og nu. Alt i alt et levende sammensat billede af et usædvanligt og livligt sted. Det er et princip i videoen, at man giver sig tid; man lærer ansigterne at kende, der spørges godt ud, Karsten Biering vil have noget at vide. Resultatet bliver solid dokumentarisme med et glimt i øjet; en fortælling om mennesker, arbejde og fritid med dig til smukke skovklædte skrænter og blinkende vand. Og musikken er selvfølgelig den gamle landeplage med gruppen Vos: Tej en tur mæ e spritte. . .

Eske K. Mathiesen

Karsten Biering:**Færgerne på Storebælt 1-7**

Syv videokassetter tilrettelagt og produceret af Karsten Biering fra Center for Arbejderkultur sammen med AV-afdelingen ved Københavns Universitet for Danmarks Færgemuseum i Nyborg.

På Storebælt sejlede der jernbanefærger fra 1883 til 1997, og DSBs bilfærgerute mellem Halskov og Knudshoved fungerede i perioden 1957-1998. I årene før bro og tunnel gjorde det muligt at køre

over Bæltet, lykkedes det Danmarks Færgemuseum at skaffe fondsstøtte til at dokumentere sejladsen, og med Karsten Biering som ankermand er det blevet til 3½ times samtidsdokumentation på video.

Materialet kan opdeles i tre bånd på 10-15 minutter, der primært er reportager fra de sidste rejser, og fire bånd på mellem 30 og 49 minutter, hvor udvalgte arbejdsprocesser skildres og en række besætningsmedlemmer interviewes.

I den første kategori er titlerne Den sidste sejlads med motorfærgeren Dronning Ingrid (ISBN nr. 87-986945-1-0), Godsfærgeren Asa-Thor sejler for sidste gang (ISBN nr. 87-986945-3-7) og »Overfarten er indstillet«. Med motorfærgeren Arveprins Knud fra Knudshoved til Halsskov (ISBN nr. 87-986945-5-3).

Der er for mig ingen tvivl om, at hvert eneste billede kan have betydning som erindring om noget, der ikke mere findes, men set som dokumentation af en nu forsvunden arbejdsplads har de tre korte bånd ikke så meget at byde på. De fleste besætningsmedlemmer får blandt andet det spørgsmål de formodentlig alle ventede og hadede: Hvad skal du nu lave? Og svarene er resignerede, afventende og forsigtige, for ingen skal naturligvis have noget klinket for åben skærm på det tidspunkt. Da båndene er reportager, følges emnet ikke op med en analyse af, hvordan det siden gik dem, men skifter i stedet vinkel og skildrer de afsluttende festligheder med flag, taler, hornorkestre og folkemængder på kajen. De festligheder må i øvrigt have været noget af en blandet fornøjelse for færgernes besætninger, og for os andre har de vel samme betydning som en video fra grundejerforeningens sommerfest eller fra sølvbrylluppet. Man skal have været der, for at synes det er interessant.

Den anden gruppe kassetter, der mere er orienteret mod arbejdspladserne, har titlerne Asa-Thor sejler med det farlige gods (ISBN nr. 87-986945-0-2), Sikkerhed til søs. Den årlige øvelse på motorfærgeren Romsø (ISBN nr. 87-986945-2-9), Med intercityfærgerne over Storebælt (ISBN nr. 87-986945-4-5) og til sidst Vognmandsruten over Storebælt (ISBN nr. 87-986945-6-1).

Båndet med gods-færgen Asa-Thor er baseret på projektets første optagelser fra sommeren 1996, og i begyndelsen ses en flot sekvens, hvor vi følger, hvordan maskinen startes. Siden skildres blandt andet, hvordan man øver manøvreren mand over bord, hvordan der rangeres med godsvogne og dertil giver små interviews lejlighed til at berøre emner som øgenavne, arbejdsklimaet om bord og en typisk arbejdsdag.

I Sikkerhed til søs skildres den årlige store sikkerhedsøvelse for en af besætningerne på bilfærgen Romsø. Her har filmholdets tilstedeværelse tydeligvis sat sit præg på forløbet, og da øvelsens forløb skal evalueres, bliver filmholdet ikke inviteret med. I 1993 havde Romsø en voldsom brand i maskinrummet undervejs til Knudshoved, og først 10 timer senere var branden slukket, færgen bugseret til Knudshoved og de 184 uskadte passagerer sat i land. Denne dramatiske begivenhed er skildret gennem et længere interview med skibets kaptajn, som også havde kommandoen i 1993. Filmisk er det ikke så elegant udført, men ideen er god.

I kassetten Med intercityfærgerne over Storebælt dominerer de korte interviews, som foruden at bringe os rundt i maskinen, på togdækket og på broen også viser billeder fra kabyssen, restauranten, passagerernes soldæk og skibsassistenter på malerarbejde.

Den sidste kassette skildrer den private konkurrent Vognmandsruten, der sejlede på Storebælt fra 1984. Vi møder en trossefører, en billetsælger, en ansat i cafeteriaet, maskinfolk, skibsassistenter, navigatører og rederiets direktør, som næsten alle interviews lidt grundigere end på de øvrige bånd.

Optagelserne er projektets sidste fra forsommeren 1998, og som samlet karakteristik virker kassetten mere helstøbt end seriens foregående. Måske fordi de mindre færges og besætningers på Vognmandsruten var mere overskuelige, eller kan det være fordi filmholdet gennem »learning by doing« var blevet bedre til at præsentere færgefolks liv om bord?

Alle seriens kassetter er på indersiden forsynede med oplysninger om færgernes størrelse, besætning, sejlads og videre skæbne.

De fleste danskere over 20 år har deres egne indtryk fra færgefarten på Storebælt, men de får ikke meget brændstof til at starte erindringsmaskinen. Passagerernes synsvinkel har øjensynlig ikke interesseret tilrettelæggerne, og smørrebrødet, kaffen og det våde wienerbrød må vi stadig vente på, for det forekommer stort set ikke. Som samtidsdokumentation synes jeg også, at projektet ville have vundet ved en mere målrettet dokumentation af det specielle ved færgefarten på Storebælt, både i forhold til anden sejlads og i forhold til en tilværelse på landjorden. Men serien giver et indtryk og mange små glimt af færgesætningernes daglige arbejde – et arbejde vi ikke kendte meget til, dengang vi var passagerer, og et arbejde som ikke findes mere.

Hans Jeppesen

Annie Christensen: Haverne – dengang

København, Rhodos, 2000, 396 sider, ill. ISBN 87-7245-792-9. Kr. 325,-.

Det handler om fyrstelige og herskabelige haver i Danmark og hertugdømmerne, om gartnerkundskab i stadig udvikling, om fyrstepral, moder og begær efter blomstrende nyheder, om forfinet skønhed. Og det handler om en særdeles kundig forsker, der har haft fingrene godt nede i arkivalierne. Annie Christensens kæmpebog (3100 gram på køkkenvægten) »Haverne – dengang« er en labyrint af beskrivelser, facts og overvejelser, en monumental opsamling som haveforskere – og der forskes en del i haver i disse år – for fremtiden ivrigt vil grave i. Men man må lære bogen at kende, den er ikke så ligetil at finde rundt i, selv om et register hjælper lidt.

Annie Christensen har sørgt for en oversigtlig gennemgang af haverne; men det er i de minutøse gennemgange af de enkelte havers historie, som den afspejler sig i plantelister, regninger m.m., stoffet myldrer frem. De haver det drejer sig om er haverne ved Gottorp, Nykøbing, Rosenborg; det er dronning Sophie Amalies haver i og ved København, Frederik II's ved Københavns Slot, ved Frederiksborg, ved Frederiksdal. Og der er flere endnu.

Formålet med Annie Christensens undersøgelse er at belyse, hvordan udviklingen af det moderne havebrug begyndte i Danmark. Det er gartnerfagligheden, der er i fokus. Og der var brug for denne faglighed, som mest kom fra Holsten og Holland (formidlet gennem Østfrisland). Havebruget herhjemme stod langt tilbage for dét, der udfoldede sig længere sydpå. En særlig, klimatisk besværlighed herhjemme udgjorde den såkaldte lille istid, som vi oplevede fra midten af 1400-tallet til midten af 1800-tallet. Vintrene blev kolde og lange, somrene hede og tørre. Der var noget at kæmpe imod for den hidkaldte gartner, som skulle stå model til herskabernes ambitioner og drømme.

Under læsningen dukker der da også en flok af navngivne gartnere frem og hære af anonyme arbejdsdrengene og lugekoner, et mylder af krumbøjede skygger. Hvor har det krævet mange arbejdere at anlægge og holde disse paradiser. Hvor er der postet mange penge i disse ofte komplicerede anlæg med kaskader, lysthuse og andet af dét, herskerne havde brug for ved en fyrstelig indskibning til Cythera. – Hvad betød disse prangende haver for de gemene bonde- og købstadshaver? Strømmede der inspiration ud fra dem? Smuglede gartnere og arbejdsfolk viden og frø ud og plantede og såede dem i mere beskeden jord?

Det er morsomt at læse dette værk. Annie Christensen skriver ikke bare kyndigt, men også forståeligt og let, meddeler gerne undren og tvivl, driver hele tiden kildekritik og lokker ved denne åbenhed læseren ind i bogens verden, som er skøn og frodig.

Eske K. Mathiesen

Helle Ravn:

Havetid. Den almindelige danske have – kulturhistorisk set

Rudkøbing. Langelands Museum, 2000. 163 sider, ill. ISBN 87-88509-19-2. Kr. 195,-.

Der er gang i haveforskningen i disse år. For nylig kom Annie Christensens store værk om de gamle fyrstehaver (anmeldt andetsteds i Folk og Kultur); på Arkitek-

tens Forlag er Danmarks Havekunst under udgivelse. Og der skrives jævnligt historiske artikler om haver, især de store anlæg.

Museumsinspektør på Langelands Museum Helle Ravns »Havetid« handler ikke om fyrstehaver, men om de almindelige haver og deres kulturhistorie. På grundlag af forskning i marken og litteratur har hun skrevet en værdifuld bog, der er essayistisk lagt an, men kommer udmærket rundt om emnet. Havernes historie følges så langt tilbage som muligt og op gennem århundrederne til i dag. Hun samler især interessen om forandringerne i forrige århundrede. Havens funktioner som forråds-kammer og ramme om liv forandrer sig hele tiden i takt med samfundets ændringer. Det dokumenterer hun med et væld af iagttagelser, som hun i øvrigt underkaster en sund kildekritik. Helle Ravn holder af sit emne, hvilket også de mange gode fotografier viser. Selvom regionale forskelle hele tiden indgår i hendes overvejelser, er desværre ikke alle billederne stedfæstet. Jeg gad ellers gerne vide, hvor det pragtfulde fotografi af den forblæste forårshave med de gule eranthis og de bladløse hylde er fra.

Havelitteraturen er omfattende, og Helle Ravn har mange titler med i sin liste. Når hverken pomologen eller havepædagogen C. Matthiesens eller vor store haveguru C. Th. Sørensens arbejder er med – heller ikke den kloge pjece han i 1941 udgav sammen med P. Wad – så skyldes det selvfølgelig, at Helle Ravn har måttet og villet begrænse sig. Ud fra hvilke kriterier, det er sket, står imidlertid ikke mig klart. En del sager i bogen bliver behandlet summarisk og kunne have fortjent opfølgning. F.eks. finder Helle Ravn en anvisning på anlæg af et bed i Sprogforeningens Almanak fra 1904. Men der var i adskillige år dengang et haveinspirerende stykke i almanakken, så vidt jeg husker skrevet af en planteskoleindehaver i Felsted. Fik hans anvisninger og ideer virkning i praksis? Jeg tror det. Men det kunne have været interessant med funderinger derom; Helle Ravn har jo blik for haverne i Sundved; det viser bl.a. henvisningen til Peter Beck, der både i årsskriftet »Fra Kvangård til Humlekule« 1986 og i sin erindringsbog »Dansk

dreng i Sundeved« 1973 har beskrevet, hvilken betydning en have kan få i et barns opvækst. Hvor bevægende har han ikke skrevet om påskeliljen, der for ham bliver knyttet til opstandelsen via Grundtvigs påskesalme, og da han hører om en gammel kones ligsærk, der har ligget i skuffen og ventet og var blevet påskeliljegul.

Vi rører ved grundlæggende, opbyggende kræfter i haverne. Mange mennesker har her fået lagt en frodig bund i deres liv; utallige skrevne og uskrevne erindringer beretter derom. Helle Ravn har fået fat i meget af dette i sin jordnære og underholdende bog. Hun har villet gabe over et stort emne, og når hun i stykket om havepynt også skal have stoppet pastor Laiers cementskulpturer i haven i Hjallerup ind herunder, så bliver det næsten for meget. Der ydes i alle tilfælde ikke pastor Laiers dybt originale kunst retfærdighed.

Eske K. Mathiesen

Stig Brostrøm (red.):

»Jeg vil li' fortælle en historie«

Skriftserie fra Center for Småbørnsforskning nr. 11. Danmarks Lærerhøjskole, København, 1999. ISBN 87-7701-774-9. Kr. 50,-.

I forbindelse med DLH's navneforandring til Danmarks Pædagogiske Universitet er Centret for Småbørnsforskning nedlagt, men det genopstår forhåbentlig i ny skikkelse. Centret var bl.a. kendt for sit halvårligt udkommende tidsskrift *Smånyt*, der ud over en række korte artikler også gav en udmærket oversigt over den almindelige debat i dagspresse og tidsskrifter vedrørende børn.

»Jeg vil li' fortælle en historie« er en rapport om den danske del af Sagofården – børnehistorier på rejse, gennemført 1996-99. Det er eller var et børnekulturprojekt, hvor børn udvekslede deres egne fortalte historier nedskrevet af pædagoger i deres institution med andre børns historier i en anden institution, først i eget land og derefter i de andre nordiske lande.

Der deltog ialt 22 institutioner (børnehaver, børnehaveklasser, fritidshjem mv.) med 50 pædagoger. De har i en treårig periode holdt fælles møder en 3-4 gange om

året og berettet om deres erfaringer med historielæsning, hvorefter de har truffet beslutninger om projektets videre forløb. Til at begynde med blev projektet ledet og koordineret af to personer, men flere kom senere til i forbindelse med analyse og tolkning af materialet.

Hele projektet har – som det siges – modtaget rundhåndet støtte af forskellige fonde som BUPL's og FL's forsknings- og udviklingsfonde. Der er ikke tvivl om, at pædagogerne ud over det daglige arbejde også må have brugt megen tid på udskrivning af og diskussion om børnenes historier. Også Nordisk Ministerråd har ydet en betydelig økonomisk støtte til det praktiske nordiske samarbejde mellem de pædagoger, der stod for arrangementet, og desuden til to børnekulturmøder i Sverige og Finland, i hvilke flere børn og en del pædagoger og forældre deltog.

Spørgsmålet er så for den, der ikke ved meget om mindre børns fortælleevner – kan børn i alderen fra 3 til omkring 7 år virkelig fortælle en historie eller noget, der ligner? Det viser sig, at det kan de, men ikke på samme måde som skolebørn, der har lært at læse, og som uanset deres evner på dette felt i alt fald har stiftet bekendtskab med historier og eventyr i timerne og desuden i frikvarterer møder den fortælletradition og -praksis, som er karakteristisk for skoleelever. Det kan være længere eller kortere vitser, humoristiske gysere og skrækhistorier, skatologiske og »frække« historier samt vrøvlhistorier, gåder, remser o.m.a.

Individuelle, fælles og tegnede historier

Førskolebørns historier viser sig efter optællingen at falde i 3 hovedgrupper: 1) ca. 400 fortalt af et enkelt barn på eget eller andres initiativ; hvoraf de 359 er analyseret og tolket. 2) ca. 100 gruppehistorier, fortalt i samarbejde mellem to eller flere børn eller måske som en art rundehistorier, fortalt ved et fællesmøde eller anden form for samling. 3) Desuden et antal historier fortalt af et barn i forbindelse med eller efter dets tegning. Heraf er de 33 analyseret. For at sikre sig, at analyse og tolkning foregik efter de samme retningslinjer, og for at gøre det overkommeligt var der udarbejdet et detaljeret skema af hensyn til de

pædagoger og forskere, der havde påtaget sig denne opgave. Dette skema var ved afleveringen udfyldt af de pædagoger, der havde hørt og optegnet materialet.

Som det anføres, er børn i børnehaveralderen ikke uden kendskab til at lytte og fortælle. Voksne har læst højt for dem, de har set TV-udsendelser for børn og Disneyfilm, og frem for alt har de hørt forældre eller bedsteforældre fortælle om »gamle dage«.

En undersøgelse fra 1995, som Brostrøm omtaler, og som synes at have overrasket ham, viste, at i fem kommuner nord for København var der kun 20% af institutionerne, der omtalte højt læsning og historiefortælling. Måske var det så selvfølgeligt, at det ikke blev nævnt, og i alt fald har undersøgelser om danske børns ringe læsefærdighed i høj grad sat gang i oplæsning og interessen for egnede billedbøger. Et bånd med historier af en øvet oplæser er, selv med musikledsagelse, ikke det samme som at lytte til et menneske, der læser højt eller fortæller og indimellem har øjenkontakt med barnet og tilmed kan give svar på dets spørgsmål og funderinger.

Historietyper

Men nu til de forskellige typer af historier. Flere børn fortæller gerne om noget, de har oplevet som f.eks. Mark på 10 år og 5 mdr., der beretter om sig selv og søsteren, ledsaget af en tegning: »Der er nogen, der slår. Det er min lillesøster og mig. Vi slås bare for sjov. Det der er vores hus. Der er én mere, vi slår udenfor, det er også mig, dét er ikke for sjov.« Den type historier, som beror på noget oplevet, bliver i undersøgelsen kaldt *personlige fortællinger*. Dem er der naturligvis mange af i børnehaverne, og selv om der anføres et procenttal på 16, kunne der uden tvivl anføres langt flere, men man kan godt være lidt i tvivl om, hvorvidt pædagoger eller børnene selv ville opfatte dem som deres egne historier.

For at kunne udskille sådanne har man i projektet arbejdet med følgende enkle struktur, der kunne udskille egentlige fortællinger: (Der omtales dog andre, mere detaljerede fortællestrukturer).

Fortællestruktur:	Procent:
Titel	33,4
Indledende formel, begyndelse . . .	78,1
Et forløb, højdepunkt	75,9
En afsluttende formel	63,3

Der er flere, ret lange eksempler på den type historier, men her er en kort en, sådan som Louise på 4 år og 9 mdr. fortalte den: »Der var engang en pige, der boede i en skov. Så mødte hun en ulv og den tog hende med til sine ulveunger, og så næste dag da åd de den lille pige, men det var kun moderen, der gjorde det, men så kom pigens mor hjem, og hun kunne overhovedet ikke finde hende, men så hørte hun noget, der snorkede. Det var så ulven, og så kom hendes mor, og så tog hun hendes sygetaske med, og så klippede hun ulvens mave over – midt over – og så løb de hjem.« Historien er tydeligvis inspireret af Brødrene Grimms Den lille Rødhætte.

En anden historie, som godt kan bero på noget selvpoplevet, hedder »En historie om døden, skrevet af en pige på 6 år: Det var et fint solskinsvejr. Det var klokken seks om aftenen. Der døde en lille fugl. Pigen hun blev ked af det. Så begravede hun fuglen. Hun gav den nogle blomster og sang en sang. Så blev pigen glad igen.«

Pigers historier er ofte præget af hverdagsoplevelser med idyl. Der kan godt være lidt dramatik, fare og ulykke, men det går over, og historien ender i harmoni og idyl.

Mange (60%) af drengenes historier er inspireret af TV evt. film, som den følgende af Lasse på 5 år: »Batman hjælper politiet, Robin hjælper også politiet. De hjælper med at fange røverne. De gør, hvad politiet siger de skal. De er oppe og slås med nogle; dem der vinder er Batman og Robin. Og så er det slut.« Skemaet til analyse indeholder temaet »angreb og forsvar«. Også her er det for drengenes vedkommende 60%, og pigefortællingerne følgende 40%. I en børneinstitution ved navn Galaxen har drengenes historier helte som Batman, Spiderman, Superman, Power Ranger og Dracula. Også dinosaurer, trolde, uhyrer, drager, monstre, spøgelse osv. forekommer. Men helte og uhyrer foretager sig også hverdagsagtige ting, de går hjem, drikker te og spiser suppe.

Drenge vælger også fortrinsvis vilde dyr, mens piger foretrækker kæledyr og husdyr.

En del historier er præget af opremsninger som denne: »Der kom sukker over hele bordet, så kom der en konge og så en oval, og en klokke kom og ringede, og så kom der en bold trillende og mennesker og krusedulle, der hed Lene. Så kom der en skubtudse og en bøtte og en skraldespand. Så kom der et forklæde og så kom Anders And med en kanon og sagde bang!« (Louise 5,7 år).

Den slags opremsninger af genstande, dyr og mennesker, kædes ikke sammen af en fælles handling eller et fremadskridende forløb, og de er i redegørelsen rubriceret som *sekvenshistorier*. Men den citerede historie er efter min mening ikke uden virkning i sin kaotiske ophobning, der virker helt surrealistisk. Der er flere af denne type, der virker som en slags frøkorn til den type vrøvlremser og non-senshistorier, der er populære hos børn i 10-12 års alderen. De kan tilmed være yderst raffinerede i deres leg og opfindsomme brug af ord. Men hvordan mon en sekvenshistorie som den citerede med de overraskende spring i fortællerens associationer er blevet modtaget af de små tilhørere? Har de moret sig højlydt og larmende eller bare lyttet i tavshed?

Begyndelsen til en ny tradition?

Indledningsformler er naturligvis ofte det fra eventyr kendte »Der var engang.« Mere variation er der i afslutningsformlerne, der kan lyde »slut, prut, finale« evt. efterfulgt af »nu kan historien ikke tale« eller »en hane kan ikke gale« eller »nu er den sok ude.« En enkelt slutter: .. »og de levede lykkeligt til næste tirsdag.« I øvrigt er slutning med slut, prut, finale ikke begrænset til mindre børn. I Gjellerup, øst for Herning, hvor jeg på et tredages besøg i 1995 hørte skoleelever fortælle, var der en fin fortæller, en pige i 4. klasse, der afsluttede en historie med: »Slut, prut, finale, slut på den skandale!«

I det udvalg af historier, som udgivelsen bringer, er der i hvert fald to traditionelle gysere. Den første (på s. 25) handler om en dukke, som en far køber til sin datter efter hendes mange plagerier. Hun er så

glad for dukken, at hun har den med i seng. Den dukke er imidlertid dødsens farlig. Om natten bliver den levende og myrder pigen på grusom måde. Men dukken går videre til to andre piger, der også dræbes meget brutalt, men her slutter fortælleren, en 5-årig pige: »Og lige pludselig er den hos dig!« Her bliver så en af tilhørerne udpeget, må man tro. En stærk historie for småfolk!

Jeg har hørt versioner af denne historie et par gange, fortalt af piger i 3. og 4. klasse, og den er for resten trykt i Ulf Palmfelt's samling af svenske gysere: »Engelska dockan« fra bogen »Grøna handen och andra spökhistorier« (1987).

En anden traditionel historie (s. 46) handler om et mystisk væsen, der fra sit skjulested skræmmer først en lille pige og dernæst hendes far ved at sige: »En-totre, nu æder jeg dig!« Pigen tager mod til sig og opdager så i et skab en abe, der sidder og piller bussemænd og æder dem! Det er vistnok den mest udbredte version af denne historie. Jeg hørte den første gang i 1982, hvor den blev fortalt af en pige i en 4. klasse, men her var det en lille dreng, der sad i en mørk kælder og spiste vindruer, idet han sagde: »Nu tager jeg dig, nu ruller jeg dig, nu æder jeg dig!« Jeg har hørt den på flere lokaliteter, hvad der ikke er overraskende, idet den fortælles i Sverige, Finland, Tyskland, England og USA. Så ud over de i skemaet nævnte kilder må man nok også regne med, at lidt ældre børn i skolealderen også har bidraget til de yngstes repertoire.

Meget tyder på, at børnenes historier også påvirker valg af lege. De gode fortællere gør sig altså også gældende, når der skal leges. Et forhold, der også kendes fra lege i skolegården, hvor børns egne gysere kan dramatiseres til meget spændende lege. Også fortælling eller oplæsning i timen inspirerer ikke mindst piger til lege. Man kan ligefrem tale om litterært inspirerede lege fra bestemte forfattere, hvortil kommer hvad TV kan inspirere til.

Der er i udgivelsen om projektet en 12-13 forskellige afsnit, hvis oplysninger er benyttet i ovenstående redegørelse, men langt fra alle detaljer i beskrivelsen af det spændende projekt er kommet med her.

Det har været meget inspirerende at læse om, hvordan historier bliver til, og hvordan børn og voksne griber det an. Der skal nok blive gode fortællere af de børn, der var med, og man kan kun ønske initiativtagerne og de engagerede pædagoger held og lykke med deres planer for projektets videre udvikling.

Erik Kaas Nielsen

**Birgitte Glob og Mette Winge:
Pigedrømme – om danske påklædningsdukkers historie**

København, Samleren, 2000. 110 sider, ill. ISBN 87-568-1502-6. Kr. 248,-.

Denne bog, som indeholder meget nyt stof, betegnes i forordet som »en første samlet behandling af de danske påklædningsdukkers historie og udbredelse«. Som argument for bogens udgivelse nævnes de senere års stigende interesse for påklædningsdukker som samleobjekt samt »det faktum«, at den danske påklædningsdukke både har haft en meget solid tradition og været af »endog meget høj kvalitet«.

Allerede ved første gennembladning bliver man fanget af de mange farvetrykte papirdukker med tilhørende dragter, og smugkig i billedteksterne og den løbende tekst afslører, at også bogens tekstdel er kvalitetsarbejde.

I bogens første afsnit skitseres Jean Jeacques Rosseaus betydning for synet på barnet og de nødvendige tekniske forudsætninger for legen med påklædningsdukker. Omkring 1830 opstod i Tyskland mange virksomheder som med ny teknik og billigere papir fremstillede billedark beregnet til børnelege. Det var de såkaldte Neuruppineark fra den lille by Neu-Ruppin nord for Berlin. De tyske billedark var billige, men upopulære i Danmark efter 1864. Derfor udgav litograf Alfred Jacobsen fra 1874 serien »Danske Billeder«, hvori der 1888 også indgik et ark med »Figurer til Paaklædning« tegnet af Carsten Ravn.

Bogens to største afsnit hedder: »Påklædningsdukken i begyndelsen af det tyvende århundrede«, og »Påklædningsdukkernes guldalder«. Heri afbildes og kommenteres i alt ca. 75 påklædningsdukker,

som ark eller udklippede, de allerfleste i farvetryk. I teksten sættes hver enkelt påklædningsdukke ind i en kulturhistorisk sammenhæng. Det er nemlig karakteristisk for påklædningsdukker, at de altid har reflekteret de skiftende tiders ligeså skiftende skønhedsideal. I den forbindelse nævner forfatterne idoldyrkelsen, som spiller en væsentlig rolle i påklædningsdukkers udbredelse og popularitet. Som reklamefigurer blev påklædningsdukker lanceret 1940 af kiksfabrikken Jensen og Møller, København, som gennem 25 år udsendte påklædningsdukkerne Store Marie, Lille Marie og Sorte Marie med tilhørende dragter. Dukkerne i det rød-hvide tøj var tegnet af Gerda Vinding i flere varianter, og kampagnen blev en stor succes. Arkene lå i kiksrukkerne og de kunne også købes hos købmænd. Gerda Vinding fortsatte med at udsende påklædningsdukker på eget forlag. Flere fremtrædende tegnere fremstillede påklædningsdukker, og efterkrigstiden blev påklædningsdukkernes guldalder. Gerda Vindings ark kom i oplag fra 50.000 til 200.000 stk. Mange tegnere af påklædningsdukker foretrak at være anonyme, men det er alligevel lykkedes forfatterne at identificere 35 danske tegnere, som opregnes med biografiske data bag i bogen.

Denne påklædningsdukket bog er glimrende – set på de voksne samleres præmisser – man kunne have ønsket, at de egentlige brugere – børnene – var kommet lidt mere direkte til orde med deres pigedrømme.

Ib Varnild

**Eske K. Mathiesen:
En arbejdsdag i tørvemosen**

Tegninger og træsnit af Erling Frederiksen. København, Arbejdermuseet, 2000, 94 s., ill. ISBN 87-88626-22-9. Kr. 98,-.

Under besættelsen var der stor efterspørgsel på tøv i Danmark, til erstatning for den brændsel som ikke kunne skaffes på grund af krigen. I 1943 blev der således produceret 6 mio. tons. Gravning, tørring og transport af tørvne krævede store mængder arbejdskraft. Arbejdet »i mosen« var hårdt, men relativt vellønnet, og sikkert

et godt tilbud i en tid hvor arbejdsløsheden var en trussel for mange.

Et af de steder hvor der blev gravet tørv var på Grindstedegnen. Kunstneren Erling Frederiksen (1910-1994), som havde familie i Grindsted, skildrede i 1945 arbejdet i tørvemosen i en serie på 32 træsnit. Det er disse som nu for første gang udgives samlet i bogform. Bogen indeholder desuden en række tegnede skitser og forstudier til træsnittene. Eske K. Mathiesen har skrevet bogens indledende kapitler, som bl.a. fortæller grundigt og interessant om Erling Frederiksen. Vi får her et indtryk af en sympatisk kunstner – der også i en periode var professor ved Kunstakademiet – som var optaget af at forstå og gengive samtiden og hverdagen. »Solidarisk realisme« kalder Mathiesen Frederiksens kunst. Frederiksen var en alsidig kunstner: både billedhugger, maler og grafiker. Han var også en aktiv formidler, bl.a. i Arbejdernes Kunstforening.

De 32 træsnit er opdelt i to afsnit, efter de to forskellige metoder til fremstilling af tørv: skæretørv og tørv som presses på maskine. Fremstillingen følger i hovedsagen de forskellige momenter i produktionsprocessen, som således skildres ganske systematisk. Til indledning og afslutning af serien findes nogle snit som viser henholdsvis morgenmad og turen til arbejdet og fyraften og hjemtur, og indimellem skildres frokostpausen og middagshvilet. Eske K. Mathiesen har med hjælp fra kunstnerens enke og hendes bror, som selv var med i mosen, forsynet træsnittene med kortfattede tekster, som beskriver sceneriet og identificerer nogle af personerne.

»Både kunst- og kulturhistorisk interesserede kan glæde sig over serien«, skriver Mathiesen. Hvordan fungerer træsnittene som kulturhistorisk dokumentation? Vi får et fint vue over tørvegraverens arbejdsdag, bogstaveligt talt fra solopgang til solnedgang. Som nævnt præsenteres de enkelte momenter i arbejdsprocessen systematisk og i rækkefølge. Når det kommer til detaljen kommer fremstillingen imidlertid til kort. Der er ikke meget at hente for den der f.eks. vil vide hvordan tørvegraverens forskellige redskaber præcist så ud, eller hvordan man holdt på dem. Det ligger na-

turligvis i mediets natur: et træsnit er ikke nær så egnet til den slags som et fotografi. Men det ligger også i Frederiksens udtryksform: hans interesse er tydeligvis ikke detaljen, men linier og figurkompositioner, som indimellem bliver næsten kubistiske i stilen.

Nu kan detaljerigdom for så vidt sagtens undværes, hvis vi får noget andet i stedet. Netop med en kunstners fremstilling i et kunstnerisk medie er der en chance for at få formidlet noget af det mere subjektive, stemningen, det som ofte vanskeligt kommer med i den »objektive« dokumentation. Desværre er det heller ikke her man finder disse træsnits styrke. Det er som om de er for nøgternt registrerende og figurerne for stiliserede. Middagslurens hvile og arbejdets kraftanstrengelse, glæden ved at tage fat og smerterne i den bøjed ryg, munterheden i en pause og det sammenbidte slid, de små dramaer og den monotone gentagelse – det hele skildres på samme måde, så det kan være svært at se forskel under Grindstedegnens evigt ternede himmel.

Desværre, må man sige, for kunstnerens forehavende er som sagt yderst sympatisk. Det kan naturligvis være at det blot er denne anmelders øjne der er for ufølsomme? Det må læseren selv afprøve.

Lars K. Christensen

Kirsten Lindberg: Sirenernes Stad København

By- og bygningshistorie før 1728. V. Nykøbenhavn. (XV + 590 s.) 2000. Engelsk resumé 7 s. Tegninger og kort, heraf 5 løse indlagt bag i bogen. ISBN 87-89224-56-6. Kr. 350,-.

Kirsten Lindberg fortsætter fortrødent sit arbejde med den omfangsrige skildring af Københavns bygningshistorie til omkring 1740. Af de foregående fire bind omfatter de tre første Gammel København, mens det fjerde fortæller om Christianshavns opkomst og udvikling til denne bydels inddragelse i København i 1674. Det foreliggende bind beskriver udviklingen i Nykøbenhavn, det nuværende Sankt Annæ Øster og Vester Kvarter. De tre første bind

blev anmeldt i Folk og Kultur 1997, det fjerde samme steds i 1999.

Da de fem bind er opbygget på samme måde, bliver bind fem ikke gennemgået i detaljer her, men der henvises til ovenstående anmeldelser. Om bindet kan nævnes, at det som i de forrige indledes med en introduktion om kildegrundlaget, stofets afgrænsninger og forudsætningerne for de mange skitser og tegninger. Herefter følger et afsnit om tiden før 1677, derpå hovedafsnittet (350 s.) om perioden 1677-1740, et afsnit med eksempler på bygningshistorier fra områdets to kvarterer, og endelig konklusion, kildeoversigt, registre og engelsk resume.

Forfatteren nævner, at der er udgivet mange bøger om Nykøbenhavn, men at de fleste behandler tiden efter 1750. Tiden fra 1580 til 1750 har, som forfatteren bemærker, »ikke haft samme bevågenhed«, og adskillige københavnshistorikere – hvem nævnes ikke – har hævdet, at Nykøbenhavn var næsten ubebygget i 1749. Forfatteren vil beskrive området før 1728 og tilbagevise denne fejlagtige påstand. At det er så som så med bevågenheden, er dog ikke så mærkværdigt, da der næsten ikke er bevaret bygningsbeskrivelser fra kvarterets tidligste periode. Grundtaksten 1661 er bevaret, som det er tilfældet for resten af byen, men først i 1677 er bebyggelsen af almindelige beboerseshuse så udbredt, at området overføres fra den udenbys til den indenbys jordebog og dermed indlemmes i København som dens 10. kvarter.

Bogens vigtigste grundlag er arkivalisk, mens arkæologiske eller bygningsarkæologiske undersøgelser ikke er inddraget. Det er en alvorlig anke, at forfatteren ikke har set nærmere på de arkæologiske rapporter i Københavns Bymuseum og de beretninger, der er udkommet i 1996 og 1999, men som har været tilgængelige før den tid. Dette materiale indeholder meget væsentlige nye oplysninger og korrektioner til Københavns tidlige historie.

Da vurderingsforretningerne med bygningsbeskrivelser kun er sparsomt bevaret for perioden 1681-1712, er det som i de tidligere bind, især tiden 1712-1728, der er belyst. Som kilder hertil er brugt Ramsings matrikelkort 1689, bykortet 1728 og Ged-

des kort. Dateringen af dette kort er utydeliggjort ved en trykfejl (s. 542), men der er tale om kortet fra 1757. Det er ikke nævnt i litteraturlisten, hvor man heller ikke finder Ramsings kort. Begge kort er ganske vist anført et eller andet sted, men ikke der, hvor det forventes.

De overordnede byggerier Kastellet, Rosenborg, Nyboder, Sophie Amalienborg m.fl. beskrives detaljeret. Oplysningerne stammer hovedsageligt fra tidligere trykte værker og har derfor ingen primær værdi, men sammenskrivningen giver en praktisk samlet oversigt over områdets udvikling.

Værkets hovedafsnit hviler på en gennemgang af ældre kort, jordebøger og grundtakster og på primær forskning i prioritetsvurderinger og skøder. Med bygningsbeskrivelserne i vurderingerne som grundlag er der gjort rede for hver enkelt bygnings historie, og i mange tilfælde er bygningerne gengivet i rekonstruktions-tegninger af såvel grundrids, planer som facader, der giver et indtryk af husenes udseende og beskaffenhed. Forfatteren anfører, at tegningerne er »signaturtegninger«, og at de ikke bringes som eksakte gengivelser, men som »principtegninger«. Man får et godt indtryk af bygningerne, men i mange tilfælde mangler bygningernes gadenumre desværre på tegningerne. Foruden meget detaljerede beskrivelser i teksten er alle oplysninger om hvert matrikelnummer samlet i et register, så man herfra kan søge tilbage til teksten og således her få alle oplysninger om hvert enkelt hus. Registret er opstillet efter 1689-matriklen, og kilder er anført med arkivsignatur, så man uden søgning i registreringer kan bestille dem på arkivet. Udover dette fortjenstfulde registreringsarbejde har forfatteren identificeret mange vurderinger og fået dem anbragt på deres rette plads i arkivet.

Foruden bygningstegningerne er tegnet kort over områdets tilstand i 1620 og 1661. På grundlag af Ramsings rekonstruktioner og kvarterbøger er der tegnet kort over begge kvarterer i 1689 og 1728 samt et kort over vandforsyningsnettet i 1728 med oplysninger fra Resen fra 1682. Disse kort ligger som løse bilag bag i bogen. Endelig er der i selve teksten indføjede talrige kort over mindre dele af byen, ske-

maer over hustyper, bygningsmaterialer, alder og værdi, etageantal, trapper og fast inventar samt erhvervsfordeling m.m.

Ved uddrag af oplysninger fra kilder, der kun omfatter en del af en helhed, opstår problemet om, hvorvidt man kan slutte fra den mindre, bevarede del til helheden, d.v.s. om oplysningerne er repræsentative.

Dette problem blev berørt under forsvaret af afhandlingen, og forfatteren forklarer det her yderligere s. 69-76. Antallet af beskrivelser er imidlertid uklart, og da antallet af bygninger er steget fra 1689 til 1728, betyder det at forfatterens beregninger hviler på under halvdelen af de eksisterende bygninger. Spørgsmålet er da, om de anvendte beskrivelser er repræsentative for hele området. Da samtlige bevarede beskrivelser er brugt, og der formentlig ikke eksisterer andre, må det billede, der gives af bebyggelsen, dog anses for at være det nærmeste der kan fremskaffes. Dette forhold er ikke forklaret. Til gengæld har forfatteren på udmærket måde redegjort for udvælgelsen af vurderingsmændene og for indholdet af deres beskrivelser.

Da matrikelregistret som nævnt er opstillet efter 1689-matriklen, er et jævnføringsregister mellem matrikelnumrene 1689-1756-1806 nødvendigt, hvis man ikke kender husets nugældende nummer. Et sådant register er ikke med i bogen, og henvisningen til Ramsings register er ikke særlig praktisk, da det endnu ikke er udgivet i rækken af hans kvarterbøger. Forfatteren henviser derfor også til Groves register, der bygger på kilder fra 1728-1729.

Litteraturhenvisningerne er ikke fuldstændige. Udvalget af værkerne er tilsyneladende foretaget med rund hånd, som om det gjaldt om at få så mange titler med som muligt. Mellem kronikker og kugebøger optræder også andre titler, som burde være udeladt ved en nøjere gennemgang.

Navneregistret er som i de tidligere bind opstillet efter personernes fornavn, hvilket med moderne søgemidler er helt utilfredsstillende, og registret er iøvrigt meget begrænset i forhold til det store antal personer, bogen omtaler. Forfatteren stiller dog i udsigt, at der i et kommende bind VI vil

blive bragt et register efter efternavn. Det bliver forhåbentlig omfattende og dækkende, da mange brugeres indgang til bøgernes indhold går gennem registrene.

Det kan ikke undgås, at man under arbejdet med en svunden tid støder på ord og begreber, som i vore dage virker fremmedartede eller uforståelige. Det er derfor prisværdigt, at en lang række gammel-dags ord er søgt forklaret i en særlig ordliste. Forfatterens liste over konsulterede værker er dog mangelfuld, og ordlisten er derfor ligeledes mangelfuld. En del af ordene er ikke forklaret, men kunne dog være tydet ved yderligere søgen i gængse ordbøger eller i andre opslagsværker.

Ved brug af et så stort håndskrevet materiale vil der uvægerligt ske mange fejl-læsninger og fejlfortolkninger. Dette sammen med talrige trykfejl og misforståelser betyder, at man må bruge værket med omtanke.

Forfatteren har begivet sig ind på områder, som forudsætter dybtgående historisk viden og kendskab til kilderne. I mange tilfælde opfyldes disse krav ikke, og man lades derfor ofte i tvivl om, hvorvidt forfatterens tolkninger er rigtige.

I et så omfattende og detaljeret kilde-materiale som er benyttet her, vil der altid opstå fortolkningsvanskeligheder, ligesom der kan være divergerende meninger om generelle prolemer. Den skepsis som Christian IV.s bybygningsarbejder behandles med virker f.eks. ikke berettiget. Trods fejl-greb og tilsyneladende uhensigtsmæssige fremgangsmåder skabte han dog helt nye befæstningsanlæg og bykvarterer, og selv om han ofte handlede på egen hånd, må det ikke glemmes, at han ikke var ene-vældig, men til stadighed måtte tage hensyn til rigsrådets og borgernes indvendinger.

Kirsten Lindberg har med sit målbevidste arbejde belyst Københavns bygnings-historie før 1728 og skabt et værdifuldt billede af udviklingen i Sankt Annæ Øster og Vester Kvarter. Det anvendte kildemateriale har hidtil kun været brugt til belysning af enkelttilfælde men er her samlet og gennemarbejdet til en helhed, som vil være et godt grundlag for yderligere undersøgelser.

Poul Strømstad

**Finn Larsen og Rie Oldenburg:
Neri... Kujataamiut nerisaat ukiuni
1000-it
Mad i Sydgrønland i 1000 år
Food in Southern Greenland for 1000
years**

Højbjerg, Forlaget Hovedland, 2000, 300 sider, rigt ill. ISBN 87-7739-490-9. Kr. 368,-.

Museumsinspektør Rie Oldenburg fra Narsaq museum har sammen med fotograf Finn Larsen udgivet en bog om mad i Sydgrønland, som både indeholder en kulturhistorisk oversigt, madopskrifter og en visuel præsentation. Forfatteren indleder med at tage forskellige forbehold, bl.a. dette: »Her er kun givet eksempler, men ikke Hele Sandheden«. Alligevel er det en meget indholdsrig bog, der rummer stor viden om livsvilkår i Grønland, om ældre tiders mad, om nordboernes mad, om grønlandsk kost i kolonitiden, og om nutidig mad. I teksten indgår en række udtalelser fra de grønlandske informanter.

I kapitlet om livsvilkårene finder man overskriften »Man tager en sæl ...«, der henspiller på forfatterens berømte forgænger Madam Mangor, hvis kogebog udkom første gang i 1837. Fortsættelsen lyder: »... og bruger det hele!« Derefter følger en beskrivelse af, hvordan en sæl blev flænset, og hvad de enkelte dele, minus galdeblæren og indholdet af tarmene, kunne anvendes til. Blandt de opskrifter, der er placeret i margenen rundt omkring, er opskriften på sælblod tørret i rensede sæltarme, som spises sammen med tang og sortebær, og opskriften på tørret sællunge, som spises med sælspek. Afsnittet med opskrifter sidst i bogen indledes med opskriften på sælsuaasat, dvs. sælkød kogt med ris og løg.

Bogen er forsynet med forord af landsstyreformand Jonathan Motzfeldt, som kalder den en »kilde til glade erindringer«. Han opfordrer fremmede til at bruge den som »en genvej til at forstå den grønlandske folkesjæl og den grønlandske levevis«, men slutter med at mane til forsigtighed, når det gælder nogle af de gamle konserveringsmetoder: de kræver »forfædrenes viden og erfaring – og deres maver«. Også forfatteren advarer mod, at uerfarne for-

søger sig med »hengemt mad«, dvs. rått kød og fisk, der opbevares tildækket på et mørkt, køligt og luftigt sted, for, som hun siger, det er ikke nok at læse om det, det kræver også erfaring. Hvis det gøres forkert, bliver resultatet livsfarligt. At denne konserveringsform langt fra var det mest karakteristiske ved ældre tiders grønlandske madlavning, fremgår af denne udtalelse: »Vi levede jo mest af kogt mad. Når som helst, når man kunne høre nogen sige »det koger, det koger«, så var vi der straks«.

Forfatteren nævner vor tids store import af svine- og kyllingekød og de talrige grillbarer i byerne, men også at den moderne grønlandske identitet er forbundet med grønlandsk mad, og at den officielle grønlandske politik går ud på at fremme brugen af grønlandske madvarer bl.a. på offentlige institutioner. Kapitlet munder ud i citatet: »... det smager bare så godt«. Men forfatteren har tilføjet en »Uhyggelig efter-skrift«, hvor hun fortæller om de seneste års forureningsstoffer, der stammer fra den industrialiserede verden, og som nu koncentrerer i havpattedyrenes fedtlag og derfra overføres til mennesker.

Samlingen af opskrifter i bogens sidste del er både af den mere enkle slags som suppe kogt på alke og majroer og hvalbøf med bløde løg og mere krævende som »Braisseret lammetykkam med safrancrème, ris pillaw og skaldyr« og »Stegte fiskeroulader med mjøddampede grøntsager, friteret tang, stegt fiskeskind og æblesauce«. De to sidstnævnte er eksempler på opskrifter udarbejdet af levnedsmiddelskolen INUJLI i Narsaq. Bogen indeholder desuden en kommenteret litteraturliste og et register over alle informanternes navne med fødeår og fødested.

Det store antal farvefotografier, hvoraf mange er helsidesbilleder, mens andre er anbragt i margenerne, er en væsentlig del af bogen. Det drejer sig om et udvalg af en samling fotografier, som Finn Larsen har taget i forbindelse med projektet »Nunaga Narsaq«, dvs. »Mit sted, Narsaq«. I samarbejde med Narsaq museum er han i gang med at lave en fotodokumentarisk skildring af Narsaq i perioden 1991-2001. Billedernes placering i bogen er bygget tematisk op. Først nogle repræsentanter for

grønlandsk råvareproduktion: manden i sin orangefarvede overtræksdragt, der er ved at hale en sæl indenbords, og fiskeren ved påhængsmotoren med langlinerne i en stor plastikspand foran sig. Så kommer et portræt af en fåreholder med sine får i et sneklædt landskab, en rypejæger på isen med et fjeld i baggrunden, en ældre dame, der ligger på maven og plukker sortebær med fjorden med de drivende isfjælde som dekorativ baggrund og endelig en kvinde, som står i en have med nogle meget store friske og skinnende salatblade. Derefter præsenteres de grønlandske råvarer: sæler, fisk, rener, isbjørne, hvaler og fugle. Så følger billeder vedrørende landbrug, havebrug, vilde planter, handel med fødevarer og tilberedning. Der afsluttes med fotografier, der er taget direkte til brug for bogen af en del af de retter, der bringes opskrifter på. Det er kendetegnende for denne bog i modsætning til mange andre bøger om Grønland, at de personer, der har stillet op til fotografering, bliver nævnt ved navn.

I tillæg til de mange farvefotografier indeholder bogen også enkelte små sort-hvide fotografier af lidt ældre dato. Den kendte grønlandsfotograf Jette Bang har taget et par af dem, men hendes flotte fotografi fra 1936 af en grønlandshval i Nanortalik kommer dog ikke helt til sin ret i det lille format. Det ville have været en fordel med et register over alle fotografierne.

Desværre er der grund til at slutte denne positive anmeldelse af bogens indhold med en negativ omtale af dens layout. Der er lang tradition for, at nogle publikationer til brug i Grønland udgives i tosprogede grønlandsk-danske udgaver. Fordelen kan være af sprogpædagogisk art, men tosprogede publikationer laves først og fremmest af økonomiske grunde. I de senere år er man også begyndt at udgive tresprogede bøger. Det drejer sig hovedsagelig om kunstbøger, hvor en engelsk tekst naturligvis er et godt salgsargument, når det gælder et internationalt publikum, særligt i forbindelse med den stadigt voksende turisme i Grønland. Det må også være den tanke, der ligger bag den tresprogede udgivelse af bogen om mad i Sydgrønland, men det er min opfattelse, at

en bog af denne karakter ikke er egnet til det.

For at gøre det nemmere for læserne at orientere sig er overskrifterne trykt med tre forskellige farver: grønlandsk med grønt, dansk med rødt og engelsk med blå, mens billedtekster og opskrifter, der er placeret i margenen, udgør en helhed, hvor hvert sprog er trykt med sin farve. Teksternes og billedernes placering gør det nødvendigt at blade hele bogen igennem, uanset hvilket sprog man foretrækker. Man skal også vænne sig til, at opskriftsregisteret ikke findes først eller sidst i bogen, men indleder det store afsluttende kapitel, hvor opskrifterne er placeret på de tre sprog side om side. Til trods for de indvendinger man kan rejse mod tilrettelæggelsen af stoffet, er der alligevel god grund til at anbefale bogen.

Inge Kleivan

**Pirjo Markkola (ed.):
Gender and Vocation**

Women Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830-1940. I serien Studia Historica 64. Helsinki 2000.

Første gang jeg stødte på kønskonflikter i kirken var efter, at folketinget havde bestemt, at kvinder kunne blive præster i folkekirken. Man sagde, at det aldrig havde kunnet lade sig gøre, hvis kirken selv havde haft en synode, der kunne bestemme. Jeg arbejdede den gang free lance for Danmarks Radio og lavede en udsendelse, hvor jeg interviewede en kvindelig fængselspræst. Der var en 3-400 præster, som havde erklæret, at loven kunne de ikke anerkende, men de tog alligevel ikke deres afsked efter lovens vedtagelse. Fængselspræsten gav dem denne kommentar med på vejen: »Det er nu en gang bedre at være martyr med pension end uden.«

Der skulle tilsyneladende et sekulariseret folketing til den slags og ikke et kirkeligt organ. Dansk Kvindesamfund skældte Paulus ud for at forhale kvindefrigørelsen. Det var med urette, for at kvinder skulle tie i forsamlinger var faktisk et stort fremskridt, for de havde tidligere slet ikke måttet være i forsamlingerne. Det var teo-

logiske og især kirkelige tolkninger, der havde begrænset kvinders deltagelse i det sociale liv.

Har de nordiske kirker da bidraget til kvindernes frigørelse? Det var svært, fordi de nordiske kirker blev lutherske, og i Luthers kaldstanke havde kvinderne en særlig plads. Samfundet havde tre dele: Ecclesia – kirken, politia – staten og oeconomia – husstanden. Kvinden havde sit kald i oeconomia. Ecclesia og politia var reserveret for mænd. På hvilken måde bevæger kvinden sig nu ud af oeconomia i de nordiske vækkelser fra midt i 1800-tallet? Vækkelserne begynder jo i husstandene meget præget af kvinder, men bevæger sig fra det private til det offentlige, og kvinderne bevæger sig med et stykke vej. Alligevel er der en tendens til, at vækkelserne bliver erobret af mændene, efterhånden som de bliver etablerede bevægelser. Men de nye filantropiske bevægelser kan domineres af kvinder, og kvinderne bliver også her mere synlige i offentligheden, f.eks. fruntimmarföreningar.

Kvinder, som søgte emancipation, forsøgte også tit en religiøs legitimering og kom med nye tolkninger af kristendommen, hvilket i alle nordiske lande førte til ophedede debatter, når biskopper skulle forsvare den eksisterende sociale orden mod forkæmpere for kvinders rettigheder. I hele Norden bliver forskellige fortolkninger af kristendommen brugt som argumenter både for kvindernes emancipation og for at holde dem på deres hidtidige plads.

I bogen skriver Inger Hammar om kald, køn og emancipationsdebat i Sverige i 1800-tallet. Bjørg Seland skriver om kvindernes plads i den norske missionsbevægelse. Pirjo Markkola om kvinders kald i Finland. Karin Lützen om »huslighedskulturen« i danske kvinders filantropi. Og slutte- lig Inga Huld Hakonardottir om filantropi, politik, religion og kvinder i Island i perioden inden den moderne velfærdsstat.

Om bogen er god eller dårlig, det kan jeg ikke bedømme. Det er en videnskabelig bog, fyldt med noter, som man kan springe over. Jeg vidste næsten ikke noget om området, hvilket denne lille artikels indledning tydeligt vidner om. Nu er jeg blevet meget klogere.

Per Salomonsen

O. P. Pettersson:

Nybyggares dagliga leverne

Nybyggare i Vilhelmina i mitten av 1800-talet. 482 sider, ill. Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå Serie C. Folkminnen och folkliv nr. 9. ISBN 91-86372-32-7. ISSN 0349-618x. Kr. 250,-.

O. P. Petterssons værk »Nybyggares dagliga leverne« er ikke kun en bog om nogle af de mennesker, der koloniserede Lapmarken i Västerbotten i 1800-tallet; det er et kulturhistorisk og litterært epos af enestående rang, fortalt i en langsom, monumental prosa, som på en ejendommelig måde får landskabet og de små og store begivenheder til at stå helt tydeligt. De kan noget mærkeligt med sproget deroppe i Norrland, der er ro i det, ingen hast, alt er vigtigt. Man kan genfinde denne frugtbare ro hos andre betydelige Norrlands-forfattere, hos Gustav Hedenvind-Eriksson, hos Elof Högberg, i Stina Aronssons prosa. Hvor har de fået den fra? Er det den drevne, mundtlige fortællers evne til at bane sig en sti gennem en skov af digressioner, der har fundet ind i skriftsproget? Eller er der et ekko af bibelsproget? Hedenvind fortæller et sted, hvordan han som dreng vinternatten igennem sad og læste i Karl XIIs bibel til lyset fra fuldmånen.

Det er et enestående kulturbillede, den gamle kulturhistoriker O. P. Pettersson, som ellers især er kendt for sit værk »Gamla byar i Vilhelmina« (1941-46), ruller op for læserens øjne. Dagligdagen skildres som det eventyr, den er, når intet er selvfølge- ligt, men alt skal tilkæmpes, skabes, opfindes, organiseres. Man ser en kultur blive til, hører om jagt, fiskeri, landbrug, sankning og alle de gøremål, der hører sammen dermed: Husbygning, bådbygning, vævning, bagning. Her er mennesker og vejr, så man ikke glemmer, i denne nybyg- gernes encyklopædi. Som sådan kan denne håndbog i overlevelse i vildmarken faktisk bruges, da den er forsynet med register og ordforklaringer.

Olof Petter Pettersson (1859-1944), folkeskolelærer og kulturhistoriker, skrev oprindeligt sit værk som en spørgelistebesvarelse til landsmålsarkivet i Uppsala i 1935:

2048 håndskrevne sider om opbygningen af samfundet Dorris, der ligger ved vestenden af søen Malgomaj i Vilhelmina Sogn. Mange gode kræfter har sørget for at værket nu har set dagens lys. Kommunalbestyrelsen i Vilhelmina tog initiativet, og DAUM i Umeå har haft hånd i hanke med arbejdet. Noget særligt ved bogen er dens fotografier. Nils Eriksson har skildret gøremål, redskaber og mennesker. I mesterfotografen Sune Jonssons billeder får man en forestilling om den natur, der i sin tid mødte nybyggerne. Sune Jonsson rører ved dybe strenge med sin kunst. I sit anlæg er den dokumenterende, som sådan fremragende; men den fortæller også om værdier, der ligger udenfor tiden, og som det er svært at håndtere i et såkaldt sagligt sprog.

Det er en glæde at stifte bekendtskab med denne i alle måder smukke bog. Norrlandsforskningen har fået endnu en vigtig kilde offentliggjort. Og nordisk folkelivsforskning har fået endnu en klassiker, serveret på et sølvfad.

Eske K. Mathiesen

Ole Meyer: De tavse bygninger

Billedbog, 240 sider. Forlaget Aristo. ISBN 87-985103-5-5. Kr. 375,-.

For den, der regner det som en uforglemmelig arkitektur-oplevelse at have stået i det flimrende spil mellem lys og skygger i et teglværks tørrelade; som er betaget af den fornemme enkelhed i de gamle maste-skure på Holmen i København, og som fra barnsben har foretrukket brændselsskures og værksteders saglighed fremfor ridder-sale, er det en fornøjelse at få arkitekt Ole Meyers fotobilledbog »De tavse bygninger« i hånden. I gode fotografier har han dokumenteret sjældne arkitektoniske værdier i netop teglværker, lagerlader, trælast-lagre, drivhuse, skure og andre bygninger, som ikke skal behage men gøre nytte. Sådanne huse indgår normalt ikke i arkitekturhistorien, i alle tilfælde ikke med særlig stor vægt. Det er jo sjældent huse, hvor kendte arkitekter har boltret sig, oftest er det anonym, lokal arkitektur bestemt af håndværkerkunnen, traditioner, og så naturligtvis funktionerne.

Ole Meyer fortæller, hvordan han som ung arkitekt efter anden verdenskrig rejste til Grækenland for der at beundre og studere enkelheden og skønheden i den lokale byggeskik. Og han nævner den dengang, og stadig, grasserende beundring for japansk arkitektur. Efterhånden fandt han ud af, at vi i Skandinavien havde folkelig byggeskik med tilsvarende værdier, bl.a. i kystbebyggelsernes træarkitektur. Altså huse og skure i slægt med bådene på vandet; arkitektur der var mønstre af lethed og mådeholdent materialeforbrug, som han understreger et sted.

Om de enkelte bygnings historie, om bygherrerne, arbejderne og produkterne får man ikke meget at vide i bogen. Det er slet ikke dens ærinde; der er ikke tale om industriel arkæologi eller arbejds historie. Meyer har villet give os en billedbog om nogle elementære glæder ved arkitektur, når den er bedst. Hans bog har lånt af sit emnes lethed, af prunkløsheden i det gode håndværk. Den handler om lutter nyttige huse, men den er ren fornøjelse.

Eske K. Mathiesen

Jørgen Jensen: Rav. Nordens guld

København, Gyldendal, 2000. 200 sider, rigt ill. ISBN 87-00-39428-9. Kr. 299,-.

Mariann Ploug (red.): RAV

Varde, Ravmuseet og Museet for Varde by og omegn, 2000. 152 sider, rigt ill. ISBN 87-89834-36-4. Kr. 100,-.

Rav er et materiale, der gennem tusinde år har fascineret. Enhver, der har gået langs stranden og kigget efter de eftertragtede honninggule klumper ved, hvor stor en oplevelse det er endelig at stå med et stykke rav i hånden. Materialet kan ikke sammenlignes med noget andet: dets særlige glød, lethed og blødheden. Emnet rav har ikke kun appel til strandsamlere, men også til fagfolk. To historiske bøger med rav som udgangspunkt er netop udkommet.

Arkæologen Jørgen Jensens bog er en revideret udgave af *Nordens guld* fra 1982 og den beskæftiger sig især med rav i forhistorisk tid gennem stenalder, bronzealder, jernalder samt vikingetid. Bogen gi-

ver også en introduktion til ravets oprindelse og forekomst. Ikke kun det danske materiale er belyst, men også det nordiske ravs spredning ud over hele Europa følges. Jørgen Jensen skildrer brugen af rav som materiale til smykker og figurer, men altså også som handelsvare og bytteobjekt. Bogen er bygget kronologisk op med et afgrænset kulturhistorisk tema: at se på fortiden som en kontrast til nutiden, hvor ravets skiftende betydninger er omdrejningspunktet. Bogen er illustreret med en række kendte og skattede fund fra oldtiden.

Mariann Ploug har redigeret bogen fra Ravmuseet, der åbnede i 1998. De mange besøgende har efterlyst et katalog fra udstillingen. Opgaven er løst ved at udgive de let redigerede udstillingstekster med illustrationer af udvalgte genstande fra museets samlinger, men også fra andre museer og samlinger rundt i Europa. Teksten består af forskellige emner som: rav i naturen, oldtidens rav, rav fra den klassiske oldtid, fyrsternes rav, rav for borgere og bønder, rav for folket, alverdens rav og endelig rav i Danmark. Interessant er gennemgangen af, hvordan ravet er indgået i nyere tids økonomi gennem ravhandel og som bierhverv langs kysten, og hvordan skiftende lov og ret har været gældende med hensyn til ejendomsretten til ravet. Først 1871 blev ravsamling frit for alle. Bogen er forsynet med en fyldig litteraturliste og mange smukke illustrationer af ravets forunderlige anvendelsesmuligheder.

De to bøger supplerer hinanden godt, selvom der også er overlapninger. Begge har et naturhistorisk afsnit om ravs beskaffenhed, anvendelse og geografiske udbredelse. Begge beskæftiger sig med oldtidens rav, men hvor det er hovedemnet hos Jørgen Jensen, er vægten hos Mariann Ploug lagt på den nyere historie helt op til i dag. I begge bøger lyser glæden ved at præsentere museale genstande udført af rav. Men hvor Jørgen Jensen har et styrende perspektiv for bogen, mangler Mariann Plougs bog tilsyneladende en ramme for, hvad der skal med og hvad ikke. Bogens mange forskelligartede temaer gør, at der præsenteres mere end reflekteres. Alt skal tilsyneladende

med. Uanset tid og sted. Måske beror det flagrende indtryk på, at det ikke altid er så nemt at udgive udstillingstekster i bogform? Disse indvendinger skal dog ikke overskygge det faktum, at bogen har indbydende kvaliteter. Begge bøger giver på bedste vis en bred indføring i emnet til glæde for mange og kan anbefales, inden turen næste gang går til stranden.

Lykke Pedersen

Reidar Bakken: Snikkaren Aslak Olsen Lie

Bygdekunstnar i Valdres og Wisconsin 1798-1886. Craftsman on two continents. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo, Novus forlag, 2000. 143 sider, ill. ISBN 82-7009-315-8. Kr. 275,-.

Den norske bygdesnedker Aslak Olsen Lie (1798-1886) udvandrede som 50-årig til Wisconsin, USA. Trods bogens titel er hovedvinklen ikke biografisk, men snarere studiet af materiel kultur ud fra en enkelt mands liv og arbejde. Interessen for Lie's snedkerarbejde begyndte i USA, men ledte snart til en efterforskning på begge sider af Atlanten. Etnologen Reidar Bakken præsenterer det indsamlede materiale, men har også udvidet perspektivet. Aslak Lie's liv på to kontinenter viser sig at være et spændende bekendtskab. Han voksede op under husmandskår i det fattige Norge, mens napoleonskrigene rasede i Europa. Aslak Lie blev en særdeles dygtig snedker og billedskærer, men hans arbejde kom også til at omfatte smede-, tømrer-, maler- og murerhåndværk. Lie signerede og daterede sine møbler, så det er muligt at identificere og følge hans arbejde ret indgående. Dette giver en mulighed for at følge hans kunstneriske og tekniske udvikling, men også hans skiftende markedsføringsteknikker. I begyndelsen signerer han sig som »Corporal«, hvor hans militære titel skulle borge for kvaliteten, senere forsyner han fx chatoller og skabe med navn og dato og nogen gange også med små indskrifter. I Norge når Aslak Lie også at bygge to boliger til sin egen familie, og hans sociale opstigning markeres i skiftende byggestil. Hele familien udvandrede – trods en vis økonomisk

frengang – til Wisconsin i 1848. Her bygger Lie (eller Lee, som familien begynder at kalde sig) sit tredje hjem med værksted. Hvor han i Norge måtte tilpasse sig til kundernes lokale smag, må han »over there« tilpasse sig til det økonomiske marked. Aslak Lie opfattede sig selv som kunstner, uddannet som han også var i Christiania (Oslo), hvorfra han kendte tidens mode, men bygdefolket ville hellere have de kendte »gammeldags« former med rococo og empire-indslag. I USA så Lie en chance for at kunne arbejde mere frit, men her blev det på markedets hårde betingelser. Han blev nødt til at udvide sit repertoire til også at levere enkle møbler som stole og borde. I Wisconsin udviklede han sig til også at blive formgiver og indretningsarkitekt og stod for opbygningen og indretningen af to lokale kirker. Lie havde naturligvis sin norske baggrund med i arbejdet, så kirkerne blev amerikanske med norske indslag. Nordmændene var i øvrigt kendt for deres hurtige tilpasning til amerikansk liv, men i Lie's arbejder spores traditionelle indslag, hvor han direkte viderefører norske teknikker og stil. Reidars Bakken redegør for tre forskellige forandringsprocesser, som kan spores i Lie's arbejde: henholdsvis tradition, traditionalisme og revitalisering. Det er således Reidar Bakken fortjeneste at nuancere begrebet »folkekunst« til også at omfatte bevidste afsætningsstrategier og tilpasning til et skiftende marked.

Det er fantastisk inspirerende, hvor meget materiale holdet bag bogen mere end 100 år efter Lie's død har kunnet grave frem. Det drejer sig om materiel kultur i form af bevarede bygninger og møbler, men også arkivalier, fotografier m.v. Bogen er glimrende illustreret med fotografier af møbler og interiører samt tegninger af udvalgte detaljer.

Bogen er naturligvis interessant for møbelinteresserede og lokalhistorikere i Valdres og Wisconsin, men også for et bredere publikum, der på mikroniveau ønsker at følge en ændringsproces. Det biografiske perspektiv har været frugtbar, idet det strukturerer emnet og giver et nærbillede af kulturelle forandringsprocesser over to kontinenter.

Lykke Pedersen

Mads Lidegaard:

Danske søer og vandløb fra sagn og tro
København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1999. 257 sider, rigt ill. ISBN 87-17-06909-2. Kr. 269,- indb.

Med dette bind om traditioner knyttet til søer og moser, kilder, bække og åer, broer og vadesteder, have, bæltter og fjorde, revler, strande og klinter, har Lidegaard afsluttet sin tetralogi om det danske sagnlandskab (jf. *Folk og kultur* 1999). Stoffet er som i de tre andre bøger om sten, træer og høje topografisk ordnet, og der er kort med markering af omtalte sogne (så godt det nu lader sig gøre med vande etc.) samt et stedregister. I indledningen redegøres for de relevante trosforestillinger, vandenes overnaturlige væsener: havets, søens, åens og mosens folk, og de hyppigst forekommende sagntyper: Vætternes færgefart, so-i-seng sagnet, sunkne byer og bortfløjne kirkeklokker, pigen der trådte på brødet, tavsheden, som blev brudt, krigsskatte, stormfloder, bundløse søer og et langt afsnit om druknede piger. Mange af disse traditioner går ifølge forfatterens opfattelse tilbage til førkristen tid. F.eks. mener han, at der bag so-i-seng sagnet (om præsten, der bliver hentet til en gård for at give den sidste olie til en døende, som viser sig at være en so) kan gemme sig minder om den store moder, der ofte optræder i griseskikkelse. På samme måde relateres hovedløse gengangerdyr til hedenske offerfester, og sagn om sunkne bryllupskøretøjer sættes i forbindelse med Frøjs kørende brud på sin årlige tur over de jomfruelige vårmarker, der sluttede med det makabre ritual at kaste vogn og brud i offersøen. I det hele taget kan Olrik, Gravlund og Ellekilde glæde sig i deres grave, for deres teorier bliver hyppigt taget op i denne bog. Omvendt har forfatteren ikke meget til overs for den nyere og ellers veletablerede folkloristiske opfattelse, at det meste er vandrehistorier: »Et sagn, der ligner en vandrehistorie, kan skyldes en udbredt skik, der har sat sig enslydende spor forskellige steder« (s. 61). Stærkest står forfatteren der, hvor arkæologien kommer ham til undsætning. I Kølholmrenden i Roskilde fjord, hvor dronning Margrethe ifølge sagnet havde sænket et

skib fyldt med sten for at spærre for fjenden, fandt man de vikingeskibe, som nu er udstillet i Roskilde. Af lidt ældre dato er Kanhavekanalen på Samsø, som af sagnene sættes i forbindelse med svenskerne, polakkerne eller Harald Blåtand, men hvor træværket nu er dateret til længe før, nemlig 726. Fremstillingen er engageret og der er mange spekulationer over, hvordan de mærkelige traditioner lader sig forklare. Et sted siger forfatteren ligeud, at han godt kan se, at de fremsatte teorier modsiger hinanden, men de er da også kun nævnt for at antyde forskellige *muligheder* for tolkning (s. 56). Over for mosekønen, giver forfatteren imidlertid fortabt og spørger rådvildt: »Er hun den samme som ellefruen?» (s. 42). På ingen måde! Vi er kommet over i en helt anden genre, som intet har at gøre med folketro: »mosekønen brygger« er bare en pragtfuld folkelig metafor for, når tågen står tæt over mosen. Bogen er fremragende illustreret med forfatterens egne fotografier, f.eks. af Store Blåkilde ved Madum sø i farve (s. 182) og med fine tegninger af Jette Jørgensen, som er sluppet bedre fra det denne gang end i de to foregående bind.

Gustav Henningsen

Bodil Hansen:

Fjends Herred – Jyllands Midtpunkt

Udgivet af Skive Museums forlag. 384 sider, ill. ISBN 87-88126-15-3. Kr. 298,-.

Fjends Herred ligger midt i Jylland, næsten omgivet af vand med Limfjorden mod nord, med vandrige åer i øst og vest og mod syd afgrænset af Alheden. Herredet består af 19 sogne. Ved kommunesammenlægningen i 1970 kom de sydlige sogne til at tilhøre den nyoprettede Sydfjends kommune. Nordfjends, der væsentligst ligger nordøst for Skive med sognene Ørum, Ørslevkloster, Højslev, Dommerby, Lundø og det meste af Kobberup, blev sammenlagt med Skive kommune, mens Taarup og Kvols kom til Viborg kommune.

Når betegnelsen Fjends stadig bruges flittigt, skyldes det sikkert, at der stadig er en samhørighed mellem indbyggerne, fjandboerne, på grund af herredets afgrænsede beliggenhed.

På 370 sider beskriver Bodil Hansen Fjends Herreds 19 forskellige sogne. Min umiddelbare tanke var, at nu ville forfatteren præsentere 19 korte sognehistorier eller en topografisk beskrivelse. Men nej, forfatteren fremhæver de særlige ting, sognene har at byde på af natur, dyreliv, oldtidsfund, voldsteder, sagn, kirker, kirkegårde, huse, gårde, herregårde, byer, søer, historiske episoder, kendte mænd og kvinder, mindesmærker og meget mere.

Bodil Hansen starter rejsen gennem Fjends Herred i Mønsted sogn, hvor der ved en rastepads ved hovedvej 16 af Turistforeningen for Viborg og Omegn i 1946 er rejst en sten, der markerer Jyllands midtpunkt, mellem Vesterhavet og Kattegat og mellem Skagen og grænsen. Tæt ved Jyllands midtpunkt nord for landevejen ligger Kvallestedgaard, og syd derfor ligger Bøgehøjen, hvor Fjends Herreds tingsted var fra 1688 til 1779. Mest kendt er Mønsted vel for sine kalkgruber. I mere end 1000 år er der brudt kalk i Mønsted og Daubjerg, hvor der skulle findes noget af det bedste kalk i landet. Siden 1953 er der ikke brudt kalk fra gruberne. I dag er gruberne en turistattraktion, hvor man kan gå en tur på 12 km under jorden, hvis man har en god kondition. Kalkgruberne bebos endvidere af op imod 10.000 flagermus, der sover vintersøvn ca. 220 dage om året.

Når turister kommer til nabosognet Smøllerup kirke, spejder de efter den gamle kirkeklokke i kirkens tårn, som menes være støbt omkring 1050-1100, og som sandsynligvis er Nordens ældste kirkeklokke i brug. I 1982 fik kirken dog en ny afløser for den gamle klokke, som nu kun bruges ved indledningen af de store højtidere med jule-, påske- og pinseringningen.

Fra Daubjerg vrimler det med sagn og gamle fortællinger fra Dagbjerg Kalkgruber og højene Flintbjerg, Drost Peders Høj og Daubjerg Daas. Adskillige forfattere såsom Steen Steensen Blicher og Jeppe Aakjær har skrevet om Daubjerg Daas. Og folke-mindesamleren Evald Tang Kristensen har optegnet flere sagn om Daasen, der ved midnatstid hæver sig på fire gloende pæle, så man kan se ind til troldefolket.

I Sønder Resen sogn findes en mindepark for hedens pionerer. Gården Kongenshus med sine 2207 tønder land hede

blev opkøbt i 1941 og omdannet til en selvejende institution, Kongenshus Mindepark, som indviedes i 1953. Så sent som i 1998 har hedemaleren Hans Smidth også fået sit navn på en sten i mindeparken. Han tilbragte mange somre som nabo til Kongenshus hos en familie i Resenfælde og skulle engang have sagt om egnen: »Intet Steds i Danmark er Heden saa skøn som her«.

Den sjællandske forfatter Meir Goldschmidt kom en dag i 1860 kørende fra Viborg og var forundret over de tætliggende Vroue og Vristed kirker. Han skrev senere »Naar man nærmer sig ses to hvide Kirker tæt op af hinanden, som om Landet af Glæde over ikke at være Hede havde faaet Tvillinger«. Vroue kirke har bevaret sit gamle inventar. Mest særpræget er malerierne på stolestadernes låger og panelerne fra begyndelsen af 1700-tallet, som også kendes fra to andre kirker i Fjends Herred, Ørum og Gammelstrup og derudover fra Sønderogn kirke i Viborg og Horsens klosterkirke. Endvidere har Vroue sin smukke bevarede præstegård fra 1723, som nu er fredet. Grunden til, at den tæt liggende Vristed kirke ikke har så meget gammelt inventar, er en brand i 1776. Der skete det, at imedens sognepræsten og en aviskarl var i Iglso for at udtage tiende korn, havde tjenestepigen fyret godt op under gruekedlen til brygning. Medens vandet var ved at blive varmt, var hun gået fra bryggerset et øjeblik. Da hun kom tilbage, var flammerne fra gruekedlen slået ud og havde antændt en dyngge høvlspåner, der i løbet af et øjeblik var blevet til et knitrende bål. Præstekonen og pigen råbte om hjælp, folk kom styrtdende til, men i løbet af få minutter var den gamle præstegårds seks stråttækte længer omspændt af flammer. Værst var det, at præstegården lå tæt ved kirken, og vinden blæste i den retning. En gnist var sprunget over til kirketårnet, hvorfra flammerne stod ud, og i løbet af en halv time var kirken og præstegården forvandlet et brølende ildhav. Fra kirken reddedes så godt som intet, kun en enkelt kirkebænk og kirkedøren. Til stor ærgrelse for nutidige slægtsforskere blev de gamle kirkebøger også flammernes bytte.

Ad landevejen fra Vristed mod nord kommer man til Fly sogn, hvor en vej til

venstre går til Aakjær. Det var herfra en 20-årig ung mand ved navn Jeppe Jensen havde skrevet en artikel i Skive Folkeblad med overskriften: »Rapporten fra Revolutionen i Fly«. Den senere kendte digter Jeppe Aakjær havde skabt »revolution« og blev indsat i Viborg tugthus i 17 dage. Sagen var dog for tynd, og anklagen blev trukket tilbage, men de 17 dage havde været strenge nok endda. Jeppe Aakjær var født i Søndergård i Aakjær i 1866, faderen var gårdejer og ikke en af de »fedeste«. Allerede som dreng var han kvik i skolen og elskede at læse og skrive, og han nedskrev allerede da på alle lapper papir, han kunne få fat i. I en ung alder sendte han optegnelser til folkemindesamleren Evald Tang Kristensen. Der kunne skrives meget om Jeppe Aakjær, men forfatteren vælger her at skrive om Jeppe Aakjærs første hustru Marie Bregendahl, der var en nok så spændende kvinde. Hun var født i 1867 på gården Bregendahl, som både var en større og bedre gård end Jeppe Aakjærs barndomshjem. I 1886 tog hun til et af Jeppe Aakjærs foredrag i Fly skole. Han var kommet hjem fra København. Marie havde samme tankegang som han, så der var straks sympati, og et platonisk forhold opstod imellem dem. Marie tog nogle måneder efter på højskole, og efter højskoleopholdet tog hun plads på Sjælland for at være i nærheden af sin Jeppe. I denne periode modtog Marie en kolossal mængde breve fra Jeppe Aakjær. Brevene var ofte på 30 sider. Endelig havde hun mødt en, med hvem hun kunne dele sin glæde ved litteratur og de tanker, der rørte sig i tiden. Brevene forvandlede sig fra venskab til kærlighed – troede de – men deres liden-skab for hinanden var måske i højere grad på et åndeligt niveau. Marie Bregendahl lånte penge af faderen, så hun kunne starte et pensionat i Nørregade i København. I 1883 blev Marie gravid med Jeppe Aakjær, og de giftede sig og fik sønnen Svend. Ægteskabet blev langt fra lykkeligt. Pensionatet gik dårligt. Det gjorde økonomien også, og ægteskabet begyndte at knage. I 1900 blev de skilt. Marie Bregendahl giftede sig aldrig igen. Hun drog omsorg for Svend og ernærede sig som husbestyrerinde for en ugift bror og som kor-

rekturlæser ved Politiken om aftenen. Marie Bregendahl arbejdede på at få det hele til at hænge sammen, samtidig med at hendes hjerte bankede for at være kreativ ved at skrive. Hun *debuterede* i 1904 med romanen »Hendrik i Bakken«. I alt nåede hun at skrive 17 bøger, og det skortede ikke på litterær anerkendelse i datiden, hvor hun blev regnet for en af tidens bedste forfatterinder. Hun døde i 1940 og blev begravet på Fly kirkegård.

I 1875 købte en mand ved navn Peder Odgaard en gård i Tastum i Kobberup sogn. Peder Odgaard fik stor betydning for Jeppe Aakjærs ungdom. Han var en energisk og fremsynet mand, der i 1882-83 flyttede sin gård ud på sine marker udenfor byen og kaldte den Tastumgaard. Han var en foregangsmand på utallige områder, anlagde et fællesmejeri og et teglværk ved gården, og han var drivkraften bag afholdssagen, andelsbevægelsen, husmandsbevægelsen og meget mere på egnen.

I Tastum findes forøvrigt et af herredets ældste stuehuse i Ryttergaard fra 1660. Gården er opført i bindingsværk, oprindeligt med lerklinede tavler, men tavlene er senere er udskiftet med grundmur.

Rejsen gennem Fjends herred slutter i Lundø sogn nordligst i herredet. Det er et smukt sted med landlig idyl næsten omgivet af vand hele vejen rundt. Indtil 1950 lå Lundø med sin landsby og smukt beliggende kirke ret upåagtet hen, men i løbet af 1960- og 1970'erne er sommerhuse skudt op i stort tal, og sognet har fået to campingpladser.

Fra Lundø findes der mange sagn, og der har også været mange gamle skikke; bl.a. har Lundøboerne har haft en skik fra landsbyfællesskabets tid, der har holdt sig et langt stykke op i 1800-tallet: Når høsten var i hus, tog »Hornemanden« Lundøs gamle byhorn ned fra knagen og gik gennem byen og truttede af sine lungers fulde kraft, så alle kunne høre det. Alle Lundømændene mødte til stævne på fællespladsen den følgende aften. Her blev så bestemt, hvilken dag at kreaturerne skulle slippes løs. Dyrene fik nu i de næste måneder lov til at løbe løs og boltre sig, hvor de ville.

Bogen er skrevet i et let og levende

sprog, og jeg kan varmt anbefale den. Forfatteren har virkelig formået at samle rigtig mange spændende beretninger fra Fjends Herred. Alle, der får bogen i hånden, vil påskønne dens meget smukke layout samt de meget gode gengivelser af de mange gamle, ældre og nye fotografier. Endvidere må jeg fremhæve de usædvanlig flotte farvebilleder, som med ny teknik er gengivet næsten som farvefotografier.

Anders Chr. N. Christensen

Tine Damsholt & Frederik Nilsson (red.): Ta fan i båten

Etnologins politiske utmaningar. Lund, Studentlitteratur, 1999. 152 sider. ISBN 91-44-00936-4.

Har kulturforskning noget at gøre med politik og er det muligt at granske etnologien som et politisk magtfelt? Hvor 'anvendt forskning' var et krav for den unge generation af etnologer i 1970'erne, har faget siden gennemgået en afpolitiseringsproces. I et dristigt dansk-svensk samarbejdsprojekt søger en gruppe yngre forskere fra Lund, Stockholm og København imidlertid atter at sætte relationerne mellem etnologi og politik på dagsordenen. Det er der kommet en spændende og læseværdig antologi ud af med i alt 8 bidrag, der bevæger sig godt omkring i rum og tid. Empirisk hentes materialet primært fra forskning i danske og/eller svenske forhold med særlig fokus på den Øresundsregion, der i dag er under konstruktion som et særligt politisk rum – og samtidigt en del af det større projekt, regionernes Europa, som er i færd med at omskabe det politiske rum og politikens vilkår. Undervejs i antologien bevæger læseren sig fra 1700- og 1800-tallets kulturforskning, der prægedes af hver sin diskurs, den patriotiske og den nationale (Tine Damsholts bidrag) op til nutidens Jämtland, hvor Kjell Hansen diskuterer, hvorledes en regional bevægelse – dels på skrømt og dels for alvor – arbejder for regional selvstændighed i forholdet til Sverige. Søren Christensen diskuterer kulturrelativismen og peger på, hvorledes kulturrelativismen – især i relation til diskussionen om menneskerettigheder – nu anvendes politisk, stik imod

begrebets oprindelige forudsætninger. Frederik Nilsson griber fat om det politiske ved at analysere, hvorledes politik skabes og opstår. Samtidigt peger han på, at etnologien som disciplin har medvirket til en afpolitisering og harmonisering af samfundet. Tom O'Dell efterlyser i sit indlæg en større refleksion og en kritisk diskussion af, hvorledes etnologer konstruerer deres billeder af virkeligheden, mens Jonas Engman behandler politiske ritualer og ser på, hvorledes ritualer medvirker til at producere ideologier, som i dette tilfælde 1. maj-demonstrationernes betydning for venstrefløjens ideologi-produktion. Christine Sestoft har fokuseret på den »politisk korrekte« forbruger, der bygger på idéen om mennesket som en autonom politisk aktør. Hun viser, hvorledes forbrugeren opererer indenfor et felt, der afstikkes ikke blot af nationale forhold men i høj grad også af forhold i det EU, som samme forbruger står i et ambivalent forhold til. Endelig fastslår Thomas Højrup, at etnologien er en integreret del af den (politiske) virkelighed, som den beskriver. Hvad enten etnologerne ønsker det eller ej, så er etnologien – nu som tidligere – med til at sætte dagsordenen for det politiske. Den måde verden betragtes på er af direkte betydning for, hvorledes det bliver muligt for mennesker at forholde sig til virkeligheden herunder at kæmpe for at forandre den.

Anmelderen har valgt kun at redegøre nærmere for et par af de mange læseværdige indlæg, men det kan varmt anbefales at anskaffe sig og læse hele bogen.

Politisk kultur eller kulturel politik er titlen på Tine Damsholts inspirerende bidrag, som indledes med et kig bagud i tid – til de politiske 1970'ere – dengang etnologer stillede krav til hinanden om stillingtagen og skærpet politisk bevidsthed, og beskyldte hinanden for at være »mere kapitalistisk end kapitalismen«. Tine Damsholts analyse rummer imidlertid mere end et opgør med 70'ernes marxistisk inspirerede forskning ved Københavns Universitet. Hun demonstrerer – overraskende, men overbevisende – at kravet om stillingtagen til eller afstandtagen fra det politiske felt, er en gammel konflikt indenfor kulturforskningen med rødder tilbage til 1700-tallet. Konflikten udspringer af forholdet mellem

mål og middel: Er politik kulturforskningens *mål*, som i 1970'erne, således at kulturstudierne (blot) er et middel i et større politisk projekt? Eller er politik et *middel* til at sikre forskellige kulturer de rette eksistensbetingelser? Tine Damsholt relaterer de to positioner i kulturforskningen til forholdet mellem den patriotiske og den nationale diskurs, sådan som de kom til udtryk i enevældens henholdsvis nationalstatens italesættelse af begreber som folk, fædreland og kultur. I den patriotiske diskurs var folket identisk med statens borgere – i praksis de mænd, der havde egen husstand. Fædrelandet var et abstrakt begreb for det fællesskab, som omfattede borgerne – uanset national herkomst og kultur. At være borger var at erkende sin plads i helheden og virke for almenvellet. Fædrelandskærlighed, bekymring for staten og for helheden, var det, der bandt borgerne sammen til et folk. Derfor var det vigtigt at ALLE borgere havde den rette indstilling. Her blev opdragelsen af bondestanden et særligt patriotisk projekt. Interessen for bøndernes levevis, som den afspejles i præsteindberetningerne fra 1700-tallet, handlede ikke om at forstå bøndernes kultur, men derimod om at hæve bondestanden til et nyt niveau som bevidste samfundsborgere. Bønderne skulle oplyses og fjernes fra deres rå og udannede stade. Kulturforskning var ikke et mål i sig selv, men et middel til et politisk mål: etableringen af det oplyste, civile samfund.

I løbet af 1800-tallet blev forholdet imellem kultur og politik imidlertid vendt 180 grader. Med udgangspunkt i Herders forfatterskab etableredes en ny forståelse af begreberne kultur, folk og fædreland. Enhver kultur havde værdi i sig selv og skulle forstås på egne præmisser. Fædrelandet var ikke længere et abstrakt begreb, men et sted, et afgrænset geografisk område. Folk blev nu til folket, identisk med en nation, der var bundet sammen af fælles kultur, sprog og historie, og derfor kunne ikke alle folk være borgere i nationen. Politik blev underordnet kultur som et middel, der sikrede kulturens naturlige udfoldelse. Grundtanken var, at der hørte en bestemt politisk kultur til enhver nation. Ideen om den nordiske oldtid som en folkefrihedstid blev gjort til noget specifikt dansk, og for-

tællingen om de frie oldtidsbønder fik en særlig placering i fremstillingen af det danske som en helhed af frie bønder, fri forfatning og levende folkeånd. De historiske minder og levn fik særlig betydning som kilder til forståelse af det særligt danske, og bevaringen af mindesmærker og indsamlingen til kulturhistoriske museer blev et nationalt projekt. Bondestanden fremstod som tættest på en oprindelig naturtilstand, og undersøgelser af bondekulturen var midlet til at finde det autentiske, oprindelige danske og dermed bestemme den nationale kultur. Folkemindeforskere, dialektforskere og folkelivsforskere deltog i jagten på de sande nationale grænser. Kulturforskningen blev et mål i sig selv, for at sikre de rette politiske midler til borgernes kulturelle udfoldelse og politik blev underordnet kultur.

Det er Tine Damsholts pointe at den her skitserede vekselvirkning mellem politisk kultur og kulturel politik fortsat er gældende indenfor faget. Hvor nogle perioder har været domineret af en politisk målsætning (fx 1970'erne) så var andre kendetegnet af en fokus på det kulturelle. De mange lokalsamfundsstudier af »traditionelle« isolerede øsamfund, byggede på drømmen om den afgrænsede enhed, der kunne studeres på egne præmisser med den kulturrelativistiske metode par excellence: feltarbejdet. Etnologerne stod her som beskyttere af den traditionelle, den »lille« kultur, der skulle bevares mod indgreb »udefra«. Det spørgsmål, som også 1970'ernes marxistiske skolede forskere stillede, var imidlertid om udgangspunktet var muligt. Kulturelle analyser opstår ikke i tomrum, men afspejler mere eller mindre bevidst den politiske dagsorden. Således har etnologiske studier af »folkekultur« været medvirkende til at producere forestillinger om »det nationale« som en »naturlig« enhed, der samtidig blev afgrænset i forhold til »de andre« kulturer eller folkeslag, som IKKE hørte hjemme i nationen. Når de to perspektiver på politik og kultur kan eksistere side om side inden for etnologien, skyldes det fagdisciplinens mangel på et klart defineret begreb for samfund. De to perspektiver bygger grundlæggende på hver sin antagelse om samfundet som henholdsvis en politisk eller en kulturel

størrelse. Tine Damsholt peger ikke på en løsning, men på nødvendigheden af at være bevidst om disse to modsatrettede antagelser, og hun forudsiger, at den diskussion, der startede tilbage i 1700-tallet om politik og kultur som mål eller middel, kan fortsætte i det uendelige.

Diskussionen er relevant og meget aktuell også i museumsverdenen, når der diskuteres udstillingssprog og -indhold. 1990'ernes museumsudstillinger har i høj grad været præget af et ønske om afpolitisering. Tingene skulle sættes frem og »tale for sig selv«, og der blev lagt kraftigt afstand til den problematiserende og diskuterende udstillingsform, således som de fx blev praktiseret i Brede-udstillingerne i 1970'erne og 1980'erne. Etnografisk Samlings basisudstilling »Jordens Folk« på Nationalmuseet er eksponent for den præsentative udstilling, der fokuserer på »hvad vi har«. Heroverfor står Arbejdermuseets fortællende udstillinger fx om 1950'erne som eksponent for den diskursive udstilling, hvor udstillingen er et middel til at fortælle en historie og fremstille et budskab.

Fra den modsatte side af Øresund kommer Tom O'Dells bidrag: *Metodens praktik: uteslutningens poetik*. Forfatteren gransker indledningsvis etnologens rolle i mediernes formidling af kultur. Hvor danske etnologer har haft svært ved at slå igennem som populære kommentatorer til kulturelle fænomener, så stiller sagen sig anderledes i broderlandet. Svenske kulturforskere har været meget dygtige til at formidle deres forskning i en let forståelig terminologi, hvilket i grund og bund må tolkes som et politisk mål for forskerne. Men etnologi er andet end at formidle resultater. Bag formidlingen ligger metodevalg og ofte også andre politiske mål. Tom O'Dell tager udgangspunkt i arbejdet med sin egen afhandling om amerikanisering og hverdagsliv i Sverige. Selve det at skrive en afhandling har mange forskellige formål ud over dette at afdække en problemstilling. Afhandlingens formål er også at sikre sin forfatter en akademisk titel! I bedste postmoderne ånd rettes opmærksomheden mod det faktum, at ingen beskrivelse af virkeligheden kan betragtes som fuldstændig eller upartisk. Når antropologer/

etnologer tidligere kastede sig ud i beskrivelser af kulturer som lukkede, isolerede og særlige enheder, så var der ikke tale om en *beskrivelse* af virkeligheden men derimod om en *konstruktion* heraf. Denne kritik af kulturforskningen og den heraf følgende selvrefleksion har haft en betydelig gennemslagskraft i Sverige. Forfatteren påpeger hvorledes opgave efter opgave nu indeholder refleksioner over valg af emne og metodik. Men er det sådan at refleksiviteten for alvor påvirker afhandlingens indhold? Uagtet overvejelser over feltarbejds struktur og forskerens egen rolle under feltarbejdet – herunder hvor meget eller hvor lidt vedkommende påvirkede resultaterne gennem sin tilstedeværelse – så rummer afhandlingerne sjældent den helt fundamentale erkendelse af, at politik og etnologi IKKE går at adskille. Det emne, som mange forskere forsigtigt danser udenom, er det helt fundamentale: Valg og *afgrænsning* af et tema for afhandlingen. Tom O'Dell lægger ikke fingrene imellem, når han erklærer, at etnologernes præsentation af problemstilling, afgrænsning og metodik langt fra rummer sandheden. I nedskreven form fremstilles undersøgelserne som vel tilrettelagte og planmæssigt gennemførte, men i realiteten vil de fleste undersøgelser løbe ind i kaotiske og uforudsete problemer bl.a. med forvirrende informationer, det kan være svært at rubricere og bearbejde. Forfatteren giver eksempler fra sin egen indsamling af materiale om »amerikaniseringen« af Sverige, hvor stereotyper, myter og racistiske forestillinger i begyndelsen forekom ham kaotiske, kuriøse og ret intetsigende, indtil han forstod, at de sammenlagt dannede et billede af en klassisk problemstilling i antropologien/etnologien: *kulturmodet*. Men de handlede også om kulturmødets bagside, som medfører et had og en intolerance, det var svært at forsvare. Tom O'Dell valgte derfor at IKKE medtage det stærkt racistiske materiale, han også havde indsamlet. Fravalget skete af hensyn til de mennesker, hvis fortrolighed han havde fået, men fravalget havde samtidigt en politisk implikation, idet etnologien derved endnu engang fremstod som den gemytlige – ufarlige – videnskab, som massemediernes kan

bruge. Tom O'Dell har ingen løsning på dette etiske dilemma, men han peger på, at feltarbejdet i sig selv rummer en tendens til, at forskeren fokuserer mere på stabilitet end forandring, mere på stedet end på processen. Gennem metodens praktik sker der uundgåeligt en udelukkelse af nogle perspektiver til fordel for andre. Erkendelsen af, at ingen samfunds- eller kulturvidenskab kan være objektiv bør føre til øget bevidsthed om egne motivationer i valg af emne og metode, og hvorledes disse motivationer, som fx at skabe sig en akademisk karriere, også påvirker undersøgelsesmateriale. Enhver metode vil føre til at noget omfattes af, mens andet udelukkes fra, forskerens blik. I denne udelukkelse ligger uundgåeligt også et politisk valg, som etnologen bør være opmærksom på. Valget kan ikke undgås, men det kan foretages mere eller mindre bevidst.

Ta fan i båten kunne lempeligt oversættes til *at byde djævelen op til dans*. Bogens fortjeneste er dels dens pointering af, at etnologien altid har været midt i en sådan dans, dels de mange meget forskellige synsvinkler på spændingsfeltet mellem etnologi og politik. Bogen kan anbefales som inspirerende læsning for alle, der er bevidste om, at vi ikke undgår at tage fan med i båten og forholde os til den politiske virkelighed som etnologien ikke blot er en del af, men også påvirker, uanset den vil eller ej.

Annette Vasström

**Lars N. Henningsen (red.):
Dagbøger fra Sydslesvig 1999**

Udgivet af Studiefællegruppen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig nr. 43, Flensborg 2000. 240 sider, ill.

Den 5. oktober 1999 gennemførte Studiefællegruppen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig en indsamling af dagbøger, idet man opfordrede alle med tilknytning til det danske mindretal i Sydslesvig til at skrive dagbog på dagen. Indsamlingen havde Nationalmuseets dagbogskampagne fra 2.2.1992 som inspirationskilde, og projektet som sådan følger sig til den række af lignende doku-

menfationsprojekter, der er gennemført i de senere år, såvel på nationalt som på lokal plan.

Formålet med det sydslesvigske projekt har været at få også denne landsdel med i det danske »dagbogslandkort«. En yderst fornuftig begrundelse med tanke på den store aktualitet mindretalsspørgsmål har i almindelighed. Yderligere forholder det sig således, at der nok skrives og tales uhyre meget om det danske mindretal i Sydslesvig, men ikke meget fortælles af den helt »almindelige« sydslesviger selv om hans eller hendes dagligdag og opfattelse af sine forhold. Og netop et projekt af denne karakter kan være ideelt til at belyse, hvordan tilknytningen til mindretallet præger den enkelte dagligdag, hvor meget eller hvor lidt de danske sydslesvigere adskiller sig fra deres tyske naboer o.s.v.

Målgruppen for kampagnen var som nævnt alle med større eller mindre tilknytning til mindretallet, f.eks. fordi de er medlemmer af en dansk forening, sender deres børn i dansk skole, går til danske møder eller blot føler sympati for mindretallet. Deltagerne blev bedt om at berette så konkret som muligt, idet man priorerede en nøgtern beskrivelse af dagens forløb. Herved kunne man f.eks. få belyst om der tales dansk eller tysk ved middagsbordet, om der læses Tageblatt eller Flensborg Avis, om omgangskredsen eller dansk eller tysk og lignende. Dagbogsskriverne har naturligvis også fortalt om tanker, holdninger og refleksioner og om deres synspunkter på det danske og tyske, men man har først og fremmest fokuseret på indsamling af oplysninger om de faktuelle forhold og dermed fået et dagbogsmateriale der kan tjene som en almen kilde til vilkår i 1999.

Arkivet modtog i alt 1.835 dagbøger, heraf var 139 fra skoleelever, 196 fra voksne. Sprogligt viser dagbøgerne i sig selv at vi er i et grænseområde, 70% er skrevet på dansk, 1 på frisisk, de øvrige på tysk.

Udgivelsen af et udvalg af disse dagbøger foreligger nu i bogen »Dagbøger fra Sydslesvig 1999«, redigeret af Lars Henningsen, der også har forfattet den interessante og velfunderede indledning. Teksterne er grupperet efter kultur- og social-

historiske kriterier, Ikke efter nationalt tilhørsforhold. Under de to hovedafsnit: Elevdagbøger og voksendagbøger er der derfor en række kapitler med emner som: Skolevejen, Fritiden, Ungdom, Venner og kærester, Mine børn går i danske skoler og pensionistglæder. Endelig er der en samlet fortegnelse over de indkomne dagbøger. Dagbøgerne er bragt på originalsproget, d.v.s. at der er tekster på både dansk, tysk og en frisisk.

For enhver, der er interesseret i dagligdagens kulturhistorie er dagbøgerne en guldgrube. Hertil kommer, at dagbøgerne på nært hold fortæller om levevilkårene i et grænseområde med de mange særlige problemstillinger og forhold, det medfører for den enkelte. Det gør disse dagbøger til et virkelig udbytterigt og nærværende kulturhistorisk materiale, som vil have mange anvendelsesmuligheder. Der er ingen tvivl om at dagbøgerne kan bruges i forskningsøjemed på forskellige områder ligesom de vil være oplagte i undervisnings-sammenhænge. Og for den, der måske ikke er fortrolig med sydslesvigernes særlige forhold i nutiden, kan der næppe tænkes nogen mere nærværende og forståelig introduktion.

Mette Skougaard

Klara Sørensen: Danske Silkebånd med Europæisk Baggrund

Horsens, Landsforeningen Danske Folkedansere og Horsens Museum, 2000. 96 sider, farveill. Engelsk resumé og billedtekst på engelsk. ISBN 87-90555-03-1. Ekspedition: Horsens Museum. Kr. 248,-.

Det er en smukt udstyret bog, der straks tiltaler læseren med omslagets lyslilla farve og den flotte samling af bånd, som pryder forsiden. Det er også Jelling Bogtrykkeri, der står for udgivelsen, og det i sig selv signalerer god kvalitet.

Det er en længe savnet bog for dem, der beskæftiger sig med dragter og tekstilhistorie. Bånd af forskellig art findes på mange gamle dragtdele. Vi kender dem især fra hovedtøjene, der i mange tilfælde kan være syet af ene silkebånd. Det var en investering at købe silkebånd, og derfor

blev de pillet af og genbrugt. Ældre bånd kan sidde på nyere dragtdele, og det har ofte været svært at tidsbestemme båndene.

Denne mangel rådes der bod på med Klara Sørensens bog. Hendes viden om silkebånd er samlet gennem mange år og på kurser for folkedanserne på Engesholm Højskole, hvor Klara Sørensen underviste. Her blev hun gennem årene præsenteret for mange typer bånd, når kurser medbragte folkelige dragtdele fra forskellige egne i landet. Gennem arbejdet i Danmarks Folkelige Broderier er Klara Sørensen en af de personer, der ved mest om tekstiler her i landet. Sin viden om bånd supplerede hun i 1982 med et ophold og en studietur til Krefeld i Tyskland.

Studierne af båndenes historie viser sig at være et studie over de forskellige fremstillingssteder. Lige siden europæerne aflurede kineserne kunsten at fremstille silke, har silkeindustrien været knyttet til enkelte byer, som levede højt på denne industri, f. eks. Basel, der har en central placering i Europa. Byen blev i 1600-1700-tallet regeret af båndherrerne. De drev selv både industri og handlede direkte med aftagerledet. De opførte store palæer, hvor der i stueetagen fandtes fabriksvirksomhed, på 1. sal kontorer og salg, mens de selv boede i de øverste etager.

St. Etienne i Frankrig blev ligeledes et vigtigt båndcenter, ligesom Krefeld i Tyskland. Denne by blev et tilflugtssted under religionskrigene i 15-1600-tallet, da her ikke fandtes et strengt udviklet laugsvesen. De fleste af de bånd, der kom til Danmark, er fra Krefeld. Østrig fik også en båndindustri i gang under kejserinde Maria Theresia, og i Sverige kom båndindustriens tyngdepunkt til at ligge i Stockholm og Alingsås. I Danmark var der både industri og import af silkebånd, således var der i 1776 fem båndfabrikanter i København med i alt 30 possementstole og 35 båndmøller. Allerede i 1797 blev forholdene dog dårligere for båndfabrikation, da tidligere beskyttelser blev ophævet. Med til historien hører desuden at fortælle om forordninger og smuglerier, hvor de sidste især foregik over Kongeåen.

Silkebåndene er udført med skiftende mønstertraditioner og i forskellige kvalite-

ter. Florettebånd er således fremstillet af den billigere shappesilke. De ældste silkebånd er udført i brokadeteknik, og dekorationen er tilsat med et trådsystem. Ved brochering bevæger figurislætten sig kun frem og tilbage inden for figurernes grænser, men ved lancering går islættrådene helt ud til kanten. Lancering er den hurtigste og billigste form, men brochering den mest holdbare.

Introduktionen af jacquardvæven omkring 1800 ændrede væveteknikken og dermed båndenes udseende. Brokadesbåndene forsvandt og båndene fik det udseende, vi kender fra folkedragterne, der havde deres blomstringstid i første halvdel af 1800-tallet.

Klara Sørensen gør grundigt rede både for de enkelte fabrikkers historie og for udviklingen af væveteknikker og mønstre. Herved fungerer bogen også som en opslagsbog, hvorefter silkebånd kan bestemmes.

Efter teknikafsnittene følger et spændende afsnit, hvor Klara Sørensen gennemgår overklassens dragter gennem flere hundrede år ud fra kendte malerier. Dragterne var gennemgående rigt besat med silkebånd og sløjfer foruden kniplinger. Omkring 1760-80 var kvindedragternes overdel helt dækket af store silkesløjfer, ofte vævet uden mønstre som moirebånd.

Bogens sidste godt 30 sider behandler silkebånd på folkedragterne og klunketidens bånd fra slutningen af 1800-tallet. Gennemgangen tager tiden med til lige efter 1. verdenskrig, og her slutter silkebåndenes historie. Den sidste opblomstring skete i 1920-21, men så kom der nye told- og skattesatser, og både råvarer og arbejdskraft fik en stor prisstigning. Klædedragten blev enklere, og vi blev alle mere praktisk klædt.

Klara Sørensen slutter med at skrive under overskriften: »Silkebåndenes fest er endt: Tilbage har vi en arv af mange gamle bånd, der indirekte kan have været ude i storpolitiske storme, og det er da spændende at tænke på, at det sarte og til tider oversete silkebånd har været et internationalt pift i vores folkelige dragt«.

Silkebånd er et stort emne, og med Klara Sørensens grundighed kan læseren

indimellem miste overblikket. Til gengæld er det en bog, der med de mange illustrationer vil være uundværlig, hvis man arbejder med tekstilhistorie eller med at registrere tekstiler på museerne. Folkedanserne kan bl.a. have nytte af de mange tidsbestemte illustrationer, hvis de står med et silkebånd og skal bedømme, om det nu passer til deres dragt. Affotograferingen eller scanningen af kendte malerier kunne indimellem dog ønskes at være i en bedre kvalitet. Derimod findes der meget fine fotografier af båndsamlinger, enkelte bånd og dragtdele.

Igennem silkebåndene gives et indblik i dragternes kulturhistorie.

Kirsten Rykind-Eriksen

Thorkild Høj: Danmarks Søer. Bd. 5

Søerne i Fyns Amt. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 2000. 160 sider, rigt illustreret i farver. ISBN 87-7717-168-3. Kr. 395,-.

Så kom femte bind af det store værk om Danmarks Søer, om de 33 søer i Fyns amt. De ligger ikke alle på Fyn, for der er også nogle på Langeland og Tåsinge, og selv på så små øer som Lyø og Avernakø.

De første fire bind skrev Thorkild Høj, som er geograf og landinspektør, sammen med fiskeribiologen Jørgen Dahl. Da Dahl døde i 1997, blev den biologiske beskrivelse af søerne overtaget af en række yngre fiskeribiologer.

I begyndelsen af bogen er der et oversigtskort, som viser, hvor de 33 søer ligger, og derefter behandles de en for en. Høj skriver om geologien og geografien og giver også, i det omfang der er kilder til det, søernes historie. Da der ligger slotte eller herregårde ved mange af dem, er der et rigt materiale at tage af, både i litteraturen og i godsarkiverne. Der ligger, udover selve opmålingen og beskrivelsen af søerne, et omfattende kildestudium bag denne publikation, og udover de aktuelle kort med dybdekurver, er der i mange tilfælde gengivet ældre kort, både matrikelkort og generalstabskort.

De biologiske afsnit beskriver søernes flora og fauna, med hovedvægten lagt på fiskere og fiskeriet. Også til dette findes der ældre kilder, idet både den topografi-

ske litteratur og overtagelsesdokumenter indeholder beskrivelser af fiskeriet. Ferskvandsfiskeri betød i ældre tid mere end i dag, ikke mindst for de store herresæder.

Søernes moderne tilstand beskrives ud fra nyere undersøgelsesrapporter, både Fyns Amts og forfatternes egne. Hvor der er eller har været erhvervsfiskere, er disse kontaktet, og såvel deres erfaringer som deres redskaber beskrives.

Udover kortene over søerne, som i nogle tilfælde er lagt lyseblå ind på lodrette luftfotografier, er bogen rigt illustreret med Thorkild Høys fremragende farvefotografier. De alene gør, at man kan glæde sig over bogen, selv om man ikke interesserer sig for vanddybder og fiskebestand. At der, som nævnt, ligger slotte og herregårde ved mange af søerne, gør ikke bil lederne kedeligere.

G. Nellemann

Peter Birkelund: De loyale oprørere

Den nationalt-borgerlige modstandsbevægelses udvikling 1940-45. Odense Universitetsforlag, 2000. 476 sider, ill. ISBN 87-7838-567-9. Kr. 350,-.

Bogen er Peter Birkelunds Ph.D. afhandling, og den samler det op, som ikke er beskrevet særlig godt i den eksisterende, meget omfattende, historiske litteratur om besættelsestiden: de konservative modstandsgrupper: Studenternes Efterretningstjeneste, Hjemmefronten og De Frie Danske. Grupperne startede som bladgrupper, der udgav illegale blade under disse navne.

Modstandsbevægelsen opstod på de systemkritiske, politiske yderfløje: Dansk Samling og DKP, men i begyndelsen var de konservative ikke med. De var loyale overfor den samarbejdsregering, de selv var med i, og partiet modarbejdede derfor de tilløb, der var til aktiv modstand blandt de unge i K.U.

Et meget nyttigt kapitel i bogens indledning gør rede for forholdet mellem ungkonservative og nazister, der lignede hinanden på mange måder, såvel i fremtræden som i antiparlamentarisk og systemkritisk ideologi. Forskellen var især, at K.U. ikke var antisemitisk og racistisk; men der

var så mange lighedspunkter i det øvrige program, at de to partier konkurrerede om medlemmer – og de mest yderliggående K.U.'ere gik da også over til nazisterne, da K.U. i 1936 drejede i en mere demokratisk retning; men rigtig demokratiske blev de først langt senere, og aktiv modstand i egentlig forstand kom først i 1941.

Der er tale om en uhyre detaljeret gennemgang af de tre organisationers opståen og udvikling, og om en analyse af indholdet i de tre illegale blade. I begyndelsen var de holdningsbearbejdende og prøvede at skabe forståelse for det aktive arbejde, sabotagen især; men allerede fra 1943, da man var blevet klar over, at tyskerne ville tabe krigen, begyndte bladene at beskæftige sig med problemer ved befrielsen og i efterkrigstiden.

Bladarbejdet blev også for nogle et skridt på vejen til aktiv modstand, fx gennemgangsstation til sabotagegrupperne i Holger Danske – eller til flugtrutearbejdet.

Sidst i bogen er det et statistisk afsnit, hvori de 570 medlemmer af de tre organisationer forsøges fordelt på alle de måder, den moderne teknik tillader. Der er tale om små tal, især når de er delt op på organisation – og i nogle tilfælde er der tale om grupper på 30 eller derunder.

Som besættelsestidsbøger flest, er denne også fyldt med personalhistorisk stof – alle skal åbenbart nævnes, og i registeret er der således opregnet ca. 300 navne, dæknavne medregnet – men intet andet. Et sagregister havde været en god hjælp til at finde rundt i de 472 sider.

G. Nellemann

Bognotitser

Sami Folkloristics

Redigeret af Juha Pentikäinen m.fl. 280 sider. NNF Publications 6. NIF Publications 36. ISBN 952-12-0628-4. ISSN 1455-9129. Distribution NNF, Folkloristics, Åbo Akademi University, Åbo, Finland.

For dem, der interesserer sig for samisk kultur – og det er der flere og flere der gør – er »Sami Folkloristics« lidt af en guldgrube. Den er det på grund af nyttige oversigtsartikler over ældre og nyere forskning, og den er det, fordi den bringer ny forskning og nye iagttagelser til torvs. Centralt i den almindelige interesse for samisk kultur står jojen, dette særlige musikalske tekst-udtryk, og f.eks. Harald Gaskis artikel derom er rig på iagttagelser og tanker. Bogen er redigeret af religionshistorikeren, professor Juha Pentikäinen bistået af fire andre samekendere. *ekm*

Mogens Rud: Ælfgyva og andre gåder i Bayeux-tapetet

København, Christian Ejlers' Forlag, 1999. 72 sider, ill. ISBN 87-7241-897-4. Kr. 125,-.

Mogens Ruds udgave af Bayeux-tapetet har i mange år dækket behovet for en håndudgave til en overkommelig pris af denne enestående kilde. Den udkom første gang på Politikens Forlag, er senere gået over til Chr. Ejlers' forlag og er udkommet i over hundredtusinde eksemplarer på flere sprog. I denne lille bog tager Rud en række problemer op, som nok er omtalt i udgaven, men ikke så udførligt som det kan gøres her. Det handler om formålet med en tur til Normandiet, som Harald Godwinson foretog, og som optager en del af begyndelsen i tapetets fremstilling. Det handler om hvem den Ælfgyva var, som er afbildet i selskab med en gejstlig, der enten kærtegner eller slår hende, og hvor der i borten nedenunder er afbildet en nøgen mand, der stiller sine køns-

organer demonstrativt til skue; det handler også om hvilke aftaler, der egentlig blev truffet mellem Edward Bekenderen og Harald på Edwards dødsleje, om scenen hvor Harald får en pil i øjet og dør, og om flere andre problemer.

Om hvert af disse problemer foreligger mange synspunkter og en stor litteratur; nogle af dem er diskuteret i århundreder, og om Ælfgyva kan Rud opregne tolv forskellige teorier. Han er velbevandret i faglitteraturen – man kunne dog godt have ønsket, at påvisningen af at bisp Odos velsignelse af måltidet er kalkeret over et billede af den hellige nadver i et Canterbury-manuskript havde sat sig spor i diskussionen af denne scene – og resumerer udmærket hovedsynspunkter og argumenter, men meget mere bliver det ikke til. Læserens interesse vækkes, og lige hvor det bliver spændende, er det forbi. Lidt som kun at få ouverturen af en opera. Men en god appetitvækker, det er bogen, og underholdende er den bestemt også. *Niels Lund*

Johs. Stræde: Folkekunst og folkeliv.

Belysning af naiv og naivistisk billedkunst. Poul Kristensens Forlag. 167 sider, ill. ISBN 87-7851-125-9. Kr. 220,-.

Johs. Stræde bruger i sin bog »Folkekunst og folkeliv. Belysning af naiv og naivistisk billedkunst« begreberne generøst, når han gennemgår kalkmalerier, børnetegninger, Chagall, Edward Hicks, Scherfig, Barbermaleren og mange flere. Men der er morsomme illustrationer; for mig har det været interessant at møde billedkunstnere som Alf Byrge og Utto Poulsen. En nærmere forståelse af begreberne får man ikke i denne bog, snarere en begejstret sammenblanding. Litteraturlisten er tilfældig; men »De næsten ukendte«, som Dansk Kulturhistorisk Museumsforening udgav i 1971 kunne nu godt have været med.

ekm

Lisbeth Hein:

Fra det nu forsvundne Rungsted Kyst
Vedbæk, Strandbergs Forlag, 2000. 96 sider, ill. ISBN 87-7717-165-9. Kr. 98,-.

Erik Wassard:

Fra det nu forsvundne Østerbro
Vedbæk, Strandbergs Forlag, 2000. 96 sider, ill. ISBN 87-7717-163-2. Kr. 98,-.

Med disse to udgivelser foreligger der nu 34 forskellige topografiske titler fra Strandbergs Forlag med fællestitlen »Fra det nu forsvundne...«. Det er en billigbogsserie, der har bevæget sig fra Frederiksberg til Grønland og fra Møn til Horsens. Billeder er det bærende element i alle bøgerne, og disse, sammen med uddybende billedtekster, beskriver lokaliteter, der er forandrede eller ikke længere eksisterer i det behandlede topografiske område.

Lisbeth Heins bog viser især billeder fra det Rungsted, der opstod i forbindelse med åbningen af Kystbanen i slutningen af 1800-tallet.

Erik Wassards bog handler om det københavnske brokvarter Østerbro i årene fra ca. 1850 og frem til midten af 1900-tallet.

Billedvalget i begge bøger er kompetent og teksterne er indsigtfulde. I en sådan grad, at man får lyst til at vide meget mere. Heldigvis er de to bind skrevet af fagfolk, som også i mere udbygget form har behandlet deres emner. Lisbeth Hein, der er leder af Hørsholms Egns Museum, har skrevet afsnittet om Rungsted i »Strandvejen før og nu« (Politikens Forlag). Erik Wassard har flere titler om København bag sig, herunder bindet om »Nørrevold, Østervold og Kastellet« i serien »København – før, nu og aldrig« (Fogtdal). – Den øvrige del af Østerbro findes mesterligt behandlet af Hans Helge Madsen i samme series 13. bind: »Østerbro« – det bedste i hele rækken.

Erik Høvring

Vestsjællandske livsformer i forandring.
Kulturstudier i industrialisering, identitet og mobilitet efter anden verdenskrig
Udgivet af de kulturhistoriske museer i Vestsjællands Amt, 2000. 192 sider, ill.

Bogen indeholder syv etnologiske studier af den nære fortid, om så forskellige emner som fabrikker udenfor de store byer, pendlerkulturen, vinterbeboelse i sommerhuse og livet i sommerhusbyerne. Antologien er et produkt af »Det regionale Kulturforsøg 1966-1999«. Vestsjællandske livsformer vil blive fyldigt anmeldt i Folk og Kultur 2002.

Red.

Palle Brandt: Det er vores butik. En fortælling om nogle brugsforeninger på Falster og nærmeste omegn – om stiftere, formænd, butikker og uddelere, varer, kunder, opgang og nedgang
Kulturmindeforeningen og Museet Falsters Minder i Nykøbing F., 2000.

Den utrættelige Palle Brandt, pensioneret journalist, har i 2000, sammen med kulturmindeforeningen og museet, udsendt den 19 (nittende) årbog om et lokalt emne – denne gang med en titel og undertitel, som gør et referat af indholdet overflødigt.

De mange beskrivelser og fotografier viser en udvikling i brugsforeningsbevægelsen – og brugsernes arkitektur, som ser ud til at være centralstyret fra et tidspunkt – og ikke specielt falstersk. Det er i ikke ringe grad de lokalhistoriske arkiver, som har leveret forlæggene. Og selv om gamle postkort ikke er det ideelle at reproducere efter, så kunne de nok være scannet noget bedre end tilfældet er. Det er synd for det store stof, at det præsenteres så fiset.

G.N.

Indsendt litteratur

- K. E. Bugge: Folkehøjskoler i Bangladesh. Odense Universitetsforlag 2000. 96 sider, ISBN 87-7838-572-5. Kr. 125,-.
- Det danske talesprog Bind 1 (tidligere titel »Danske Folkemål«). Institut for Dansk Dialektforskning og C. A. Reitzels Forlag, 2000. 211 sider. ISBN 87-7876-207-3. Kr. 250,-.
- Bo Ejstrud og Claus Kjeld Jensen: Vendehøj – landsby og gravplads. Højbjerg, Jysk Arkæologisk Selskab, 2000. ISBN 87-7288-587-4. Kr. 375,-.
- Lisbeth Hein: Omveje i Hørsholm. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 2000. ISBN 87-7717-192-6. Kr. 148,-.
- Ole Højris et.al.: Menneskelivets Mangfoldighed. Arkæologisk og socialantropologisk forskning på Moesgård. Højbjerg 2000. 446 sider, rigt ill. ISBN 87-87334-31-2. Kr. 298,-.
- Jens Chr. Madsen: Fra det nu forsvundne Grønland. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 2000. ISBN 87-7717-161-6. Kr. 148,-.
- Sønderjyske Årbøger. 2000. Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Poul G. Wemmelund : Denne Onde Krig. Uddrag af Hans Bruuns dagbogsnotater 1914-1918. Herning, Poul Kristensens Forlag, 2000. 208 sider, ill. u. ISBN-nr. Kr. 188,-.

